
CROSS-BORDER REVIEW

AZ EURÓPA INTÉZET ÉVKÖNYVE

2014

AZ OLVASÓHOZ

<i>Lectori salutem</i> (Ocskay Gy.)	5
<i>Szerkesztői üzenet</i> (Bottlik Zs.)	7

ELMÉLET

OCSKAY GYULA: <i>Határ-sértés, avagy a normalitás színeváltozásai</i>	9
PETE MÁRTON: <i>A határok térformáló szerepének vizsgálata az EU regionális politikájának tükrében</i>	21
SZALKAI GÁBOR, BOTTLIK ZSOLT: <i>A határváltozás következményei – elérhetőségi vizsgálatok az egykori Temesi Bánságban (1910–2014)</i>	37

GYAKORLAT

FÖLDI ZSUZSA: <i>A határ menti elhelyezkedés, mint a stratégiai várostervezés tényezője – a szlovák–magyar határ menti kistérségek központjainak példáján</i>	49
---	----

MŰHELY

NAGY ÁRON: <i>Az Európai Területi Társulások néhány jellemzője Borsod-Abaúj-Zemplén megyében</i>	65
CZIRFUSZ MÁRTON: <i>A nemzetgazdaság határai – kritikai elmélet és gazdaságpolitikai értelmezések</i>	87

KRÓNIKA

<i>A megyei jogú városok, regionális központok jelene és jövője, workshop, 2013.09.25. Széchenyi István Egyetem, Győr (Jeney L.)</i>	97
<i>Európai területi együttműködés a Közép-európai Év jegyében – Pálffy István Nap, díjátadó konferencia, 2013.10.15. Magyarság Háza, Budapest (Pete M.)</i>	98
<i>Integrációs tapasztalatok Szerbia Európai Unió csatlakozásának fényében; 2013.10.17. Szabadkai Szakegyesületek és Társulatok Szövetségének székháza, Szabadka (Nagy Á.)</i>	103
<i>Kapacitásépítés és határon átnyúló együttműködés – 20 éves a kehl Euroinstitut; konferencia, 2013.10.21. Maison de la Région [Régiók Háza], Strasbourg (Pete M.)</i>	107

SZEMLE

M. Wilson, Thomas – Donnan, Hastings (szerk., 2012): <i>A Companion to Border Studies</i> . Oxford: Wiley-Blackwell, 636 p. (Pete M.)	113
---	-----

Sohn, Christophe (szerk., 2012): Luxembourg: An Emerging Cross-border Metropolitan Region. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Pub Inc., 313 p. (Hesz R.)	119
Declercq, Elien – Kusters, Walter – Vanden Borre, Saartje (szerk., 2012): Migration, Intercultural Identities and Border Regions (19th and 20th Centuries)/Migration, identités interculturelles et espaces frontaliers (XIXe et XXe siècles). Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang International Academic Publishers, 294 p. (Kőszegi M., Tagai G.).....	129
Sonntag, Monika (2013): Grenzen überwinden durch Kultur? Identitätskonstruktionen von Kulturakteuren in europäischen Grenzräumen. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang GmbH., 277 p. (Bottlik Zs.)	135
Wille, Christian 2012. Grenzgänger und Räume der Grenze: Raumkonstruktionen in der Großregion SaarLorLux. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 393 p. (Egedy T.)	138
Diener, Alexander C., Hagen, Joshua (2012): Borders: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 144 p. (Pete M.).....	141
Hardi Tamás (2012): Duna-stratégia és területi fejlődés A folyó lehetséges szerepe a régió területi fejlődésében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 293 p. (Nagy Á.)	143

KITEKINTÉS

<i>Bolzanóban járt az Intézet vezetése – az EURAC bemutatása (Bottlik Zs.).....</i>	147
<i>Távol-keleti kapcsolatok – Japán professzorok az Intézetben (Pete M.).....</i>	153
<i>A közösségi tervezés feltételei – a hely szelleme, avagy kapcsolattartás az elszármazottakkal (Schwertner J., Makkos D.).....</i>	154
<i>Egy sikeres Európai Területi Társulás – az Ister-Granum EGTC (Nagy P.)</i>	166

Lectori Salutem

Az ember territoriális létező. Az otthonosságot, biztonságot a közelség jelenti számára. Ezt a közelséget óvja, védi, és eközben szubjektív tereket épít, határokat húz. Van, akiket beenged ezekbe a terekbe, és van, akiket kizár. Az egyes emberek és embercsoportok tevékenységeinek következtében a határvonalak folyton változnak. Ítéletet mindig az idő mond állandóságuk, illékonyáguk fölött.

Az ember kíváncsi létező. Ugyanaz az explorációs drive vezérli, mint az állatfajok sokaságát. Az otthonosság tereinek megteremtésén túl új ismereteket szeretne szerezni: kutatni kezd, rácsodálkozik a dolgokra, és próbálja értelmezni azokat. Eközben határokat nyit, és határokat von. Nem élhet határok nélkül.

Az ember határolt létező. Életünk eseményeinek határt szab a tér és az idő. Éppen ez a határoltság készíti újabb és újabb erőfeszítésekre az embert, hogy valamiféleképpen túllépjen önnön tér- és időbeli korlátain. A határ ezért az innováció mozgatórugója: egyrészt kíváncsiak vagyunk, hogy mi lehet a túloldalon; másrészt, ha egyszer már megláttuk, akkor szeretnénk azt a határt eltörölni, és új határokat kijelölni.

Az emberi tudás gyarapodásának ezért a határ a misztériuma. Határ nélkül nincs haladás, innováció, de maga a haladás éppen ezeknek a határoknak a meghaladása, és újabbak teremtése, amelyek aztán új kihívásként jelennek meg a következő generációk előtt, és így tovább...

A Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálatát (CESCI) 2009-ben magánszemélyek azzal a céllal hozták létre, hogy járuljon hozzá a Közép- és Kelet-Európában sok szenvedést előidéző országhatárok légiesítéséhez, az itt élő népek és etnikumok közötti kölcsönös megértés előmozdításához, békés együttéléséhez. Küldetésünk lényege, hogy az otthonosság megőrzése mellett készítsük a szomszédos népeket egymás jobb megismerésére, egyfajta közös otthonosság megteremtésére.

A CESCI 2013 májusában alapította meg Európa Intézetét a magyar-szlovák határ mentén fekvő Esztergomban. Az intézet elsősorban a határtan területén végez kutatásokat, ilyen tárgyú projekteket valósít meg, és tudásmegosztó funkciókat lát el a régióban. Ennek, a CESCI küldetéséhez igazodó tudásmegosztásnak részeként bocsátjuk útjára első évkönyvünket, amely szándékaink szerint a határokkal kapcsolatos diskurzus virtuális műhelyeként segíti a jövőben a közép-európai közös otthon felépítését.

Kiadványunk nem csak megoszt, de szívesen fogad is a témában kutató szakemberektől írásokat. Gondoljuk és írjuk újra együtt közép-európai (belső) határainkat!

Ocskay Gyula
a CESCI főtitkára

Szerkesztői üzenet

Az esztergomi Európa Intézet évkönyvét tartja kezében az olvasó, amellyel tudományos műhelyünk életének egyik fontos állomásához érkezett. A kötet egyrészt az Intézet tevékenységének az utókor számára megőrzendő manifesztuma, másrészt a kutatási-, szakmai kapcsolatok bemutatására, illetve a kutatási kérdéseinket boncolgató, olykor vitára is okot adó gondolatok publikálására hivatott mű.

Kutatási kérdéseink a határmentiség problémáját, a határtérségek periféria-helyzetét, a határ mint a személyek és gazdasági aktivitás áramlását akadályozó barrier elvi megszűnésével járó problémákat, az ebben a témában történő tudományos igényű földrajzi, gazdasági és társadalmi kutatásokkal próbálják körbejárni. Ezek földrajzi fókuszában a német és orosz(szovjet) érdekszféra metszéspontjában fekvő terület, a köztes-európai térség áll. Az itt lévő országok – amolyan politikai puffernaként – alapvetően más pályát futottak be, mint az Európa nyugati felén működő államok. A mi régióink többször került olyan helyzetbe, amikor a vélt nyugat-európai előnyök átvétele helyi sajátosságok, érdekek akadályozójává vált. E folyamatban a centrumhoz történő felzárkózás igénye, a minták adaptálhatóságának nehézségei, illetve ezek társadalmi tradícióinak hiánya összegződik. Talán az is kijelenthető, hogy az elmúlt néhány évben, illetve a rendszerváltozást követő hosszabb időszakban is hasonló pályán mozogtak a térség államai/társadalmi.

Jóllehet az évkönyvünket a szokásos rovatok (elmélet, gyakorlat, műhely, krónika, szemle, kitekintés) tagolják, a fenti folyamatok ellentmondásának kettőssége (illetve az a tény, hogy az európai centumból és térségünkből nézve másként érzékelhetők ugyanazok a jelenségek) több szempontból az évkönyv egészén végigvonul. Kiadványunk tanulmányainak végiggondolt problémái, valamint ezek fókuszába állított kérdései leginkább négy súlypont, illetve ezek belső kettőssége körül koncentrálnak.

Elsőként történelmi dimenzióba helyezve Európa két felének (nyugat-kelet) és persze benne térségünknek a polarizáltságát a recenziók (amelyek többségében a közelmúltban íródott alapművek, doktori disszertációk) által megjelenített kép szemlélteti leginkább kötetünkben. A nyugat-európai centrumtérségek nézőpontjait alapvetően más irányok hatják át. Például a posztnacionalizmus, posztszukturalizmus elméleti fundamentumán taglalják kutatási kérdéseiket, amelyek a mi házunk tájáról nézve sokszor furcsának, szokatlannak tűnhetnek. Ilyen kelet-nyugat dichotómia értelemben erősíti egy projektbeszámoló a Nyugat-Európa felé tartó immár évtizedes migrációs folyamatának helyi problémakörét, hogyan tudja (tudja-e) az elszármazottak külföldi tapasztalatait a szülőföld hasznosítani?

Másodszer az alaphelyzetet talán leginkább a gazdasági dimenzióval lehet megfogni, főként annak centrum periféria ellentétpárjával. A határtérségeket ebből a szempontból is egy sajátos gazdasági aktivitással jellemezhető területnek

írhatjuk le. Ilyenformán továbbgondolva a gazdasági szükségszerűség, az erőforrások hiánya, illetve a már említett sajátos nézőpont jelenik meg a fejlesztés politikai hátterében az igények, kívánalmak szintjén. De ez a gazdasági szituáció jelenik meg a határ két oldalán található, eltérő gazdasági környezetben létező településhálózatokat görcső alá véve.

Harmadszor a térbeliséget a globális és a lokális kettőssége jeleníti meg. A korábban egy közigazgatási egységbe szervezett Bánát legnagyobb területén előbb eurorégió, majd európai területi társulás (EGTC) próbálja a korábbi, helyi kapcsolatokat új, globális dimenzióba helyezni. Ugyanezt a szempontot erősítik azok a beszámolók, amelyek az intézet munkatársai által meglátogatott rendezvények, konferenciák alapkérdéseit, problémaköreit foglalják össze.

Végül, de nem utolsósorban, társadalmi problémákat fejez ki az a dichotómia, ami a víziók és a gyakorlat között feszül, amely például a városfejlesztési stratégiák és a határ menti együttműködések metszéspontjában, pontosabban annak hiányában tükröződik. Nagyon hasonló problémák összegződnek a borsod-abaúj-zemplén megyei, magyar-szlovák határszakaszon bejegyzett fiatal EGTC-k elérhető dokumentumaiból kibontakozó képből is, annak ellenére, hogy pl. az Ister-Granum EGTC immár több éves működését sikertörténetnek mondhatjuk. De a víziók merészségét jelzi intézetünk alapítóinak szándéka is, hogy az esztergomi Európa Intézet példaképe hosszabb távon mindenképpen a bolzanói EUROPA ACADEMIA legyen, amelynek tevékenységéről a Kitekin-tés rovatban tudósítunk.

E fenti összetett kérdéskörök miatt reményeink szerint a kötet nemcsak a határtérségek problémájával foglalkozó kutatóknak ígér hasznos, továbbgondolásra, esetleg vitára serkentő írásokat, hanem idővel a gyakorlat számára is fontos iránymutatás lesz. Így egyre szélesebb olvasóközönséghez eljutva, az intézet küldetéséből fakadóan a határtérségek problémáinak tudományos megközelítésében megkerülhetetlen kiadvány lehet.

Bottlik Zsolt
szerkesztő

Határ-sértés avagy a normalitás színeváltozásai

OCSKAY GYULA

Bevezetés

Tanulmányomban azt állítom, hogy az országhatárok diszkurzív tények, jelenlegi formájukban a totalizáló igényű nemzetállami diskurzus állította elő őket. Ebből az állításból nagyon sok minden következik. Ezen következtetésekből én tanulmányomban hárommal foglalkozom.

Először is: a határok nem magától értetődő, objektív létezők. Főként a nemzetállami korszakot meghatározó hatalomgyakorlási módot (kormányzatiság) és identitáskonstituáló narratíváit megkérdőjelező jelenkor felől nézve nem azok.

Másodsor: a szuverén államoknak a második világháború óta eltelt időszakban közel háromszorosára nőtt számát, a határok proliferációját ugyanaz a paradigma magyarázza, amely a vesztfáliai békét követő, tartósnak remélt berendezkedést segítette a világra. A folyamat nem ért véget, a jövőben is a határok számának növekedésével számolhatunk, hiszen John Stuart Mill óta tudjuk, hogy a szabad intézmények fennmaradásának feltétele, hogy a nemzetek és az országok határai egybeessenek. A demokratikus alapjogok világméretű terjedése az adott terület feletti szuverenitás megszerzését minden kis közösség részéről legitimé teszi.

Végül: a fentiekből az következik, hogy az erőforrások szűkössége miatt az egyre nagyobb számú és egyre kisebb ország egyszerre kényszerül nagyobb egységekbe tömörülni, illetve lezárni határait. Ma még nem látható, hogy ennek a kettős folyamatnak mi lesz a végkimenetele...

A szuverenitás és a tér előállítása

Az a közhely, hogy a modern politikai gondolkodás Machiavellitől datálódik, általában a jeles reneszánsz szépíró és bölcsező *A fejedelem* című munkájának abból a (felszíni) tendenciájából táplálkozik, amely elválasztani igyekszik egymástól a transzcendens megalapozású morál és a szekuláris természetű politikum szféráját. Eltekintve attól, hogy ez a tendencia már az idézett munkában sem egyértelmű, Machiavelli egész életművében ez a probléma korántsem egyarcúan jelenik meg. A másik főmű, a *Discorsi* (MACHIAVELLI 1978) ugyanis a humanista erény alapú republikanizmus egyik programatikus írásának számít, s mint ilyen, a morál és a politikum szféráját egymástól elválaszthatatlannak tekinti.

Arra, hogy a váltást a politikaelméletben nem Machiavellinél kell keresni, Michel Foucault mutatott rá. Egy méltán híressé vált előadásában arra hívta fel hallgatósága figyelmét, hogy az igazi szemléletváltás nem az említett szerzőnél, hanem az ő kritikusaival következik be. Machiavelli *A fejedelem* célját, valamint a fejedelmi szuverenitás definícióját tekintve nem különbözik a középkori királytükörök szerzőitől.

„A középkorban éppúgy, mint a görög-római antikvitásban fellelhetők azok az értekezések, melyek *A fejedelemnek szóló intelmek* címet viselték. Ezekben arra vonatkozóan látták el tanácsokkal a fejedelmet, hogyan kell viselkedni, miképpen kell a hatalmat gyakorolni, hogyan lehet kivívni az alattvalók támogatását és tiszteletét.” (FOUCAULT 2000) Ezeknek a műveknek tehát az a céljuk, hogy a hatalom megszerzésére és megtartására vonatkozó jó tanácsokat nyújtsanak az uralkodónak (a szuverénnek). S mi más volt Machiavelli célja, ha nem ez?

De ugyanígy megtaláljuk az azonosságot a szuverenitás megközelítésében is. „[...] Machiavellinél a fejedelem a fejedelmi méltósághoz és hatalomhoz (*princípauté*) viszonyítva szinguláris, *transzcendens* és külsődleges. Ezt a méltóságot és hatalmat a fejedelem örökölheti, megszerezheti, elhódíthatja, azonban semmiképpen nem válik annak részévé, mindig kívül marad rajta.” (FOUCAULT 2000)

Mint a középkori szuverének, Machiavelli fejedelme is örökség, hódítás vagy szerzemény útján válik egy adott terület urává, amelyhez a viszonya éppen ezért mindig is esetleges marad, uralma pedig külsődleges lesz. Ez azt jelenti, hogy az alattvalók szempontjából nem releváns kérdés, hogy kinek az uralma alatt élnek, kinek fizetik az adót. Életük nem sokat változik egy-egy fejedelemváltás esetén: „[...] szó sincs arról, hogy eredendően, lényegileg, természetes módon és jogilag összetartoznának.” (FOUCAULT 2000)

Közismert, hogy Machiavellinél a hatalom megszerzése szerencse és (a körülmények helyes felismerését jelentő) virtus (*fortuna è virtù*) dolga. Mindegy (értsd: esetleges), ki uralkodik, ha van tehetsége hozzá.

Foucault arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a külsődlegesség (transzcendencia) teszi szükségsszerűvé az állandó háborúkat. A fejedelem (újfent: esetleges) hatalma egy adott területre vonatkozik, ezt a viszonyt fogja védeni, mint szuverenitása külső jelét, nem pedig az alattvalókat. (FOUCAULT 1991)

Machiavelli kritikusaival (Foucault ezek között említi Innocent Gentillet-t, Nagy Frigyest, Guillaume De La Perrière-t és Parutát) valami egészen másról lesz szó. Náluk a hatalom birtokosa *immanens* viszonyba kerül az alattvalókkal (állampolgárokkal), és nem egy adott terület, hanem az ott élő népesség lesz tevékenysége „tárgya”. Az említett előadás címéül választott foucault-i neologizmus játékosan utal erre a szemléletváltásra: a *Gouvernementalité* a gouvernement és a mentalité összevonásából keletkezett szó. A szóösszetétel arra a gyakorlatra utal, amelyet nem egy adott terület feletti uralom megtartása (= foucault-i 'szuverenitás'), hanem „a népesség sorsának jobbítása, gazdagodásának előmozdítása,

életkörülményeinek és egészségi állapotának javítása, az emberek várható élettartamának meghosszabbítása” (Foucault 2000) vezérel. Valami olyasmi, amit ma a szociális gondoskodó jóléti állam eszméjének neveznénk. Nem hiába kapcsolódik össze a kormányzatiság a polícia (az állam sajátos kormányzási technológiája) (FOUCAULT 1991) gyakorlatával és a gondoskodást lehetővé tévő bürokratikus apparátus kialakulásával.

A kardinális újdonság a hatalom gyakorlásának módjában rejlik. Céljai elérésének érdekében a kormányzás „azokhoz az eszközökhöz folyamodik, melyek a népességhez immanensen hozzátartoznak” (FOUCAULT 2000). Ezt a lényegi összetartozást fogják megfogalmazni az államérdek tanának teoretikusai, akik szerint: „Az államnak megvan a maga racionalitása, akárcsak a természetnek, még ha ettől különbözik is. A kormányzás művészetének racionalitása nem transzcendentális szabályokban, valamely kozmológiai modellben vagy egy filozófiai és morális ideálban keresendő, ennek elveit abban kell feltárni, ami az állam specifikus realitását képezi.” (FOUCAULT 2000) Ez jelenti a valódi újdonságot a középkori hatalomelmélethez képest.

A fentiekben vázlatosan bemutatott folyamat vezetett a modern nemzetállamok és ezzel együtt az államhatárok normalitására vonatkozó közvélekedés kialakulásához.

Platón és Arisztotelész óta a „kormányzásnak” három szintjét különítjük el: önmagunk kormányzásának elveit eredetileg a morál, a családi gazdaság kormányzásának elveit az oikonomia, a polisz kormányzásának elveit pedig a politika foglalja össze. Ami a modernitás idején történt, az az oikonomiának a politikum szférájába emelése volt; így született meg a politikai gazdaságtan, mely a kormányzás művészetének elveit fogalmazta meg. (Magát a bürokrácia szót is egy politikai gazdaságtani műben használta először Vincent de Gournay, 1745-ben – negatív előjellel.) A családi összetartozás így a nemzetállam szintjére került, a gazdaság nemzetgazdasággá vált. A nemzetállami szuverenitás ezért elválaszthatatlan a nemzeti érdektől és az ezt teoretikus szinten kifejező nacionalizmustól.

Foucault azonban nem vonja le ezt a következtetést, sőt, a *kormányzatiságot* a középkori (és Machiavellire is érvényes) *szuverenitás* fogalmával szemben pozicionálja. Arra viszont utal egy helyütt, hogy a természetjogi kontraktualizmus képezte azt a teoretikus mátrixot, amelyben a kormányzás alapelveit elkezdték összegyűjteni (FOUCAULT 2000), s ebben egyfajta következetlenséget fedezhetünk fel. A természetjogi kontraktualizmusnak ugyanis alap tétele, hogy minden politikai hatalom a nép (állampolgárok összessége) beleegyezéséből ered, ezáltal a szerződéselmélet elválaszthatatlan. Ez a megfogalmazás persze túl erős. A klasszikus kontraktualizmus két meghatározó szerzőjénél is problematikus ennek az állításnak a védelmezése; a szerződés társadalomkonstituáló és hatalomlegitimáló tényének elismerése nem szükségszerűen kapcsolódik össze a népfeltség gondolatával. Hugo

Grotius szuverenitásfelfogása igen közel áll a középkori királyi krisztológia téziseihez (GROTIUS 1999), és Hobbes szuverénje is a középkort idézi (HOBBS 1999) a népszuverenitás eszméjétől. Nem a szuverenitás áll tehát szemben a kormányzatisággal: a kormányzatiság elterjedésével párhuzamosan változott meg a szuverenitás természete, immanenciával itatódott át, és megváltoztatta irányát, egyben szekularizálódott is. Ez természetesen hosszú évszázadok eredményeképpen alakult ki így, nem Machiavelli kritikusaival jelent meg először, és nem kompakt módon.

Az hogy a nacionalizmus valami nagyon modern jelenség, és hogy szervesen függ össze a bürokratikus szervezett nemzetállamok létrejöttével, máig vitatott tézis. Vannak például olyanok (Karl R. Popper vagy Jacques Rupnik), akik szerint a nacionalizmus valamiféle atavisztikus törzsi ösztönök felszínre törését jelenti egy modern, felvilágosult korban. Az ezzel szemben megfogalmazódó teóriát Ernest Gellner nevéhez szokás kötni, jóllehet, már az első jelentős, elemző összefoglalás szerzője, Lord John Acton is egyértelműen összekapcsolta a természetjogi kontraktualizmus, a jogi egyenlőség eszméjének elterjedését a nacionalizmus megszületésével (ACTON 1991).

A folyamatot Diener és Hagen hasonlóan írja le: „A vallásos-monarchikus szuverenitásról a népi-területi szuverenitásra történő átmenetet megkönnyítette a nép (vélt vagy valós) egysége, valamint az ő (vélt vagy valós) jóváhagyásuk, hogy az állam képviselje őket.” (DIENER, HAGEN 2012)

Ebben az új politikai rendben a szuverenitás már nem egy (változó) személyhez kapcsolódik, hanem egy (többé-kevésbé) állandó területi egységhez (ld. Bodin) vagy politikai közösséghez (ld. Rousseau). Ezzel párhuzamosan strukturálódik át az alattvalók lojalitása is, amely immár nem egy királyi családhoz és számos lokális autonómiához kötődik, hanem a nemzet által lakott (egyetlen, kizárólagos) területhez. A John Stuart Mill nevéhez köthető tétel, miszerint a szabad intézmények feltétele, hogy „a kormányok határai nagyjából megegyezzenek a nemzetek határaival” (MILL (1859 (2006))), a nacionalizmus alap tézisének tekinthető. A nacionalizmusnak megfelelő hatalomgyakorlási mód a nemzetállami szuverenitáson, egységes nyelven alapuló, bürokratikus szervezett hivatalnokállam: az immanencia eszmei és gyakorlati megvalósulása.

Ezen politikaelméleti modellnek egy szociológiai és episztemológiai megalapozását is adhatjuk. Előbbi Alexis de Tocqueville nevéhez köthető, aki *Az amerikai demokrácia* című művében máig ható módon mutatta be a társadalmi egyenlőség kialakulásának folyamatát. Tocqueville szerint az arisztokratikus társadalmi rend bukásával együtt tűnik el az ennek megfelelő politikai-hatalomgyakorlási mód is. Az egymás alá és fölé rendelt, a hierarchia révén összekapcsolt egyének közötti összetartó pillérek összeomlanak, és az individuumok egymás mellett találják magukat, mindenféle összekapcsoló erő nélkül: „Az arisztokrácia minden polgárt hosszú láncba fűzött, mely a paraszttól a királyig terjedt; a demokrácia széttöri e láncot, és minden szemet különválaszt.” (TOCQUEVILLE 1993)

Charles Taylor ezt a jelenséget egyértelműen köti össze a nacionalizmus kialakulásával. Az ő interpretációja szerint a modernitás újdonsága az volt, hogy „a hierarchikusan szervezett, közvetett csatlakozású társadalmak” átadták a helyüket „a horizontális jellegű, közvetlen csatlakozású társadalmaknak” (TAYLOR 1995). Vagyis: a korábban létezett közvetítő hatalmak (ha úgy tetszik, lokális autonómiák) tűntek el: az individuum közvetlenül a (személytelen) államhatalommal találkozik szembe. Az arisztokratikus társadalmat így az egalitárius-individualista váltja fel.

A kormányzat a nép megbízottjává válik, és ezzel párhuzamosan a korábbinál erősebb állampolgári azonosulás alakul ki a fennálló rezsim iránt. Ez az azonosulás, identifikáció a republikánus erények gyakorlását a rousseau-i zsnarnokság kialakulása nélkül is képes biztosítani, egyben a hatalom (a nemzeti hatalom) legitimitását is garantálja – ahogy azt egyébként Machiavelli is állítja az említett *Discorsiban*. „Egy önkényuralmi rendszerben, ahol az állampolgárok tömege egy személy vagy egy érdekcsoport uralmának alárendeltje, a szükséges fegyelmet erőszak útján biztosítják. Ahhoz, hogy szabad társadalom alakuljon ki, ezt az erőszakot valami mással kell helyettesíteni: ez pedig csak a polgároknak a polisszal való önkéntes azonosulása lehet.” (TAYLOR 2002)

Taylor fontos következtetése, hogy nemcsak a nemzetek hoznak létre fennmaradásuk érdekében nemzetállamokat, hanem maguk a modern (kormányzati) államok is a nemzetektől függenek. Nem véletlen, hogy nemzet és állam kölcsönös függésbe kerülnek.

Taylor Benedikt Andersont idézi, aki a nemzetállamokat „képzelt közösségeknek” tekinti. Ezek az államok „a társadalmi terek elképzelésének olyan módjaival [rendelkeznek], amelyekben osztoznak a társadalom tagjai.” (TAYLOR 1995) E ponton kapcsolódik Taylor elmélete az említett episztemológiai megközelítéshez, amely valójában a politikaelméletit megalapozó szociológiai modell alapja.

Forrásának az angolszász geográfusokra meghatározó hatást gyakorló (WARF 2006) Henri Lefebvre-t tekinthetjük, aki 1974-ben megjelent munkájának (*La production de l'espace*) 1991-es angol nyelvű kiadásával a kvantitatív geográfia relacionista kritikusai kezébe adott muníciót.

A korábbi abszolutista felfogással szemben Lefebvre szerint a tér nem önmagától van, hanem észlelésünk függvénye. A tér első jelentéssíkját (*l'espace perçu*) az emberi tevékenységhez köti. Miközben tevékenykedünk, észleljük a magunk körül lévő dolgokat, melyekből a fizikai tér képzete ered. Mivel az individuumok eltérő élettapasztalattal rendelkeznek, ez a képzet minden ember esetében eltérő. Egészen más térfelfogással (mentális térképpel) rendelkezik egy idős néni, aki soha nem hagyta el szülőfaluja határát, valamint az a menedzser, aki hetente több alkalommal is repülőre ül, és több ezer kilométert utazik. Mindez nem jelenti azt, hogy a külvilág nem létezik, viszont ez a külvilág másképpen és másképpen képeződik le mindenki fejében. A valóság tárgyai objektív módon léteznek, de maga a tér az elme konstrukciója, amelyben ezeket a tárgyakat egyedi módon rendezi el.

A második síkot a konceptualizáció (*l'espace conçu*) jelenti: mi magunk is hozunk létre tereket magunk számára. Egy ország, egy régió a valóságban nem létezik, csak mi konstruáljuk, alakítjuk a külső fizikai valóságot úgy, hogy annak objektumai szimbolikus jelentéssel telítődnek meg. Lefebvre munkájának egyik legfontosabb üzenete, hogy a különböző fejlettségű és struktúrájú társadalmak eltérő módokon állítják elő (produkálják) a saját tereiket.

A harmadik síkon aztán ez a konceptualizált tér önálló ontológiai státusszal ruháztatik fel, és gondolkodásunk, észlelésünk, cselekvésünk, identitásunk meghatározó tényezőjévé válik (LEFEBVRE 1974).

Lefebvre mondanójának lényege, hogy az ember a térstruktúrákat térszemléletének objektivációiként hozza létre, majd ezeket a valóság önálló tényezőinek tekinti, és ezek az objektumok mindennapos cselekvéseinek részeivé válnak. A megélt tér (*l'espace vécu*), az életvilág tere éppen ezért mindig diszkurzív jellegű: egyfajta tudáshorizontot tételez fel, amelyben egy adott közösség saját magát definiálni képes (Vö. a Taylor által mondottakkal.).

Itt érdemes újra Foucault-ra utalni egy gondolat erejéig. Ő az 1970-es, a Collège de France-ban tartott székfoglalójában összegezte mindazt, amit a politikum természetéről gondolt. A diskurzus rendje (*L'ordre de discours*) című előadás lényege, hogy minden politikai rendszer korlátozza a lehetséges diskurzusok számát: nem lehet mindenről, mindenkinek, mindenhol, tetszőleges módon *szöveg*-elni. A politikai és társadalmi diskurzus ezért képes definiálni és alakítani a közösség tagjainak térszemléletét is.

A modern bürokratikus nemzetállam ezt a diskurzust sajátítja ki: „a társadalomról szóló tudás termelésének fontos és elsődleges pólusává vált a térbeliség vonatkozásában is, emellett pedig rendelkezik azon mechanizmusok felett, amelyekkel az általa képviselt igazságnak érvényt szerez” (VARRÓ 2004). A népesség ezt a tudást fogyasztja és „termeli újra”. A nemzetállam a plurális, interszjektív tértermelés lehetőségétől fosztja meg polgárait: a kormányzatiság bürokratikus rendszerén keresztül készként adott kereteket rajzol fel számukra. E kizárólagosságra törő identitásnarratíva az elmúlt évszázadokban sorra alakította ki reprezentációs formáit, kezdve a nemzeti valutától, a nemzeti parlamenteken át az államnyelv védelméig, de a legtranszparensabb módon ma is a (gyakran őrzött) államhatárokon jelenik meg.

Az államhatár a normalitás szimbóluma: a népszuverenitás elveinek megfelelően megalkotott jogszabályok által kijelölt politikai identitás és egyben a legitimitás térbeli leképeződése. Az államhatár az a szabad szemmel amúgy nem látható, közmegegyezésen alapuló vonal, amelyen túl a világ valamiféleképpen véget ér. A határsértő egyben a normalitás ellen lép fel.

A határok mint diszkurzív tények

Mintegy másfél évtizede vált általánossá a határtan művelői körében az a megközelítésmód, amely a határokat az előbbieken bemutatott elméleti kereteknek

megfelelően diszkurzív tényeknek tekinti. A kortárs kutatók a határt ma már nem objektív fizikai létezőként értelmezik.

Mint Henk van Houtum rámutat: „Egy vonal geometria, egy határ interpretáció.” (HOUTUM 2011) Másutt a határokat társadalmi jelenségként azonosítja (HOUTUM 2003), ahogy a téma másik jeles szakértője, David Newman is – a lefevre-i értelmezési keretek szerint – konceptualizált tételeknek tekinti a nemzetállamokat: „A határok társadalmi és politikai konstrukciók. Valaki megalkotta őket, és ha egyszer megalkotta, úgy működteti őket, hogy ugyanazon hatalmi elitnek érdekeit szolgálja.” (NEWMAN 2011)

Ezek a konstruált terek, és azok kijelölt határai aztán *megélt térré* alakítják a környező valóságot, identitásunk, szokásaink részévé válnak.

„Megalkotva a határok realitássá változnak, egy olyan hibaállapottá, amely hatást gyakorol a hétköznapi élet rendjére, a társadalmi szokásokra, meghatározza a kizárás és befogadás paramétereit, és olyan kategóriákat állít fel, amelyek révén a társadalmi és térbeli elhatárolás folyamatosan működik.” (NEWMAN 2011)

A határokat is megjelenítő térkép Houtum szerint az igazságot nem feltárja, hanem előállítja (HOUTUM 2011). Az igazság előállításának kompetenciájával – mint azt az előző fejezetben bemutattuk – jelenleg a nemzetállamok rendelkeznek. A nemzetállami paradigma jelöli ki a határokat, és kapcsolja hozzájuk az igazság-hamisság jelzőit. John Agnew ezt a jelenséget nevezi a területiség csapdájának (*territorial trap*): az állam szuverenitásából következik, hogy területén belül kizárólagos hatalomgyakorlóként jelenik meg; az állam és a társadalom határai egybeesnek (vö. a Taylor által mondottakkal), az állam tkp. a társadalom „tartálya”; az állam határozza meg a „belső” és „külső” fogalmát, és rendeli hozzájuk az értelmezési horizontot. Ami az államhatáron túl van, az bizonytalan, idegen, kaotikus, uralhatatlan (HOUTUM 2003; DIENER, HAGEN 2012).

Ez a modell elsőként Európában alakult ki, majd a gyarmatosítás és a gyarmati sorból való felszabadulás révén terjedt el az egész világon. Mára általánosnak mondható a területiségnek (territoriality) az az értelmezése, amely nemcsak identitásokat határoz meg, hanem folytonos konfliktusforrást is jelent. Ennek az az oka, hogy a nemzetállami szuverenitás kizáró jellegű, így egy terület vagy az egyik államhoz tartozik, vagy a másikkhoz, harmadik eset nincs: „... az a tény, hogy a területiség (eltérően más 'javaktól', mint amilyen a demokrácia vagy a fejlődés) véges és rögzített összeggel rendelkezik, közvetlenül erősíti a zéró-összegű gondolkodást, ahol az egyik oldal nyereségei tipikusan veszteségekként jelennek meg a másik számára és vice versa” (ANDERSON, O'DOWD, WILSON 2003).

A területi játszmák mindig zéró-összegűek, az egymással rivalizáló tér- és határnarratíváknak a nemzetállami paradigmán belül nincs win-win megoldásuk.

A második világháború óta a föld országainak száma csaknem megháromszorozódott, de az állam nélküli etnikumok száma ennek ellenére több ezerre tehető. A demokratikus eszmék terjedésével a milli doktrína és az önrendelkezés

jogának eszméje erősíteni fogja a szeparatista törekvéseket, az egyre kisebb területi szuverenitások kialakulása megakadályozhatatlannak tűnik. Az erőforrások korlátozottsága pedig könnyen eredményezheti ezeknek a megszorított határoknak a bezárulását.

Határsértés: a klasszikus kormányzatiság válsága

Manapság a fentebb ismertetett, a modernitástól örökölt struktúrának a válságával találjuk szemben magunkat.

A kormányzatiság meghatározását (a fentiek alapján) elvégezhetnénk a minisztériumok felsorolásával: a kormányzás nem más, mint mindazon dolgokról gondoskodni, amikkel az egyes minisztériumok foglalkoznak. Ma azt tapasztaljuk, hogy nincs olyan terület, ahol egy nemzetállam saját szuverenitását minisztériumain keresztül megjeleníthetné. És itt nemcsak olyan evidenciákra kell gondolnunk, mint a külügy és a honvédelem. A járványok és a nagy népbetegségek megfékezése, az oktatás korszerűsítése, versenyképessé tétele, a környezetszennyezés, a bűnözés elleni védekezés mind-mind nemzetközi ügy. Ott tartunk, hogy még a demográfiai problémák sem kezelhetők nemzetállami keretek között (ld. migráció, foglalkoztatás és társadalombiztosítás összefüggései).

Ha az európai integráció történetét vizsgáljuk, világosan kirajzolódik az a homogenizáló tendencia, amely fokozatosan a brüsszeli bürokrácia kezébe juttatja a korábban a nemzetállamok szintjén meglévő kompetenciákat. Az Európai Unió éppen azokat a területeket vonja fokozatosan egy központi, nemzetek feletti hatalmi struktúra irányítása alá, amelyek korábban a kormányzatiság gyakorlatát követő nemzetállamok öndefiníciójához tartoztak hozzá: a nemzeti valutát, a törvényhozást, a határátlépést. Ez ugyanakkor nem kizárólag európai jelenség.

A globalizációnak nevezett folyamat elnevezése arra utal, hogy minden probléma egyszer világméretűvé válik. Az új, hálózati elven szerveződő gazdaság, a policentrikus városhálózatok, a klaszterek megjelenése azonban nem csak a globális tendenciákat erősíti. A nemzetállami kompetenciák gyengülése egyben a lokális-regionális tényezők felértékelődését is magával hozza. Miközben tehát a korábbi központ, a kormányzati szint veszít jelentőségéből, a globális és a regionális szint felértékelődik. Mindkét kihívó nyíltan kétségbe vonja a nemzetállami szuverenitást, a népszuverenitás modern értelmezését, és az országhatárokat nem adottságként, hanem leküzdendő akadályként értelmezi.

A fenti folyamat szociológiai aspektusát szintén Tocqueville és Taylor nyomán vázolhatjuk fel. A jeles XIX. századi francia gondolkodó szerint a feltételek egyenlővé válása nem amerikai jelenség, hanem fokozatosan általánossá fog válni az összes politikai testületben. Taylor ezt úgy fogalmazza meg, hogy a horizontális tagolódású társadalmak egyre átfogóbb, személytelenebb egységek iránti kötődéseket alakítanak ki (TAYLOR 1995). Tocqueville szerint elkerülhetetlen, hogy az emberek egyre inkább egymáshoz hasonlónak ne érezzék magukat, Taylor pedig

úgy látja, hogy az egalitárius-individualista társadalomnak ab ovo nem lehetnek világosan felrajzolható határai: úgy tűnik, a kanti álmom teljesül, mindannyian egy világgöztársaság polgáraivá válunk (KANT 1974).

Ismeretelméleti oldalról tekintve azt látjuk, hogy az állam totalizáló igénye kudarcot vallott: lokális diskurzusok sokasága jött létre (ha „posztmodernül” szeretnénk fogalmazni, mondhatnánk azt is, hogy a nemzeti metanarratíva átadta a helyét kis lokális narratívumoknak). S mint Lefebvre-től tudjuk, ez a sokelemű konceptualizált tér válik életvilágunk keretévé: identitásunkat nem kizárólag nemzetállami szinten definiáljuk, hanem ezekhez a kisebb társadalmi terekhez kapcsolódóan.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy a lokalitás nem szükségszerűen jelent földrajzi értelemben vett teret. A társadalmon, mint testen (kvázi-téren) belül megjelenő identitásokról van szó, amelyek a fizikai térben (perçu) akár diszkontinuusak is lehetnek (mint pl. egy-egy futballcsapat rajongóinak köre, vagy a közösségi oldalakon pillanatok alatt szerveződő ad-hoc csoportok). Ezért nem beszélhetünk a középkori regionalitás újjáéledéséről sem. Ugyanis ez a tér nem az a tér, amit egy tartomány jobbágysai érzékeltek a XIV. században. Életvilágunkat ma keresztül-kasul szabdalják a térrel kapcsolatos észleleteink, s míg a középkori alattvalók lokális-regionális identitásukat mint tartós kereteket készen találták, addig a ma emberének önmeghatározása folyamatosan fluktuálódik különböző, általa vagy mások által előállított térstruktúrák között.

Nem véletlen, hogy a humán geográfia művelői mobil identitásokról, mozgó határokról (idézi: PAASI 2011), liquid modernitásról (BAUMAN 2000), folyékony állapotról (fluidity) (HOUTUM 2003) vagy igen gyakran de-territorializációról (pl. DIENER, HAGEN 2012) beszélnek. Utóbbi alatt azt értik, hogy a terek világa átadja a helyét a folyamatok (flows) világának.

A legfontosabb változás abban áll, hogy az állam mostantól kezdve csak az egyik szereplője a térről szóló diskurzusnak, amely a taylori modell szerint is demokratikusabbá vált. A tér új arcot kapott.

S hogy ez miként hat a szuverenitás modern értelmezésére?

Abból a tételből indultunk ki, hogy a középkori szuverenitásfogalom értelmében az *uralkodó az alattvalókkal szemben* a transzcendencia, külsődlegesség, esetlegesség viszonyában van. Uralma az adott területhez való viszonyban jelenik meg, ezt a viszonyt fogja védelmezni seregével, országa határain.

A modern *nemzetállam* lényege, hogy a szuverén maga a nép lesz. *A kormányzás a népesség létehez képest immanens hatalomgyakorlási mód*: saját magából hívja elő működési elveit. Az országhatár e szabad intézmények záloga és szimbóluma.

A kormányzatiság ma tapasztalható válsága nem jelent mást, minthogy a lojalitás irányának megváltozásával az *alattvalók* (polgárok) *válnak transzcendenssé*, külsődlegessé és esetlegessé az állami apparátushoz képest: élhetünk bárhol e világban, szabadon változtathatjuk állampolgárságunkat, letelepedhetünk a földgo-

lyó bármely pontján. Egybetartozásunk nem kizárólag nemzeti elven definiálható. Az országhatár esetleges diszkurzív tény, ami nem azt jelenti, hogy tetszés szerint változtatható, hanem hogy az individuum identitása oldaláról nézve legtöbbször nincs különösebb jelentősége.

Ugyanakkor mégsem a kanti álom teljesült. A világpolgári republikanizmus ugyanis nem erény alapú (e tekintetben tehát Machiavelli megint csak nem korszerű), hanem érdek által meghatározott: az egymással versengő alternatív lokális diskurzusok érdektöredékei konstituálják.

Ahogy Anssi Paasi rámutat: „a posztnacionalizmus és a transznacionalizmus ... azt sugallja, hogy a szuverenitás elszakadóban van a nemzetállamtól, s ez gyengíti a kapcsolatot a politikai identitások, a részvétel és a területi állam között.” (PAASI 2011).

Feltűnő ugyanakkor, hogy a legsikeresebb transznacionalista integrációnak, az Európai Uniónak – a határok átjárhatóságát biztosító jogszabályi keretek ellenére – nem sikerül ezeknek – az egyébként az integráció céljainak megfelelő – identitásoknak az újrafogalmazása, „megszállása”. Az európai parlamenti választásokon tapasztalt érdektelenség jelzi, hogy az Unió nem képes kiváltani azt a fokú azonosulást (identifikációt), amelyet a nemzetállamok még ma is, meggyengülve is el tudnak érni. Azonosulás nélkül pedig nincs legitimitás. Az uniós intézmények legitimitása csak jogi természetű, e legitimitás politikai és társadalmi aspektusa rendkívül gyengén meghatározott, és ennek megítélésem szerint elvi okai vannak. A jelenleg erőltetett nemzetállami paradigmán belül a problémáknak valószínűleg nem lesz megoldása, mivel az a szuverenitásnak egy olyan fogalmára épült, ami a nemzetállami szint felett bajosan értelmezhető. Ahogy arra felhívtuk a figyelmet, a kormányzatiság az elmúlt évszázadokban elválaszthatatlanul forrt össze a nemzetállami paradigmával: a nemzetállamon kívüli valóságban ez a modell nem működik. Az európai projekt sikeréhez új modellre lenne szükség, amely nem kötődik ennyire szorosan a nemzetállami paradigmához, és a tér közös használatán alapul, ezáltal a zéró-összegű játszma meghaladását jelenti.

A kihívás roppant nagy. Nem csak az Unió irányában megfigyelhető legitimitációs deficit miatt. A nemzetközi terrorizmus a globális világ globális rendszereit használva újraírta a háború fogalmát. Míg korábban a stratégia viszonylag egyszerűen megalkotható volt, az ellenséges hadállások földrajzi helyzetét be lehetett azonosítani, a csapatmozgásokat meg lehetett figyelni, és azokra reagálni lehetett, a mai ellenség beazonosíthatatlan, láthatatlan, illékony, csakúgy mint az állam és az én határai. Ez az új jelenség arra készíti az államokat, de az Uniót is, hogy külső határait jóval szigorúbban őrizze.

A re-territorializációnak nevezett folyamatot a jövőben tovább fogja erősíteni két (szintén) globális jelenség: a túlnépesedés és az ezzel járó migráció, valamint az erőforrások korlátozott volta. Már ma is gyakran szembesülhetünk

ezeknek a folyamatoknak a hatásaival. Az USA mexikói határain szigorúan őrzött kerítés épül, a brit kormány korlátozni akarja a bevándorlás mértékét, Szlovénia évekig akadályozta Horvátország uniós csatlakozását a tengeri határ-vita miatt, napjaink legsúlyosabb konfliktusforrását Oroszország fekete-tengeri területi igénye jelenti stb.

Két ellentétes folyamatnak lehetünk a tanúi: egyrészt a globalizálódó világban sorra tűnnek el vagy válnak átjárhatókká a határok, másrészt folyamatosan újabb határok születnek, és a meglévők őrzése is esetenként egyre szigorúbbá válik. Ahogy Diener és Hagen fogalmaznak: egyszerre van jelen világunkban az integracionizmus és a neoizolacionizmus.

Mint láttuk, a határokról és a térről szóló narratívák újrafogalmazódása megkezdődött. Izgalmas kérdés, hogy a jövőnket a két egymással ellentétes jelenség közül melyik fogja az új-normalitást jelenteni.

Irodalomjegyzék

- ACTON, LORD J. (1991): Nacionalizmus. In: LUDASSY M. (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I kötet. Atlantisz, Budapest, 120–152.
- ANDERSON, J., O'DOWD, L., WILSON, TH. M.: Why Study Borders Now? In: ANDERSON, J., O'DOWD, L., WILSON, TH. M. (szerk.): *New Borders for a Changing Europe. Cross-Border Cooperation and Governance*. Routledge Taylor and Francis Group, London – New York, 1–12.
- BAUMAN, Z. (2000): *Liquid modernity*. Blackwell, Cambridge
- DIENER, A. C., HAGEN, J. (2012): *Borders. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, New York
- FOUCAULT, M. (2000): „'Kormány-fővel' gondolkodni”. In: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 287–305.
- FOUCAULT, M. (1991): „Omnes et singulatum [Mindenkit és egyenként is]. A 'politikai ész' kritikája felé”. In: SZAKOLCZAY Á. (szerk.): *A modernség politikai-filozófiai dilemmái a felvilágosodáson innen és túl. Michel Foucault írásaiból*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 43–85.
- GROTIUS, H. (1999): *A háború és a béke jogáról. I_II. kötet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest
- HOBBS, TH. (1999): *Leviatán. I_II. kötet*. Kossuth, Budapest
- HOUTUM, H. VAN (2003): Borders of Comfort: Spatial Economic Bordering Processes in the European Union. In: ANDERSON, J. – O'DOWD, L. – WILSON, TH. M. (szerk.): *New Borders for a Changing Europe. Cross-Border Cooperation and Governance*. Routledge Taylor and Francis Group, London – New York, 37–58.
- HOUTUM, H. VAN (2011): The Mask of the Border. In: WASTL-WALTER, D. (szerk.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Ashgate, Farnham-Burlington, 49–61.

- KANT, I. (1974): Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Gondolat, Budapest, 61–79.
- LEFEBVRE, H. (1974): *La production de l'espace*. Éditions Anthropos, Paris
- MACHIAVELLI, N. (1978): Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. In: *Művei I–II*. Európa, Budapest, I. kötet, 87–441.
- MILL, J. S. (1859 (2006)): Consideration on representative government. http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=234&chapter=16569&layout=html&Itemid=27 (Letöltés: 2014.02.27.)
- NEWMAN, D. (2011): Contemporary Research Agendas in Border Studies; An overview. In: WASTL-WALTER, D. (szerk.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Ashgate, Farnham-Burlington, 33–48.
- PAASI, A. (2011): A Border Theory: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars? In: WASTL-WALTER, D. (szerk.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Ashgate, Farnham-Burlington, 11–31.
- TAYLOR, CH. (1995): Nacionalizmus és modernitás. *Világosság*, 8–9., 5–27.
- TAYLOR, CH. (2002): Ütköző szándékok: a szabadelvű-közösségelvű vita. In: HORKAY HÖRCHER F. (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Századvég, Budapest, 153–183.
- TOCQUEVILLE, A. DE (1993): *Az amerikai demokrácia*. Európa, Budapest
- VARRÓ K. (2004): A régió mint diszkurzív termék. *Tér és Társadalom*, 1., 73–91.
- WARF, B. (2006): *Encyclopedia of Human Geography*. Sage, Thousand Oaks – London – New Delhi

A határok térformáló szerepének vizsgálata az EU regionális politikájának tükrében

PETE MÁRTON

Bevezetés

A határok a földrajzi tér meghatározó társadalmi elemei, a társadalom ezek mentén tömörül egymástól elkülönülő, a határokon belül pedig egymással szorosabb kapcsolatban álló közösségekre. A társadalom szempontjából a legnagyobb jelentőséggel az országhatárok bírnak, amelyek térben egyértelműen kijelölik az egyes államszervezetek működési területét, szuverenitásának térbeli kereteit. A politikai határok, azon túl, hogy felosztják a földrajzi teret, hozzájárulnak annak átalakulásához is. A történeti földrajz neves brit alakja, Norman Pounds arra hívja fel a figyelmet (POUNDS 1997), hogy: „A politikai határok nemcsak a politikai kötelmek, hanem a gazdasági rendszerek határait is kijelölik. [...] bizonyos politikai határok mentén gyakran találkozunk majd a természeti környezet által egyáltalán nem indokolt hirtelen változásokkal. Ennek magyarázata szükségképpen a határvonal két oldalán folytatott gazdaság- és társadalompolitika különbözőségében rejlik.”

A mai fogalmak szerinti államhatárok, a politikai határok viszonylag új jelenségnek számítanak, kialakulásukat általában a vesztfáliai egyezményhez (1648) kötik, amely megalapozta a saját területükön kizárólagos hatalommal rendelkező szuverén államokon alapuló, ma is fennálló nemzetközi politikai rendszert, amely alapvetően Európából indult ki, de a gyarmatosítás révén a 20. század elejére az egész világon meghatározóvá vált. Ezzel együtt pedig kialakult a nemzeti kereteket kitöltő nemzetgazdaságok rendszere is, amelyek a szabályozási oldalról tekintve az országokon belül homogén, az országhatár mentén azonban többé-kevésbé élesen elváló gazdasági feltételrendszereket teremtett.

A nemzetgazdaságok meghatározó szerepe azonban a gazdasági szabályozás terén a 20. század közepe óta gyengülni látszódik Európában. Az 1950-es években indult Nyugat-Európában az a fokozatosan kiterjedő és elmélyülő gazdasági és politikai integrálódási folyamat, amely 1993-ban az Európai Unió megalakulásához vezetett. A több évtizedes integrálódási folyamat fontos eleme volt a közösség területén egy nemzetek feletti, nyitott gazdasági tér létrehozása, melyben az áruk, a tőke, a szolgáltatások és a munkaerő szabad áramlása érvényre juthat. Ennek a két legfőbb előrelépési területe a nemzeti jogszabályok közösségi szintű harmonizációja és a határok, mint az áramlásokat a térben korlátozó fizikai akadá-

gazdasági térszerkezetét. Az integráció nemzetközi szinten koncentráltabbá tenné az agglomerálódás folyamatát, miközben számos, a nemzeti kereteken belül, „mesterséges” előnyök hatására kialakult agglomerációt gyengítene, a határok által hátrányos helyzetbe hozott térségeket azonban minden bizonnyal erősítené.

A tér szerepének vizsgálata a 20. század közepétől kiszorult a főáramú közgazdaságtani és a társadalomtudományi gondolkodásból és csak az 1980-as évek végén került ismét e diszciplínák érdeklődésének középpontjába. Az úgynevezett *térbeli fordulatot* (spatial turn), a tudományos közvélekedés jelentős részben köti az alapvetően nemzetközi gazdaságtani és kereskedelemelméleti kutatásokkal foglalkozó közgazdász, Paul Krugman *Geography and Trade* (Földrajz és kereskedelem; (KRUGMAN 1991)) című művének megjelenéséhez, ugyanakkor más geográfusok (többek között David Harvey, Edward Soja) munkásságukkal már a megelőző évtizedekben megalapozták azt. Egyébiránt Krugman műveiben maga is felveti a határok problémáját, még ha implicit módon is, amikor összehasonlítja a határokkal tagolt Európai Unió gazdaságának térbeli koncentrációját az integrált nemzetgazdaságként működő Egyesült Államokéval (KRUGMAN 1991; KRUGMAN, VENABLES 1993), megállapítva, hogy utóbbiban a területi integráltság miatt az egyes gazdasági ágazatok jóval koncentráltabb területi képet mutatnak.

A nyolcvanas évek vége azonban nemcsak a tér és a térbeliség jelentőségének újrafelfedezése oldaláról járult hozzá a határokkal foglalkozó kutatások jelentős fellendüléséhez. Az 1950-es évektől az 1980-as évekig – vagyis nagyjából a második világháborút követő évektől a szocialista tömb felbomlásáig – az országhatárok Európában meglehetősen stabilnak számítottak, amely stabilitást jelentős részben a kapitalista és a szocialista országok közötti erőegyensúly tartott fenn (O'DOWD 1998, idézi VAN HOUTUM 2000). A neoliberális közgazdasági gondolkodás térnyerése, az európai integráció fokozódó elmélyülése, az egykori szocialista országok zárt határainak megnyílása, valamint a határon átnyúló interakciók fokozódása az új lehetőségek, míg a soknemzetiségű országok (Szovjetunió, Jugoszlávia) felbomlása, az ezt követő határviták és konfliktusok eskalálódása az új kihívások színtereivé tette a határokat. Miközben egyes közgazdasági gondolkodók, mint Kenichi Ohmae, már a „határok nélküli világról” (OHMAE 1990), a „nemzetállamok haláláról” (OHMAE 1995) beszéltek (szorosan kapcsolódva a távolság, illetve a földrajz halálát hirdető nézetekhez), a földrajz- és társadalomtudományi kutatók többsége inkább a határok szerepének megváltozása, mintsem teljes megszűnése mellett foglalt állást. Ezzel mintegy arra is rámutatva, hogy a határ egyes funkciói sokszor egymástól független dimenziókban mozognak és változnak.

Ezt igen jól szemlélteti, hogy amikor a 2001. szeptember 11-ei események után, a terrorizmus elleni harc jegyében a határok elválasztó, de legalábbis szűrő szerepe biztonsági okokból ismét hangsúlyossá vált, az elmúlt évtizedek jellemző gazdasági folyamatai nem mentek át alapvető változáson, a határok nem váltak

lyok eltüntetése voltak. E célkitűzéseket egyfelől az *acquis communautaire*, az egyes nemzeti jogi szabályozások közötti különbséget mérsékelni igyekvő, irányadó közösségi joganyag, másfelől pedig az 1985-ben aláírt, a fizikai és kereskedelmi-jogi határok lebontását célzó Schengeni Egyezmény volt hivatott szolgálni. A szabályozási környezet homogenizálásának és a határok eltávolításának e nyugat-európai kontextusában felmerült a kérdés a térbeli összefüggések kutatói, elsősorban a földrajztudomány művelői számára: hogyan, illetve mennyiben befolyásolják az országhatárok a gazdasági fejlődést? És egyáltalán: van-e valós relevanciája az országhatároknak a térségi gazdasági fejlődés szempontjából?

Jelen tanulmányban egy rövid olvasatot kívánunk nyújtani arról, hogyan épült be az országhatárok gazdasági fejlődésben játszott szerepének értelmezése a közösségi szintű regionális politikát támogató kutatási diskurzusba és mennyiben állják meg a helyüket az eredeti elképzelések az integrációs folyamatok jelenlegi állapotrendszerében. A tanulmány keretében röviden áttekintjük a határok gazdasági szerepével foglalkozó szakirodalom legfontosabb elméleti eredményeit, majd bemutatjuk az elméletek gyakorlati alkalmazási kísérleteit az 1990-es, 2000-es évek változó európai kontextusában. E szakirodalmi áttekintésnél meghatározó szempont, hogyan látják a szerzők a határ szerepét a gazdasági tér átalakulásában. Ezen áttekintés után értékeljük az utóbbi években az Európai Unió területi politikájához szorosan kapcsolódó ESPON kutatások legfontosabb megállapításait a határoknak a kibővülő Európai Unió területi fejlődésében játszott szerepét illetően. Végül az Európai Unió utóbbi években mutatott területi fejlődési tendenciáinak fényében kitekintést teszünk a határok szerepének várható átértékelődésére a változó kihívások tükrében.

Elméleti keretek

A határok (és határtérségek) gazdaságföldrajzi szempontú vizsgálata már a 20. század első felében megjelent olyan meghatározó gondolkodók műveiben, mint a központi helyek elméletét kidolgozó geográfus, Walter Christaller (CHRISTALLER 1933), a regionális tudomány megalapozójának tartott közgazdász, August Lösch (LÖSCH 1940), vagy éppen a második világháború utáni Németország legjelentősebb közgazdászának tartott Herbert Giersch (GIERSCH 1949 (1950)). Lösch tudományos munkásságának fent idézett összefoglaló művében azt vallotta, hogy az államhatárok a piachálózatok torzulásai, amelyek felszabdalják a potenciális piacokat és gazdasági veszteségeket okoznak, a határzónákat pedig sivatagként, tarlóként szemléltette, amelyek jóval szűkebb gazdasági tevékenység számára vonzóak. Giersch szerint a gazdasági szereplők termelési szükségleteik kielégítése és az elérhető piac nagysága miatt a központi területeket preferálják, ebből ered a határ menti területek viszonylag elmaradott helyzete. Elmélete szerint ugyanakkor a nagy nyugat-európai nemzetgazdaságok egyesítése és a határok eltörlése jelentősen átformálná az érintett országok ipari és ezen keresztül teljes

újra zárta a gazdaság térbeli áramlatai számára. Gyakran említett példa az Egyesült Államok és Kanada határa, amely nemcsak, hogy nem tűnt el a globalizáció hatására, hanem továbbra is igen fontos szereppel bír a kereskedelem és a befektetések megoszlásában a nemzeti piacok között (HIRST, THOMPSON 1999). Ezzel együtt a két ország a határvédelem szeptember 11-e utáni megerősítését követően is egymás legfontosabb gazdasági partnerei maradtak (BRUNET-JAILLY 2012).

A határok tehát a közgazdasági gondolkodás részévé váltak, bár erős túlzás lenne azt állítani, hogy mélységében áthatották azt. Erre utal doktori értekezésében Henk van Houtum, a határtérségek gazdaságának egyik jelentős (közgazdász) kutatója is (VAN HOUTUM 1998), amikor a szakirodalmi előzmények áttekintésénél konstatálja, hogy a „határ” szó és annak különböző (angol nyelvű) formái – ‘border’, ‘boundary’, ‘frontier’ – szinte egyáltalán nem fordulnak elő a közgazdasági tankönyvekben. Egy későbbi munkájában (VAN HOUTUM 2000), amelyben az ezredfordulót megelőző évtizedek határok kutatásával foglalkozó tanulmányait tekinti át, e részdiszciplína felfutását azzal magyarázta, hogy miközben a 20. század utolsó évtizedeinek meghatározó folyamatai voltak a globalizáció és az európai integráció, az ezredfordulón több országhatár létezett, mint korábban valaha, s ez az ellentmondás új kérdéseket vetett fel a határok szerepét, jelentőségét illetően.

Disszertációjában, amelyben az államhatároknak a vállalatok határon átnyúló gazdasági kapcsolataira gyakorolt hatását vizsgálta a holland-belga határtérségben, Houtum maga is megkérdőjelezte a határok létjogosultságát a közgazdaságtan szemszögéből. „Miért vannak egyáltalán határok?” teszi fel az egyik legalapvetőbb kérdést. A válasz azonban túlmutat a közgazdaságtan diszciplináris keretein: a határok a beazonosíthatóság jelei a térben, a szuverenitás, a hatalom és a függetlenség kifejeződési formái. A határok a tér ellenőrzését, kézben tartását fejezik ki (VAN HOUTUM 1998). E kézben tartás a nemzetgazdasági kérdésekre is kiterjed, így a határok az egyes országok gazdaság- és kereskedelempolitikájának határait is jelzik, amint arra az új chicagói iskola jeles szociológusa, Terry Clark (CLARK 1994) rámutat. Másfelől viszont az országhatárok a különböző gazdaságpolitikák találkozási felületét is jelentik, közvetlen lokális hatással bírva a határvonalon menti területekre és az ott élő népességre. El kell különíteni tehát az előbbi, nemzeti szinten jelentkező hatásokat, melyek az egyes országok teljes népességét érintik, ez utóbbitól, amely viszont nagyrészt csak a határ mentén élőkét, mondja Clark.

A főként regionális gazdaságtani kérdésekkel foglalkozó holland közgazdász, Peter Nijkamp, már a nyolcvanas évek végén igen jól összefoglalta a határok gazdasági szempontú vizsgálatának egyik legfontosabb kérdését: vajon a határok akadályt képeznek-e a regionális fejlődési potenciál számára (mint azt a hagyományos nézet állítja), vagy éppenséggel a határövezet (frontier) egy specifikus vállalkozói szellem kialakulását inspirálja, amely e térségeket potenciális sikeröveze-

tekké teszi a határok jelentette szűk keresztmetszetek lazulása esetén? Nijkamp a határt elsősorban, mint akadályt (barrier) a kommunikációra (NIJKAMP, RIETVELD, SALOMON 1990), illetve a közlekedési infrastruktúrára (NIJKAMP 1993) gyakorolt hatása oldaláról vizsgálta.

Az európai integráció is vélhetően az előbbi, tradicionális nézet mellett foglalt állást, amikor a fentiekben már leírt módon, a jogszabályi harmonizáció és a fizikai határok felszámolása útján a gazdasági tér homogenizálását indította el, ehhez társítva a közösség egészének versenyképességét, gazdasági fejlődését és az elmaradott térségek felzárkóztatását.

Gyakorlati alkalmazási kísérletek

Az ezredforduló táján számos tanulmány született arról, hogyan változott az EU határ menti térségeinek gazdasági potenciálja az európai integráció előrehaladásával. Általánosságban elmondható, hogy a nyugat-európai tagállamok közötti belső határok zónái nagyrészt eredményesen növelték gazdasági teljesítőképességüket a 20. század utolsó évtizedeiben, ennek is köszönhető, hogy az ezredfordulóra az Európai Unió már a gazdasági integráció igen előrehaladott szintjén állt. Egyes szerzők már azt vizsgálták, fokozható-e tovább ez az integrálódás, és ha igen, meddig, illetve várható-e a határhatások teljes eltűnése (BRENTON, VANCAUTEREN 2001).

A közép-, illetve kelet-közép-európai országok uniós csatlakozása a 2000-es évek során újabb vizsgálati kérdések egész sorát vetette fel a határok eltűnése és a határ menti térségek lehetséges felzárkózása kapcsán. A főként vállalat-gazdaságtani kutatásokat végző német közgazdász, Dirk Engel a német-lengyel és német-cseh határ menti régiókban vizsgálta a határok fokozatos oldódásának gazdasági hatásait a kilencvenes évek folyamán (ENGEL 1999), ám eredményei nem igazolták egyértelműen a határ fokozatos megnyílásának pozitív hatásait a gazdasági vonzerőt illetően. Miközben a lengyel határ közelsége kedvezően, a cseh határáé kedvezőtlenül hatott a vállalatok betelepülésére az egykori NDK területén.

A szintén közgazdász, főként az európai tér regionális gazdasági különbségeit kutató Annkatrin Niebuhr eredményei a 15 tagú Európai Unióban arra mutattak, hogy a belső határok kedvezőbbé váló helyzetével szemben a külső határsáv zónái gazdasági szempontból a kilencvenes években jóval az uniós átlag alatt teljesítettek, így nem lehetett egységes fejlődési mintázatot felvázolni az uniós határrégiókra vonatkozóan (NIEBUHR, STILLER 2002; NIEBUHR 2004). S bár Niebuhr ekkor úgy vélte, hogy a 2004-es bővítés után e külső határsáv relatív helyzetének várható átalakulása új információkkal szolgálhat e vizsgálatok számára, alapvetően kedvezőtlen kilátásokat jósolt az itteni határ menti régiók számára a bővítés utáni időszakra is. Ugyanakkor a közép- és kelet-európai országok (CEEC) vizsgálatában arra mutatott rá, hogy ezen országokban a határ menti térségek gazdasági potenciáljának növekedése már a kilencvenes években

felülmúlta a nem határ menti fekvésű térségeket, hozzáteve ugyanakkor, hogy e határ menti térségek fejlettségi helyzetüket tekintve sok esetben igen mélyről indultak (NIEBUHR 2005). A közép-európai nagytérség uniós integrációját követően a határ menti területek fejlődési dinamikája nagyjából egyenes arányosságba került az EU 15 országoktól való távolságukkal, így a legkedvezőbb helyzetbe Csehország, Szlovénia és Észtország, illetve Magyarország és Szlovákia nyugati határtérségei kerültek. A nemzetgazdasági szinten tapasztalható fejlődés azonban meghatározóbb volt e térségek számára, mint a területi közelség hatása (NIEBUHR, SCHLITTE 2008).

Hasonló eredményt mutat a – közösségi külső határok által ugyancsak érintett területen működő – Thesszáliai Egyetem regionális tervezéssel foglalkozó geográfus-közgazdász kutatóközösségének 2005-ben készült tanulmánya. Lefteris Topaloglou és szerzőtársai (TOPALOGLOU et al. 2005) a közép-európai uniós bővítést követően az integráció társadalmi-gazdasági hatásait az EU határ menti fekvésű NUTS 3-as terület egységei szintjén vizsgálta. Különböző társadalmi és gazdasági mutatók (pl. vásárlóerő-paritás, munkanélküliség) bevonásával, illetve nominális ismérvek (nyelvi különbségek, szomszédság) kvantifikálásával öt klaszterbe sorolták e terület egységeket. A vizsgálat eredményeként a korábbi külső uniós határok és az új tagállamok ezekkel szomszédos határ menti térségei teljesen különböző térségtípusokba kerültek, lényegesen eltérő kilátásokkal: előbbieket várható helyzetét a szerzők kedvezőtlenül ítélték meg, utóbbiak számára viszont felzárkózást helyeztek kilátásba. Topaloglou és szerzőtársai egy néhány évvel későbbi vizsgálatban igazolták, hogy a határok megnyitása valóban kedvezőbb helyzetbe hozta az újonnan csatlakozott tagállamok határ menti térségeit, egyrészt a határon átnyúló interakciók intenzitásának növekedése révén, másrészt pedig azért, hogy gazdaságilag vonzóbbá váltak mind a nyugatról határos régebbi EU-tagok, mind pedig a keletről határos nem EU-tag országok számára (TOPALOGLOU et al. 2009). Felzárkózásról azonban már nem esik szó.

A tizenötök Európájának keleti határai számára tehát igen kedvezőtlen kilátásokat vázoltak fel a kilencvenes évek végén a térségi fejlődést illetően. Ezzel szemben a csatlakozás küszöbén álló közép- és kelet-európai országok tetemes előnye a munkaerő-költségek terén, valamint gyors technológiai felzárkózása és növekvő tőkevonzó képessége azt a felfogást erősítette, hogy a régi tagállamok egyes régiói, különösen az új tagállamokhoz közelebb esők, versenyhátrányba kerülnek majd. Ugyanakkor egyes szerzők (pl. BRÖCKER, SCHNEIDER 1999) igyekeztek rámutatni e felfogás mulasztásaira (munkaerő-költségek várható emelkedése az újonnan csatlakozó tagállamokban, olcsóbb inputok pozitív hatása a nyugati vállalatok számára).

A kutatási előzmények áttekintése a határok gazdasági térben betöltött, időben változó funkciói szempontjából természetesen közel sem tekinthető teljes körűnek. A közgazdaságtan, a földrajztudomány és a társadalomtudományok

fentiekben idézett képviselői és műveik azt a gondolati háttérrel tükrözik, amely gazdasági térformáló szerepet tulajdonít a határoknak, a határoldalak földrajzi közelségében pedig gazdasági potenciált sejt. Ezt a gondolati háttérrel, mint láthatuk, az egyes szerzők különféle módon interpretálták, s ezen interpretációk egyike, a határok gazdasági akadályként történő beazonosítása és ezért a törekvés azok lebontására az uniós fejlesztéspolitika egyik alapelvevé vált.

E fenti törekvés kiemelt figyelmet kapott az egykori Vasfüggöny keleti oldalán fekvő kelet-közép-európai térségben. A térség földrajzi közelsége és gazdasági elmaradottsága közötti ellentmondásból kiindulva sokan – a fizikai infrastruktúra elégtelensége és a gazdaság szerkezeti problémái mellett – a határok akadályozó szerepét azonosították be a lemaradás okaként. A köztes-európai országok csatlakozásával tehát megnőtt az EU-n belüli súlya azon tagállamoknak, amelyek a határon átnyúló interakciók fokozottabb támogatása mellett foglaltak állást, mind az egykori nyugat-keleti határ, mind pedig a térség országainak egymás közötti, korábban ugyancsak zárt határai vonatkozásában. Az EU-n belül azonban már évtizedekkel korábban megjelent a hasonló törekvések támogatása a legrégebbi tagállamok között, ám az új igényeknek megfelelően e korábban marginális fejlesztéspolitikai terület súlya a kilencvenes, de főleg a kétezres évek folyamán igencsak megnövekedett, s területi súlypontjai áthelyeződtek. A következőkben röviden ezt a folyamatot mutatjuk be.

A határok megjelenése az uniós fejlesztéspolitikában

A termelési tényezők szabad áramlása és a kiegyensúlyozott területi fejlődés, mint az európai integráció által elérendő célok már a Római Szerződésben is megjelentek, a határok gazdasági akadályként való beazonosítása és az ennek leküzdésére irányuló közösségi szakpolitika azonban csak mintegy három évtizeddel később, a nyolcvanas évek második felében jelent meg explicit módon az Európai Közösség beavatkozási célterületei között. Noha a határ menti települések, régiók már az ötvenes években szembesültek számos, a földrajzi helyzetükből fakadó hátránnyal (ennek legszembetűnőbb elemeit az infrastruktúra elmaradottsága jelentette) és próbáltak kapcsolatot találni a határ túloldalán, gyakran hasonlóan hátrányos helyzetben lévő szomszédjaikkal.

Az első intézményesült határ menti együttműködés (EUREGIO) 1958-ban jött létre a német-holland határ mentén, amelyet a következő években újabbak követtek. A határtérségek közös érdekei, problémái számára először az 1971-ben létrehozott Európai Határregiók Egyesülete (AEBR) teremtett közös, európai szintű fórumot, elérve már a hetvenes évek folyamán, hogy e határon átnyúló együttműködések – elsőként éppen az EUREGIO – közösségi pénzügyi támogatásban részesülhessenek. A határokon átívelő interakciók szempontjából azonban nem ezek a törekvések, hanem a közösség tagállamait elválasztó fizikai és adminisztratív határok felszámolását célzó Schengeni Egyezmény aláírása (1985)

és az európai közös piac belátható időn belüli létrehozását előirányzó Egységes Európai Okmány elfogadása (1986) számítanak meghatározó eseményeknek. E megállapodások létrehozása jól mutatja azt az utat, amelyet az egyre inkább globalizálódó világgazdaság szintjén zajló versenyben az Egyesült Államokkal szemben hátrányba kerülő Európai Közösségnek rövid idő alatt be kellett járnia ahhoz, hogy a tagállamai közötti gazdasági integráció elmélyítésével lemaradását behozza, vagy legalábbis ne növelje. Ezen egyezmények a határokat alapvetően a nemzetgazdaságok közötti elválasztó szerepük felől értelmezik, s elsődleges céljuk tulajdonképpen a nemzetgazdaságok integrálódásának elősegítése volt. Az időközben 12 tagúra bővült közösségben viszont ekkorra már többségbe kerültek azon tagállamok, melyeket társadalmi és gazdasági szempontból is jelentős belső térbeli megosztottság jellemzett (pl. Németország, Olaszország, Egyesült Királyság, Írország, Görögország, Spanyolország, Portugália). Ezen országokon belüli regionális különbségek okán tehát az egység megteremtése nemcsak az egyes országok, hanem a régiók szintjén is kihívásokkal szembesült. A regionális politika támogatási rendszerei (ERFA, ESZA) elviekben a regionális szintű felzárkózást voltak hivatottak támogatni, az egyes programok, projektek azonban az elmaradott térségeket kvázi egyedi esetekként igyekeztek kezelni és csak kevésbé helyezték őket nemzetközi kontextusba.

A nemzeti szint alatti (regionális, lokális) és feletti (makroregionális) térségek európai szintű társadalmi-gazdasági integrációjának erősítését célozva indult el 1990-ben az INTERREG Közösségi Kezdeményezés, amely a határon átnyúló együttműködések támogatása révén elsősorban a határ menti lokális és regionális entitások szintjén – emellett pedig transznacionális és interregionális szinteken is – a határok társadalmi, gazdasági és kulturális akadályozó szerepének leküzdésére koncentrált. A kezdeményezés meglehetősen sikeresnek bizonyult – nem utolsósorban azért, mert a regionális politika támogatásaitól eltérően az Európai Közösség kedvezőbb fejlettségű térségei is igénybe vehették –, így szerepe az egymást követő tervezési időszakok folyamán egyre jelentősebbé vált. A 2007–2013 közötti uniós költségvetési időszakban pedig Európai Területi Együttműködés néven beépült az Európai Unió regionális (kohéziós) politikájába.

A kezdeményezés sikerével párhuzamosan a határok szerepe is átértékelődött az uniós szakpolitikában. Kiemelt figyelmet kaptak a határon átnyúló vizsgálatok, kezdeményezések, a határokat egyre inkább, mint lehetőségeket kezdték figyelembe venni, s általánossá vált a vélekedés, mely szerint a határon átnyúló együttműködések tulajdonképpen „az európai integráció laboratóriumai”. A kilencvenes évek folyamán előbb az újonnan csatlakozó tagállamok (Ausztria, Svédország, Finnország), majd a csatlakozni szándékozó köztes-európai országok előtt is megnyílt a lehetőség az INTERREG-programokban való részvétel előtt. Amint arra az INTERREG programokról készült eddigi talán legrészletesebb vizsgálat, az INTERREG III utólagos értékelése (PANTEIA 2010) rámutat, az

ezredforduló után csatlakozó tagállamok egymással, illetve a régebbi tagállamokkal közös határain át zajló együttműködések intenzitása és hatásfoka jelentősen elmaradt a régi tagállamok egymás közötti határain át zajló, hasonló együttműködések volumenéhez képest. Ennek háttérében jelentős részben az egyes orszá-

1. ábra: Jelentős határmenti várostérségek Európában

Forrás: CORINE Landcover, Eurostat

gok közötti adminisztratív akadályok fennállása, többek között a jogi környezet különbözősége, részben pedig a pénzügyi eszközök újdonsága, a tapasztalatok hiánya, és összességében az együttműködési kultúra alacsonyabb fejlettségi szintje rejlett. Nem tekinthetünk el természetesen attól a ténytől sem, hogy a strukturális értelemben fejlettebb területeknek jutott támogatás – nominális értelemben legalábbis – törvénytörően nagyobb határfokkal hasznosul.

Az ESPON néhány projektjének összevetése

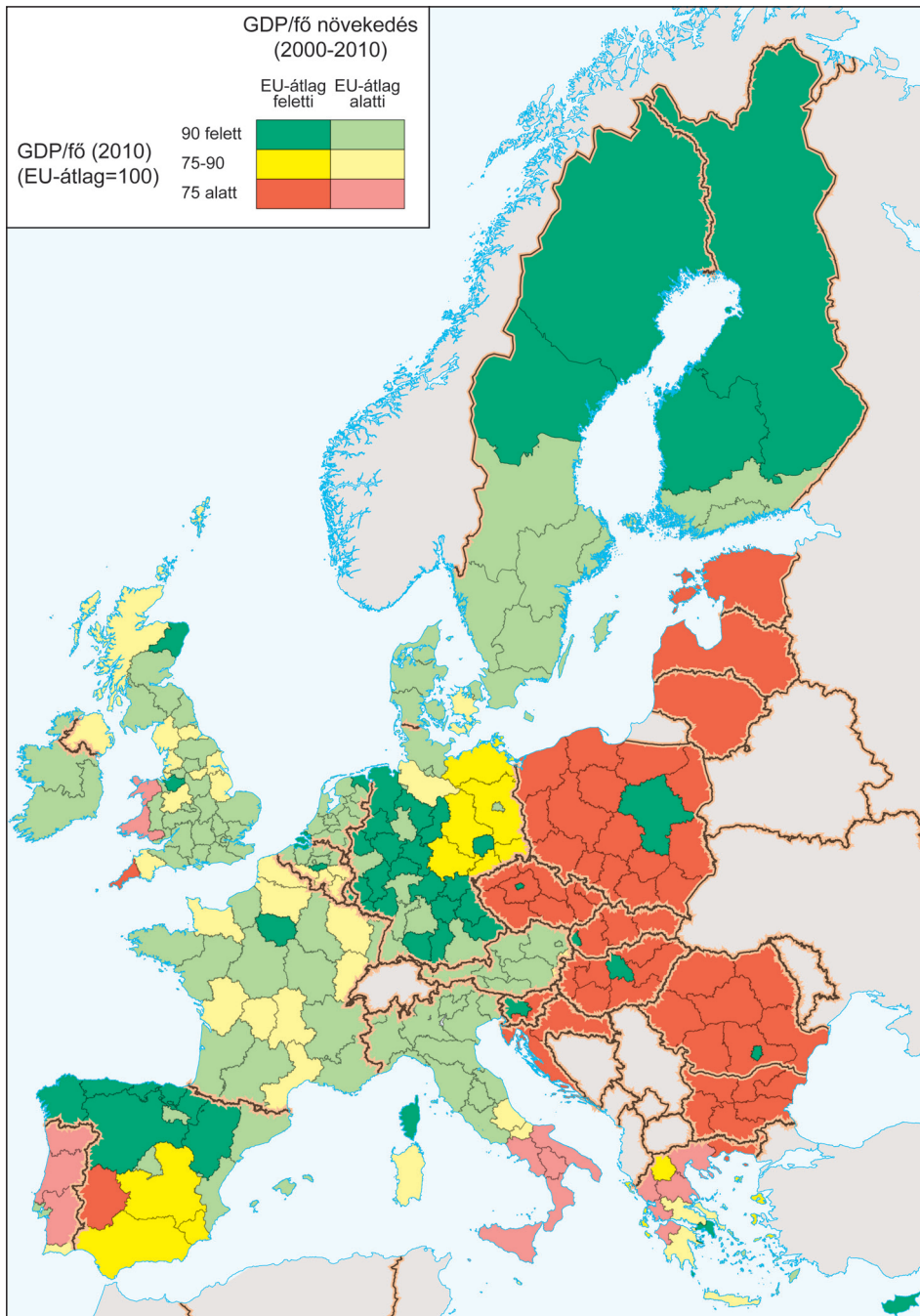
Az INTERREG III volt az első olyan program, amelyben a csatlakozásra váró közép- és kelet-európai országok is részt vettek. E program egyik fontos eleme volt a III C program keretében 2002-ben induló ESPON (European Spatial Planning Observation Network; Európai Területi Tervezési Megfigyelő Hálózat) 2006 Program, amelynek célja a regionális fejlesztési politika szakmai megalapozása volt a közösség, a tagországok és a régiók szintjén egyaránt, valamint egy európai szintű tudományos kutatási hálózat létrehozása a területfejlesztés témakörében. Az ESPON igazi erénye, hogy intézményes kereteket teremtett az európai szintet érintő legfontosabb problémákat, kérdéseket vizsgáló területi kutatások számára. Kutatási projektjei révén számos, korábban kevésbé hangsúlyos kérdés vizsgálata kerülhetett előtérbe, így a határon átnyúló kapcsolatok és a határ menti térségek fejlődésével kapcsolatos vizsgálatok.

A 2007–2013-as uniós tervezési időszakhoz kapcsolódóan, az ESPON 2013 program keretében immár több átfogó tanulmány is foglalkozott a határok, a határ menti térségek, a határon átnyúló kapcsolatok és az Európai Unió regionális politikájának kapcsolatával. Az alábbiakban négy kutatási projekt eredményeit tekintjük át a határok gazdasági szerepére vonatkozó eredményeik tekintetében, ezek a:

- GEOSPECS (Földrajzi sajátosságok és fejlődési potenciálok Európában)
- METROBORDER (Határon átnyúló többközpontú nagyvárosi régiók)
- ULYSSES (Az ESPON alkalmazott kutatási eredményeinek felhasználása a határon átnyúló területi tervezés támogatásához)
- TERCO (Európai területi együttműködés, mint a növekedés, a munkahelyteremtés és az életminőség alapeleme)

Kontextusát tekintve valamennyi dokumentum abból indul ki, hogy az európai integráció elmélyülése új gazdasági és területi dinamikát generált a kilencvenes években, a köztes-európai bővítéssel (2004, illetve 2007) pedig átjárhatóbbá tett korábban zárt határokat. Legalább utalás szintjén mindegyik dokumentum jelentőséget tulajdonít a globalizációnak, a térbeli áramlások meghatározóvá válásának a térségi fejlődés szempontjából. Mindebből pedig levezetik, hogy a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételrendszer új fejlődési perspektívákat kínál a határ menti térségek számára. Ugyancsak valamennyi tanulmány megemlékezik arról, hogy az uniós szakpolitika komoly előrelépést tett a határ menti térsé-

2. ábra: Az EU régiói az egy főre jutó GDP és a gazdasági fejlődés üteme alapján

Forrás: Európai Bizottság, Eurostat

gek fejlesztése érdekében. A TERCO projekt pedig rámutatott, hogy a területi együttműködés egyre inkább összekapcsolódik a területi kohézióval.

Hivatalosan a területi kohézió fogalma 1997-ben bukkant fel először közösségi joganyagban (Amszterdami Szerződés 16. cikkely; lásd European Union 1997). Egységes definíciója nincsen, általában olyan többközpontú fejlődésként hivatkoznak rá, amely a versenyképesség és az innováció klasztereinek fejlesztését, kiegyensúlyozott területi fejlődést, az elérhetőség és a hálózatosodás javulását célozza (a területi kohézióról bővebben lásd ESPON, 2013a). A területi kohézió a Lisszaboni szerződés keretében került be az unió legfontosabb horizontális célkitűzései közé, s azóta lényegében az EU regionális politikájának kulcsszava lett.

Közös vonása a tanulmányoknak, hogy a pozitívista kiinduló kontextus ellenére a határt továbbra is, mint elválasztó elemet értelmezik. Az ULYSSES értelmezése szerint a határok a politikai, demográfiai és gazdasági eltávolodottság szinonimái, különböző kompetenciák, struktúrák, jogi és társadalmi ügyek szinterei, ezen túlmenően pedig funkcionális és területi diszkontinuitások. A gazdasági diszkontinuitás koncepciója feltűnik a GEOSPECS tanulmányában is, ez alatt értve a határok egyes oldalai közötti gazdasági teljesítménybeli különbségeket, illetve más specifikus gazdasági különbségeket (pl. adózás), valamint a gazdasági relevanciával rendelkező társadalmi eltéréseket (pl. innovációs potenciál) egyaránt. E diszkontinuitások sem időben, sem pedig térben nem statikusak, időbeli változásaik tehát ugyancsak relevánsak a határok szerepét illetően.

A GEOSPECS a határok elválasztó szerepének értékeléséhez a makroökonómia – azon belül a kereskedelemelmélet, a hagyományos telephelyelmélet és az új gazdaságföldrajz – által alkalmazott *határhatások* (border effects) fogalmát vonja be a vizsgálatba, majd más társadalomtudományi megközelítéseket is számba véve világosan definiálja, mit tekint nyitott és zárt határnak, és milyen politikai-adminisztratív, természetföldrajzi, gazdasági és szocio-kulturális hatótényezők mutatnak a határ nyitottsága vagy zártsága irányába. A vizsgálat konklúziója, hogy a különböző EU-határok mentén még mindig sok tényező mutat a zártság irányába, még a belső határok esetében is. A vizsgálat a határon átnyúló ingázást elemzi részletesebben, amelynek volumene a kilencvenes évek közepétől mintegy 10 év alatt megduplázódott az EU-27 országokban, még mindig messze elmarad azonban a belföldi ingázás nagyságrendjétől, noha az EU-27 országok népességének 19,5 %-a él a határok közelében, a napi szintű ingázás szempontjából meghatározónak tartott 45 perces utazási időn belül. Az elmaradás okát részben munkaerő-piaci korlátozások – a 2000-es évek eleje óta a munkaerő-piaci korlátozások feloldása már nem azonnali és általános az újonnan csatlakozó tagállamok esetében –, jórészt viszont az egyénhez köthető akadályok jelentik. Ezen akadályok a régi és az új tagállamok közötti határok mentén a legjelentősebbek, de még olyan, munkaerő-piaci szempontból meglehetősen integrált térségekben is jelen vannak, mint az északi országok.

Van még egy neuralgikus pont, amelyben nagyrészt egybeesik a különböző szempontú vizsgálatok álláspontja, ez pedig a határtérség, mint kategória általános megítélése. A GEOSPECS szerzői már a kezdetektől meglehetősen kritikusan viszonyulnak a határ menti térségek kategóriájához, mivel az e térségtípushoz sorolt területek valójában erősen különböznek egymástól, így nem lehet egységes – bár a dokumentum inkább a „hatékony” kifejezést használja – szakpolitikát kialakítani a fejlesztésükre. A határtérségek részletesebb elemzése arra mutat, hogy általában ott számíthatnak elmaradottnak, ahol más szempontból is kedvezőtlen földrajzi helyzettel bírnak, például rurális térségek, amelyekben a primer szektor dominál. Ez elsősorban az unió periférikus területein jellemző, miközben az európai magterület nagyvárosi potenciállal bíró határ menti térségei eredményesen fejlődtek, népességük a 2000-es évek során összességében nőtt, ellensúlyozva a periféria határtérségeinek népességvesztését. A szerzők cáfoltnak vélik a klasszikus és neoklasszikus telephelyelméletek azon általános megállapítását, hogy a határtérségekben nem fejlődhetnek ki versenyképes városi központok, példaként hozva fel Genf és Luxemburg esetét.

A METROBORDER projekt egyik alapvetése tulajdonképpen ez a nézet volt, vagyis hogy a nagyvárosi potenciállal rendelkező határ menti térségek sikeresek is lehetnek, akár összeurópai szinten is, amennyiben sikerül kihasználniuk a bennük rejlő potenciált. A tanulmány kiinduló térbeli kontextusát az ún. *Grande Region* (Luxemburg területe és a környező német, francia és belga határvidékek), valamint a Felső-Rajna Régió (a francia–német–svájci hármashatár tágabb térsége) jelentették, de kitekintésükben igyekeztek rámutatni Európa más területein is hasonlóan integrálódó, határokon átnyúló várostérségekre. Még a kevésbé dinamikus határ menti régiókkal bíró Közép-Európában is sikerült beazonosítaniuk két ilyen tömörülést (Bécs–Pozsony, illetve Ostrava–Katowice) (1. ábra).

Ugyancsak a határ menti helyzet kevésbé determinisztikus mivolta irányába mutatnak az ULYSSES tanulmány eredményei is. A tanulmányban lefolytatott vizsgálatok legfőbb tanulságai szerint, noha a határok továbbra is meghatározó szerepet játszanak a regionális jelenségek közötti különbségek magyarázata szempontjából, a határregiók helyzete sokkal inkább az összeurópai térben elfoglalt helyzetükkel függ össze, mint a határ menti fekvésükkel.

Kitekintés a térségi fejlődés tágabb európai kontextusára

Összességében tehát a fenti vizsgálatok arra mutatnak, hogy a határokhöz kötődő térségi problémák kezelése mára nagyrészt megtalálta a helyét a közösségi regionális politikában, s annak integráns részévé vált. E problémák azonban nem értelmezhetők a tágabb európai kontextus figyelembe vétele nélkül.

Az idézett vizsgálatok – egyesek explicit, mások implicit módon – a regionális fejlődés szempontjából két élesen eltérő részre osztják Európát, felvázolva egy földrajzi és egyben fejlettségi magterületet (a TERCO vizsgálat ezt

a London–Párizs–Milánó–München–Hamburg ötszöggel azonosítja), amely nagymértékben képes profitálni az integrációból. Az ezen kívül eső területek nagy része azonban – korábbi biztató fejlődésük ellenére – alig tudtak valamit ledolgozni hátrányukból. A 2008-ban kirobbanó gazdasági válság pedig éppen az unió periférikus területeit érintette a legérzékenyebben, a korábbi években a tagállamok szintjén tapasztalt gazdasági konvergencia megállt, illetve lelassult. A határok „eltűnése”- elviekben – megnyitotta ugyan a lehetőséget a határ mentén fekvő regionális és lokális térségek számára, hogy dinamikájuk ne kizárólag saját országuk gazdasági teljesítményének függvénye legyen, hanem profitálhassanak a határ túloldalának növekedési potenciáljából is. Ez elsősorban a régebbi tagállamok és a 2004-ben csatlakozott közép-európai tagállamok határa mentén tűnt reális forgatókönyvnek, a schengeni csatlakozás révén a fizikai határok teljes eltűnése, a munkaerő-piaci korlátozások teljes felszámolása és a határoldalak közötti jelentős fejlettségi különbségek mind e folyamat irányába mutattak.

A reálfolyamatok azonban nem igazolták a várakozásokat, és ez csak részben tudható be a válságnak. Az ezredforduló óta valamennyi 2004-ben csatlakozott közép-európai országban a fővárosi régió mutatta messze a leggyorsabb társadalmi és gazdasági előrelépést, így az országon belüli regionális különbségek szempontjából a fővárosi és a vidéki régiók közötti eltérés sokkal meghatározóbbá vált, mint akár a kelet-nyugat, akár a centrum-periféria ellentétek (2. ábra).

Az európai unió fejlesztéspolitikája tehát, bármennyire is elkötelezett a határon átnyúló kapcsolatok bővítése és a határ menti területek fejlesztése irányában, az elkövetkezendő időszakban továbbra is elsősorban a területileg egybefüggő külső perifériák fejlesztésére kell koncentrálnia erőforrásait, szem előtt tartva a területi kohéziót, mint horizontális célkitűzést, nem megfelelően ugyanakkor a határon átnyúló interakciókat elősegítő fizikai és humán infrastruktúra fejlesztéséről sem.

Irodalomjegyzék

- BRÖCKER, J., SCHNEIDER, M. (1999): *How does economic development in eastern Europe affect Austria's regions? A multiregional general equilibrium framework*. Discussion Papers 1/99, Dresden University of Technology, Faculty of Transportation and Traffic Sciences „Friedrich List”, Institute for Transport and Economics, 24.
- BRUNET-JAILLY, E. (2012): Securing Borders in Europe and North America. In: WILSON, T. M. and DONNAN, H. (eds.): *Companion to Border Studies*. John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, UK, 100–118.
- CHRISTALLER, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer, Jena, 331.
- CLARK, T. (1994): National Boundaries, Border Zones, and Marketing Strategy: A Conceptual Framework and Theoretical Model of Secondary Boundary Effects. *Journal of Marketing*, 58., 67–80.

- ENGEL, D. (1999): Der Einfluß der Grenznähe auf die Standortwahl von Unternehmen: Eine theoretische Analyse und empirische Befunde für Ostdeutschland. *ZEW Discussion Papers*, No. 99–18, 31.
- GIERSCH, H. (1949 (1950)): Economic Union Between Nations and the Location of Industries. *Review of Economic Studies*, Vol. 17, No. 2, 87–97.
- HIRST, P., THOMPSON, G. (1999): *Globalization in question: the international economy and the possibilities of governance*. 2. ed. Cambridge : Polity Press, 318.
- VAN HOUTUM, H. (1998): *The Development of Cross-Border Economic Relations*. Dissertation Series No. 40, Center for Economic Research, Tilburg University, 279.
- VAN HOUTUM, H. (2000): An Overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. *Journal of Borderlands Studies*, 15. 1. (2000), 57–83.
- KRUGMAN, P. R. (1991): *Geography and Trade*. Gaston Eyskens lecture series, MIT Press, 142.
- KRUGMAN, P. R., VENABLES, A. J. (1993): Integration, Specialization and Adjustment. *CEPR Discussion Papers*, No. 4559., Cambridge Massachusetts, 32.
- LÖSCH, A. (1940): *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Eine Untersuchung über Standort, Wirtschaftsgebiete und internationalem Handel*. Fischer, Jena, 348.
- NIEBUHR, A., STILLER, S. (2002): Integration effects in border regions : a survey of economic theory and empirical studies. *HWWA Discussion Papers*, 179, Hamburg Institute of International Economics (HWWA), 30.
- NIEBUHR, A. (2004): Spatial Effects of European Integration: Do Border Regions Benefit Above Average? – *HWWA Discussion Paper*, 307., 30.
- NIEBUHR, A., SCHLITTE, F. (2008): EU enlargement and convergence: Does market access matter? *HWWI Research Papers*, 1–16, Hamburg Institute of International Economics (HWWI), 24.
- NIJKAMP, P., RIETVELD, P., SALOMON, I. (1990): Barriers in spatial interactions and communications. *The Annals of Regional Science*, 24.(4.), 237–252.
- NIJKAMP, P. (1993): Border regions and infrastructure networks in the European integration process. *Environment & planning: international journal of urban and regional research*, 11.(4.), 431–446.
- O'DOWD, L. (1998): *Negotiating State Borders: A New Sociology for a New Europe?* Inaugural Lecture, 10 March 1998 at Queen's University, Belfast, Northern Ireland
- OHMAE, K. (1990): *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. Harper Business, 223.
- OHMAE, K. (1995): *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. Simon and Schuster, 214.
- POUNDS, N. J. G. (1997): *Európa történeti földrajza*. Osiris Kiadó, Budapest, 532.

- TOPALOGLOU, L., KALLIORAS, D., MANETOS, P., PETRAKOS, G. (2005): A Border Regions Typology in the Enlarged European Union. *Journal of Borderlands Studies*, 20.(2.), 67–89.
- TOPALOGLOU, L., KALLIORAS, D., VENIERIS, S. (2009): Tracing the Determinants of Economic Cross-Border Interaction in the European Union. *Spatium*, 21 (1), 1–10.

Egyéb felhasznált dokumentumok

- ESPON (2010): Cross-Border Polycentric Metropolitan Regions (METROBORDER) Final Report (31/12/2010) http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/TargetedAnalyses/METROBORDER/METROBORDER_-_Final_Report_-_29_DEC_2010.pdf (Letöltés: 2014. január 4.)
- ESPON (2012): European Territorial Cooperation as a Factor of Growth, Jobs and Quality of Life (TERCO) Scientific Report Part I (Version 31/12/2012) http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/TERCO/Final_Report/TERCO_FR_ScientificReport_Part_I_Dec2012.pdf (Letöltés: 2014. január 8.)
- ESPON (2013a): Indicators of Territorial Cohesion (INTERCO) Final Report Part C Scientific report http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ScientificPlatform/Interco/INTERCO_Final-Report_Part-C_Scientific-Report.pdf (Letöltés: 2014. január 21.)
- ESPON (2013b): Geographic Specificities and Development Potentials in Europe (GEOSPECS) Final Scientific Report (Version 20/12/2012) http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/GEOSPECS/FR/GEOSPECS_Final_scientific_report_v2_-revised_version.pdf (Letöltés: 2013. december 20.)
- ESPON (2013c): Using applied research results from ESPON as a yardstick for cross-border spatial development planning (ULYSSES) Final Report (Version 25/01/2013) http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/TargetedAnalyses/ULYSSES/Ulysses_Final_Report_2013_01_25.pdf (Letöltés: 2014. január 8.)
- European Union (1997): Treaty of Amsterdam amending the Treaty of the European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, 2 October 1997 <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html> (Letöltés: 2014. január 15.)
- PANTEIA (2010): INTERREG III Community Initiative (2000–2006). Ex-Post Evaluation-Final Report, Zoetermeer, May 2010, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/interreg_final_report_23062010.pdf (Letöltés: 2014. január 15.)

A határváltozás következményei – elérhetőségi vizsgálatok az egykori Temesi Bánságban (1910–2014)

SZALKAI GÁBOR, BOTTLIK ZSOLT

Bevezetés

Napjainkban a „Régiók Európájában” egyre nagyobb hangsúlyt kapnak azok a folyamatok, amelyek az Európai Unióban (EU) a határok megszűnését, a határmenti térségek szorosabb együttműködését elősegítő projektek támogatását célozzák. Magyarország több periférikus határmenti térséggel bír, amelyek szomszédságában, a határon túl hasonló pozíciójú területek találhatóak. Ezen területek bár nem mindegyike volt korábban prosperáló térség, de az intenzívebb társadalmi és gazdasági kapcsolatok következtében valamikor helyzetük ígéretesebb volt. Az EU törekvései így a határok légiesítésével egyrészt lehetőséget nyújtanak a helyzeti energiák aktiválásban, másrészt pedig egy régi-új gazdasági koordinátarendszerben a kitörésre is módot ad.

Vizsgálatunk célpontja, az egykori Temesi Bánság is jelenleg ilyen terület, amely kihasználva a határmenti térségek lehetőségeit, az 1997 novemberében létrehozott Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió része (www.dkmt.hu; ZÁMBÓ 1997). Emellett az egykori Bánság területén egy ún. európai területi társulás is működik (www.btc-egtc.eu). A Banat-Triplex Confinium EGTC leginkább a határmenti települések együttműködését fogja össze, amióta ilyen formában is működhetnek határon átnyúló szervezetek.

Az eurorégió valamint az EGTC célja pedig éppen az, hogy határon átnyúló kapcsolatok kialakításával és azok erősítésével a terület gazdasági egységét, annak politikai széttagoltsága ellenére is erősítse, illetve a határok jelentőségét mérsékelje. Ennek egyik feltétele nyilvánvalóan a közlekedési infrastruktúra minőségi és mennyiségi fejlesztése.

A térség korábbi sajátos történetével (KÓKAI 2003; 2004; 2009; 2010), demográfiai helyzetével (CREȚAN, 1998; KÓKAI 2007; NAGY 2012), ezen belül a különlegesen heterogén etnikai térszerkezetével (NEUMANN 1997; BENKÓ 2010), illetve a három ország e térségben uralkodó hátrányos helyzetével számos hazai és külföldi, elsősorban helyi szerző foglalkozott (ĐURĐEV 1995; KICOŠEV 1998). Ugyanakkor a határok változásának komplex társadalmi és gazdasági hatásairól, valamint jelenlegi szerepük szempontjából csekély a kutatások száma. Ezért kutatásainkban egy nagyobb projekt keretében a határok, illetve azok változásainak szerepét, valamint

a terület kötöttpályás közlekedési hálózatának módosulását tanulmányoztuk egy nagyon fontos térségi dimenzió a közlekedésföldrajz, pontosabban a térségen belüli elérhetőség változása szempontjából.

Ezzel a konkrét közlekedés fejlesztési elképzelésekhez is szeretnénk adalékot nyújtani, amit számos tanulmányban olvashatunk. A közlekedési munkamegosztásban ma alárendelt szerepet játszó, ám korábban kiemelkedő jelentőségű vasúthálózat vizsgálatát az indokolta, hogy a menetrendi menetidők segítségével bizonyos tekintetben „csak” modellszerűen, ámde pontosan viszonyítható volt egymáshoz a korábbi és a jelenlegi helyzet.

Adatok, módszerek

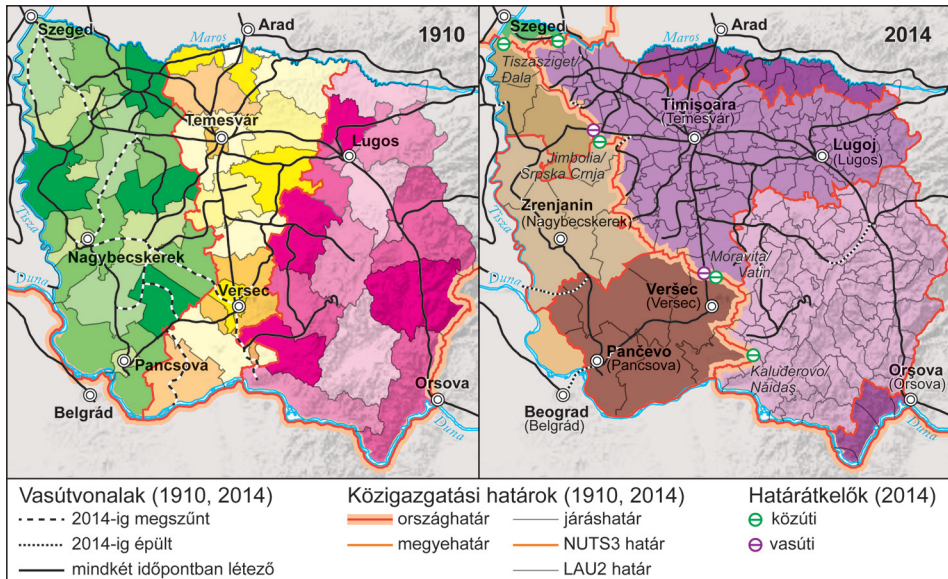
A vasúti elérhetőség változását két időpont, az 1910. és 2014. év aktuális vasúti menetidői alapján vizsgáltuk. Tanulmányunkhoz a menetrendi adatok az 1910-es évi magyar és közös közlekedési vállalatok hivatalos menetrendkönyvéből, illetve a 2014-es évre a területen található országok és a német vasúttársaság hivatalos vasúti menetrendjeiből származnak (A magyar és közös..., 1910; www.bahn.de; www.regiotrans.ro; www.zeleznicesrbije.com).

Az elérhetőségeket térben és időben is vizsgálhatjuk egy térségben. Modellünk egy már korábban kidolgozott módszer (SZALKAI 2001) alapján a vizsgált területre a legrövidebb eljutási időket és távolságokat adja meg. A vasúti hálózat, illetve a rajta lévő állomások és megállóhelyek a térbeli elérhetőséget határozták meg, amely a vonalszakaszok megszűnése vagy újonnan történő kialakítása során változott. A menetrendi adatokból vonalanként és állomásonként rendszerezve, az utóbbiak koordinátaival kiegészítve egy algoritmus segítségével számoltuk ki a különböző állomások és megállóhelyek időbeli elérhetőségét (az átlagos térbeli és időbeli elérhetőségek mellett a kiindulópont természetesen változtatható volt). A számítások során az állomások közti leggyorsabb menetidőket átszállási idők nélkül vettük figyelembe. Minden személyforgalmat bonyolító kapcsolatot élőnek tekintettünk, függetlenül a rajta közlekedő járatok számától. Az értékekből előállított izovonalak alapján vizualizálhatóak a forgalmi árnyékos területek, valamint a közlekedési csomópontok is.

A vizsgált terület

Kutatásunk célterülete a Temesi Bánság történelmi vidéke, amelyet természetföldrajzilag a Tisza, az Al-Duna, a Maros, illetve a Cserna, valamint a Temes felső völgye határoz meg. A térséget 1718-ban foglalják vissza a Habsburgok a töröktől, ám nem lett Magyarország része, hanem a császár közvetlenül kormányozta. Ezután a történelmi Magyarország egyik leghányatottabb sorsú, a központi, polgári közigazgatásból számos alkalommal kiszakított vidéke volt. A Maros, a Tisza, a Duna és Hunyad vármegyével határolt területen a XIX. század

1. ábra A vasúthálózat és a közigazgatási beosztás változása 1910–2014; határátkelők a Bánátban

végén, a polgári közigazgatás visszatérte után három vármegye, Torontál, Temes és Krassó–Szörény osztozott. A térség központja az ország 1910-ben hatodik legnépesebb települése, Temesvár volt (1. ábra).

A 18. századi betelepülési, betelepítési hullám következtében a népesség etnikai összetételét tekintve Európa egyik legheterogénebb lakosságú területét azonban az első világháborút követő békeszerződések újra darabjaira tagolták, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Magyarország közt osztva meg azt. A közigazgatás kényszerű és többszöri átszervezése után az addigi észak–déli futású szubnacionális közigazgatási határok jelenleg inkább kelet–nyugati futásúak, ami a településhálózat hierarchiáját és a közlekedési hálózatot is befolyásolta. A kisebb területcseréket leszámítva lényegében a trianoni békeszerződésben meghúzott határok választják el egymástól ma is a Bánság három részét, amelyek – néhány várost leszámítva – periférikus helyzetbe kerültek. Ez a tény pedig a 20. században az 1989-es rendszerváltásig alapvetően határozza meg a terület társadalmi és gazdasági környezetét.

A politikai változások következtében kialakult átmeneti időszak első évtizedében a terület három része eltérő fejlődési pályán mozgott (PÁL 2004). A háborús konfliktusból kilábaló Szerbia, a gazdasági átalakulást pedig éppen elkezdő Románia és az Európai Unióba igyekvő Magyarország helyi döntéshozói nem csoda, hogy az európai uniós trendeket, illetve lehetőségeket az EU-ba lépés előkészítő szakaszában már az 1990-es évek végén igyekeztek kihasználni egy euróregió

kialakításával, amely ugyan a történelmi Bánságnál is nagyobb területen jött létre, de földrajzi központjában a Bánsággal egy másik koordinátarendszerben értelmeződtek újjá a gazdasági, kulturális és történelmi kapcsolatok (BALOGH 1997; PÁSZTI-TÓTH 1997).

Ez a határon átnyúló együttműködés jelenleg magyar oldalról Bács-Kiskun, Csongrád és Békés, román oldalról Arad, Temes (Timiș), Krassó-Szörény (Caraș-Severin) és Hunyad (Hunedoara) megyéket, míg szerb oldalról Vajdaság (Vojvodina) tartományt foglalja magában. Ugyancsak az együttműködések szorosabbra fűzését van hivatva a Banat-Triplex Confinium EGTC létrejötte is, amely immár az EU-n belül teremt jogi kereteket a fent említett együttműködéseknek (Soós 2013). Jóllehet a két szervezet párhuzamosan, olykor a problémákat, témákat átfedve koordinál projekteket, ám mindenképpen jól jelzi a kétségtelenül meglévő keretek tartalommal történő megtöltésének szándékát, amely Szerbia csatlakozásával nyilván erősödni fog.

A határváltozás hatásai a vasúti hálózatra

A fenti történelmi és közelmúltbéli események okán látható, hogy az együttműködéseknek, a kapcsolatok szélesítésének egyik fundamentuma a közlekedési hálózat, illetve az abban bekövetkező változások, valamint a lehetséges fejlesztések következményei (MÉSZÁROS 1999).

A Bánság, főleg annak északnyugati része, mind a mai napig a világ vasutakkal egyik legsűrűbben ellátott térsége. Így van ez annak ellenére is, hogy a Monarchia idejében kiépült hálózatot a magyar-szerb határ 2, a magyar-román határ 1, míg a román-szerb határ 12 ponton vágta át, ami sajnálatos módon nem csak a menetidők növekedéséhez, de számos vonal megszüntetéséhez is vezetett (KÓKAI 2013).

A hálózat változását, illetve a jelenlegi átkelési lehetőségeket (beleértve a közúti átkelőket is) az *1. ábra* szemlélteti. A vasúti forgalom leállítását leginkább Jugoszláviában volt jellemző, ahol a vonalak többségét felszámolták, a Magyarországon maradt hálózat pedig inkább kényszerből csökkent, hiszen a szegedi és a csanádi vasúti híd is megsemmisült a második világháború idején, 1945-ben.

Ezzel szemben a román hálózatot – legalábbis mennyiségi szempontból – a fejlesztés jellemezte. A legjelentősebb bővítés a 39 kilométeres Karánsebes-Kölnök (Caransebeș-Câlnic) vonal megépítése volt 1938-ban, amellyel a resicabányai iparvidéket kelet felől is csatlakoztatták a hálózathoz (PALOTÁS Z. 1961), tükrözve egyúttal a térség megváltozott geopolitikai viszonyait is. Rövidebb, de hálózati szempontból szintén fontos bővítés volt a jugoszláv határ által a román hálózatról lemetszett vonalak bekötése (Lovrin-Nyerő (Lovrin-Neräu), Gyertyámos-Jánosföldre (Cărpiniș-Iohanisfeld)). A határ ugyanis több esetben csonka vonalakat alakított ki, míg máshol vasúti megállókat csatolt az anyatelepüléstől a másik országhoz (*1. ábra*).

A hálózatot a határok széttagolttá tették, a jelenlegi átkelési lehetőségek száma különösen Románia és Szerbia között kevés. A két ország között vasúton csak két átkelő üzemel, az egyik, Zsombolya (Jimbolia) és Nagyikinda (Kikinda) között – kishatárforgalmi jelleggel – mindössze napi kettő vonatpár közlekedik. A Temesvár (Timișoara) – Belgrád (Beograd) vonalon néhány éve megszűnt a közvetlen gyorsvonati összeköttetés, jelenleg Temesvár és Versec (Vršac) között szintén napi két vonatpár biztosítja az összeköttetést.

Közúton Románia és Szerbia között a Bánságban jelenleg három helyen lehet átlépni a határt (Zsombolya-Csernye (Jimbolia-Srpska Crnja), Temesmóra-Versecvát (Moravița-Vatin), Néranádas-Szőlőshegy (Naidăș-Kaluderovo)), míg Magyarország és Szerbia között 1993-ban nyitották meg a Tiszasziget-Gyála (Đala), Magyarország és Románia között pedig 2000-ben a Kiszombor-Nagycsanád (Cenad) átkelőket. Végül érdekességképpen, de jelképesen megemlítendő a hármashatáron található triplex emlékműnél történő ideiglenes határnyitás, amelyre 1998 óta minden év utolsó májusi hétvégéjén, az eurorégió napján kerül sor.

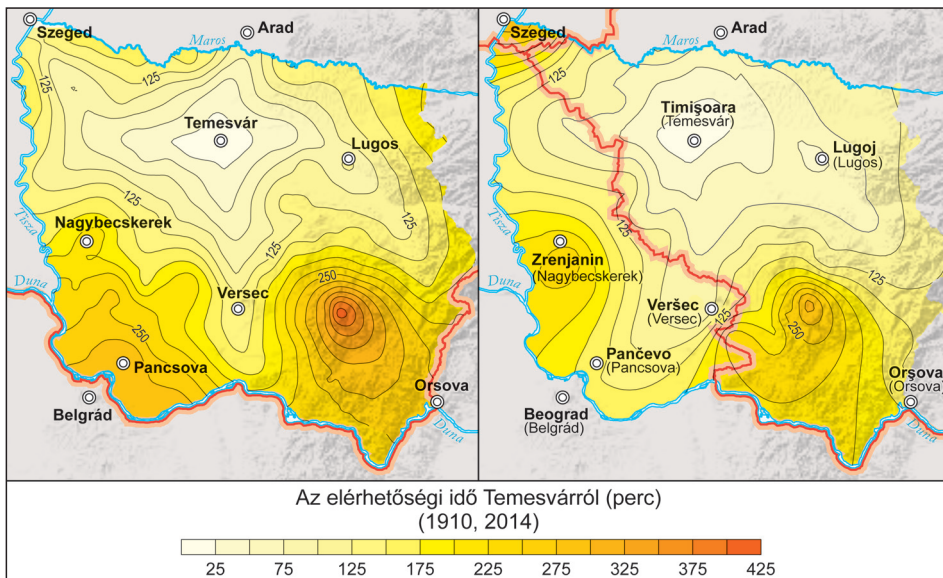
Elemzésünk során a Bánság legfontosabb központjainak, valamint a térség határán fekvő, azzal szerves gazdasági egységet képező nagyvárosok elérhetőségi viszonyait vizsgáltuk. Így került sor mind időbeli, mind távolsági elérhetőség szempontjából Szeged, Arad, Temesvár, Orsova (Orșova) és Pancsova (Pančevo) elérhetőségi térképeinek, valamint az „átlagos” elérhetőségi viszonyok térképeinek elkészítésére.

Az elérhetőségi viszonyokat legtömörebben jellemző mérőszám, a vizsgált települések egymástól való elérési időinek/távolságának átlaga. Míg eljutási időben kifejezve ez az érték az 1910-es 3 óra 43 percről 2014-re 2 óra 56 percre csökkent, addig távolságban mérve növekedés volt tapasztalható (117 km-ről 130 km-re). Ebből következően az átlagértékek változása mögött a technikai fejlődés adta sebességnövekedés kombinálódik a hálózatok visszafejlesztéséből eredő távolságnövekedéssel.

A vizsgált öt település elérési időinek átlagát tekintve egyedül Szeged esetében változott a mutató értéke az átlaggal ellentétesen (romlott), s ugyancsak egy település átlagértéke mozgott a többség ellenében a távolságok esetében, ahol Orsova átlagtávolsága lett néhány kilométerrel kisebb. Ez a javulás a már említett Karánsebes-Kölnök vonal megépítésének köszönhető.

Jelen tanulmányban Temesvár, Szeged és Orsova példáját kiemelve ismertetjük a kutatás eredményeit. A Bánság központjaként funkcionáló Temesvár elérhetőségi térstruktúrája (2. ábra) azért is figyelemre méltó, mert gyakorlatilag egyezik a vizsgálatba vont valamennyi település elérhetőségi adatainak átlagaként számított textúrájával. Ezen túlmenően Temesvár példája egyszerre tükrözi a térség vasúthálózatát ért két legjelentősebb változást, a Szeged és a Duna-Tisza torkolat környékének elérhetőségében bekövetkezett jelentős visszaesést.

2. ábra Temesvár elérési ideje; 1910, 2014 [perc]

Adatforrás: *A magyar és közös...*, 1910;

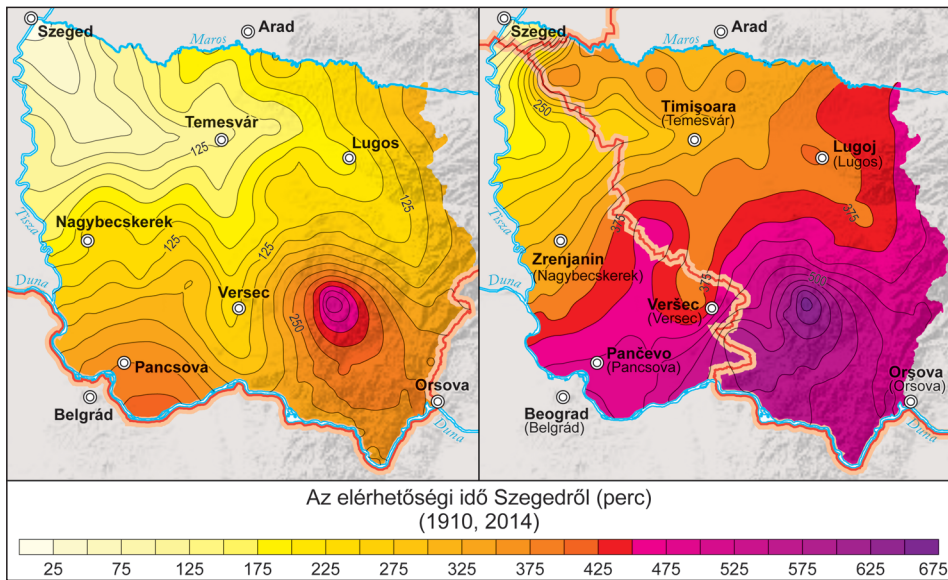
www.bahn.de; www.regiotrans.ro; www.zeleznicesrbije.com

Temesvár mindkét időpontban a Bánság legrövidebb átlagos elérési idejű (és távolságú) települése volt. Az 1910-es 2 óra 16 perces átlagérték 2014-re 28 perccel lett alacsonyabb, a csökkenés azonban az átlagos távolság növekedése mellett ment végbe. Ez arra utal, hogy bár számos esetben megszűnt a forgalom, az üzemben maradt szakaszokon ugyanakkor növekedett az utazási sebesség.

1910-ben a Temesvárról kiinduló vonalak közül a szegedi és az orsovai irány, mint a Budapest-Bukarest fővonal része emelkedett ki az elérhetőségi időket tekintve. Az átlagosnál korszerűbb forgalom zajlott ugyanakkor észak-déli irányban, Arad és Versec felé is, míg a mellékvonalakon a technikai feltételek lassabb közlekedést tettek csak lehetővé. 1910-ben az egyetlen különösen nagy időráfordítással megközelíthető település a zsákvonal végén fekvő bányaváros, Anina volt, mely több mint 7 órás utazással volt csak elérhető a Bánság központjából.

2014-re a geopolitikai helyzet változásából következően elsősorban a szerb és a magyar határ irányába változtak meg jelentősen az elérhetőségi viszonyok. A térség nyugati, délnyugati felén fekvő, a Tisza alsó folyása menti, Nagybecskerek (Zrenjanin) környéki térség a szerb-román határ árnyékába került, mely jelentősen növelte a Bánság központi térségéből való elérhetőséget. Az új határ nyomán nem csak az átmenő forgalom szűnt meg, hanem a szerb oldalon a legtöbb szárnyvonalat is felszámolták. Így jelenleg csak két működő vasútvonal köti össze a határ két oldalán fekvő területeket.

3. ábra Szeged elérési ideje; 1910, 2014 [perc]

Adatforrás: *A magyar és közös...*, 1910;

www.bahn.de; www.regiotrans.ro; www.zeleznicesrbije.com

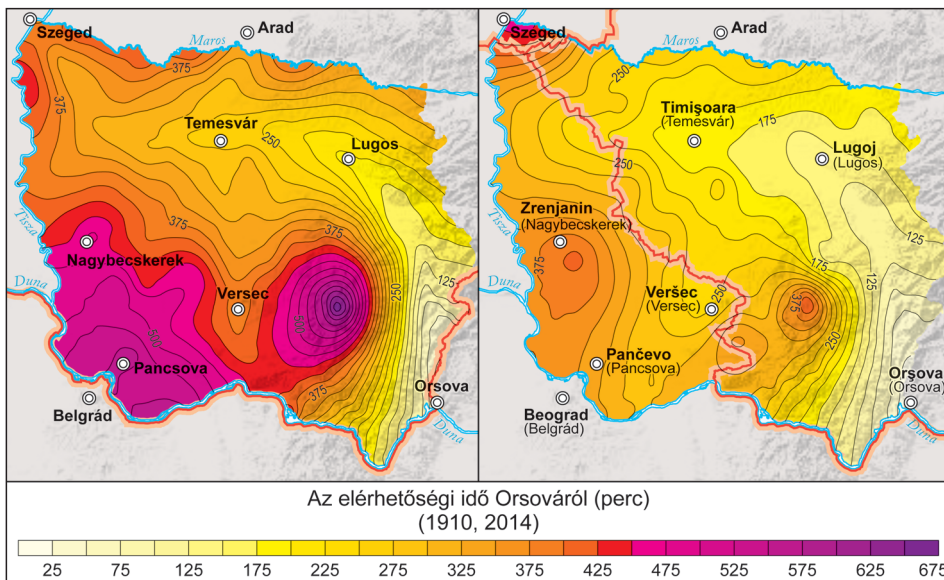
A térség északi felén, a Temesváron átmenő korábbi fővonalak közül 2014-re a nyugati és déli irány elvesztette korábbi jelentőségét, a forgalom az Arad-Temesvár-Orsova tengelyre helyeződött át. Extrém mértékben kiemelkedő Szeged elérhetőségi idejének növekedése, a csongrádi megyeszékhely elérhetősége a szegedi Tisza-híd hiánya és a felszámolt szerbiai vonalszakaszok miatt esett vissza jelentősen. A két település közti korábbi, 113 km-es távolság jelenleg közel a korábbi duplájára nőtt (219 km), ráadásul a legrövidebb kapcsolat jelenleg jelentős kerülővel Szabadkán (Subotica) és Zentán (Senta) át vezet, két országhatár keresztezésével (3. ábra).

Az elérhetőségi idő alapján számítva már csak egy határ keresztezése szükséges, az így Békéscsaba felé kerülő útirány azonban több mint 4 és fél órát vesz igénybe, szemben az 1910-es, csak 2 órát igénylő közvetlen gyorsvonati kapcsolattal. A két település így mára gyakorlatilag vasúton elérhetetlenné vált egymástól.

Szeged esetében egyedül azon, a vizsgálati térség déli felén fekvő települések (Orsova, Anina, Pancsova) esetében volt viszonylag alacsonyabb az elérhetőség növekedése, melyek távol fekszenek a várostól. Ennek oka, hogy a nagy távolság miatt a gyorsabbá váló közlekedés részben kompenzálni tudja a hálózat felszámolás káros hatásait.

Orsova elérhetőségi viszonyait a már említett Karánsebes-Kölnök vonal megépítése kapcsán érdemes kiemelni. E szakasz fontos szerepe, hogy lehetővé

4. ábra Orsova elérési ideje; 1910, 2014 [perc]

Adatforrás: *A magyar és közös...*, 1910;

www.bahn.de; www.regiotrans.ro; www.zeleznicesrbije.com

tette Románia délnyugati részének előnyösebb elérését az ország központi területei felől is (4. ábra).

A periférikus helyzetű egykori határváros 1910-es elérhetőségi térképén egyedül a Temesvár felé vezető tengely jelenik meg, hiszen az orográfiai viszonyokból következően a vonalból Lugosig csak egyetlen szárnyvonal ágazott ki. A légvonalban közel, vasúton viszont csak lugosi kitérével elérhető Anina több mint 11 órányi vonatútra feküdt Orsovától. Az azóta történt fejlesztéseknek köszönhetően ezen utazási idő 4 órával csökkent.

Vasúti fejlesztési elképzelések a Bánságban

Az 1910 óta jelentősen leromlott elérhetőségi viszonyok javítása egyik fő célja a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióknak is. A regionális együttműködések és határmenti térségek támogatását kiemelten kezelő integrációs időszakban különösen időszerű kérdés volt, hogy egy ilyen kezdeményezés mennyiben képes enyhíteni a történelem szabta korlátokon, milyen hatékonysággal köti össze a széttagolt részeket (BALOGH 2004).

Nyilvánvaló, hogy a közlekedési infrastruktúra fejlesztése hosszabb időt igénylő folyamat, mégis fura azonban, hogy magyar szempontból az elmúlt tíz évben a határok átjárhatósága mindössze a kiszombori átkelő megnyitásával javult. Tömegközlekedési lehetőség viszont sem Románia, sem Szerbia felé nincsen

az eurorégió belül, mivel a 2003 júniusában indított Szeged-Temesvár buszjárat időközben megszűnt. Ez azt jelenti, hogy a két testvérváros tömegközlekedési eszközökkel jelenleg csak Aradon keresztül, és átszállással érhető el.

A közvetlen útvonalon, saját személygépkocsi nélkül próbálkozó utasok számára így a stoppoláson kívül csak a nagyecsanádi „önkéntes” taxisok állnak rendelkezésre, akik a falu határától az átkelőhöz vezető néhány kilométeres utat 10 euróért kínálják. A már megvalósult közlekedéshálózat-fejlesztési elképzelések kis számával szemben jelentős viszont az eurorégió infrastruktúrafejlesztésre vonatkozó terveinek száma, amelyek közt számos korábbi kapcsolat feléléstése, de új nyomvonalak kijelölése is szerepel.

Már a műszaki tervek is készen állnak az 1945-ben felrobbantott Apátfalva és Nagyecsanád közötti közúti híd újjáépítéséhez, míg a Magyarcsanád és Ócsanád (Cenadu Vechi) közti vasúti híd visszaépítésének terve egyelőre csak a távoli elképzelésként merült fel (www.triplexregio.net).

Az előbbieknél nagyobb jelentőségű lenne a Szeged-Temesvár vasútvonal újjáépítése, amelynek nyomvonalát illetően négy változat lehetősége is felmerült (TRÁSER 2003). Ezek közül az eurorégió fejlesztési tervének operatív programjai közt az 1857-ben megnyitott és később a magyar és a román fővárost összekötő fővonal eredeti irányának helyreállítása szerepel. Megvalósításában a legnagyobb nehézséget a II. világháborúban felrobbantott szegedi vasúti híd újjáépítése jelenti, de szintén jelentős költséggel jár a Szőreg és Nagyikinda közti üzemen kívül helyezett, illetve felszámolt vonalszakasz újjáépítése is.

Bár a vonal valóban fontos szerepet játszhatna a térség életében, s a periférikus helyzetű térség felemelkedésének egyik eszközeként tartják számon, a fejlesztési tervben megfogalmazott, hangzatos, Európa és Ázsia összeköttetésére vonatkozó megjegyzés feltehetően túlzó. A vonal helyreállítása viszont valóban új kapcsolatot létesítené Belgrád felé is. A vonal tervezett 114 km-es hosszából Magyarországra 17, Szerbiába 54, Romániába 43 km esne, a szegedi hídon kívül a szerb és a román oldalon további 13 kisebb híd, valamint új közúti keresztezések építése szükséges. A 217 millió eurós költségvetésű munkálatoktól 1000 új munkahely létrejöttét, és a forgalom egy részének közútról vasútra terelődését várják (A strategy for the..., 2005).

A közúthálózat-fejlesztés szempontjából kiemelt terv egy új, Belgrádot Szegeddel összekötő főút megépítése is. A tervek szerint a hármashatárt a triplexnél egy körforgalommal átlépő út az M43-ba csatlakozik majd, s egyben összeköttetést teremt Temesvár felé is (RIGÓ 2005).

Napirenden van a Románia és Szerbia közti összeköttetések javítása is. Közúti átkelő megnyitását tervezik Márktelke (Markovac) és Kákófalva (Grădinari) közt, illetve szerb részről javasolták az Oravicabánya (Oravița) – Karasjeszenő (Jasenovo) – Fehértemplom (Bela Crkva) – Bázias (Bazias) vasútvonal rehabilitációját is (www.triplexregio.net).

Összefoglalás

A három térképpár rövid elemzéséből röviden tehát megállapítható, hogy a korábban szerves egységet alkotó térségen belüli közlekedési kapcsolatok újjáélesztése a nagyra törő tervek ellenére még jelenleg is csak a kezdeti stádiumban tart, az elérhetőségi viszonyok számos település között ma sem érik el az 1910-es szintet.

A fenti elemzésen azonban túlmutat e vizsgálat adatbázisa, amelyből csupán az időbeli elérhetőségeket (a térbelieket nem) vizsgáltuk meg és csupán három településre. A változások térképezésén túl az alapadatbázis, kihasználva a GIS adatbázis sajátosságait, mind térben, mind pedig időben bővíthető, bevonva más közelebbi (esetleg távolabbi) pontokat, illetve a dinamika finomítása miatt más időpontok menetrendi adatait is. További lehetőség kínálkozik akkor is, ha a modellt súlyozva alkalmazzuk egyéb az elérhetőséget befolyásoló faktorokkal (átszállási idők, vonatsűrűség).

Emellett a modell segítségével lehetőség nyílik a tervezés számára egyes viszonylatok, szárnyvonalak megszüntetésének hatásait is vizsgálni, illetve az újonnan épülő vonalak legoptimálisabb futását tesztelni. Bár jelen vizsgálatunk csupán a vasuti hálózatra koncentrált, de némi változtatással a közutakra is alkalmazható, így egy térség komplex közlekedésföldrajzi vizsgálata is elvégezhető, ami kiegészítve a modell fenti tervezési lehetőségeit, lényegében korlátlan távlatokat nyithat meg a hasonló szempontú vizsgálatok előtt.

Felhasznált irodalom

- A magyar és közös közlekedési vállalatok hivatalos menetrendkönyve, Budapest, 1910
- BALOGH I. (1997): Eurorégió a Duna–Maros–Tisza tájon, *Falu–város–régió* 9–10., 12–13.
- BALOGH I. (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza regionális együttműködés térségének közlekedési helyzete In.: NAGY I., KUGLES J.: *Lehet-e három arca e tájnak? : tanulmányok a délkeleti határregió újraszerveződő kapcsolatairól* MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet (Budapest, Pécs, Kecskemét) 215–233.
- BENKŐ P. (2010): Politikai-történeti régiók a magyar-szerb etnikumok érintkezési zónáiban, *Tér és Társadalom* 3., 137–146.
- CREȚAN, R. (1998): Aspects of the historical geography of the population of Banat in eighteen century. *Revue Roumanie de Géographie*, 42., 87–98
- ĐURĐEV, B. (1995): Border effects on household dissolution in the Banat region (jugoslavia), *GeoJournal*, 4., 409–413.
- KICOŠEV, S. (1998): Geographical and economic influences on the colonisation of the Banat. *Geographica Pannonica* 2., 20–25.
- KÓKAI S. (2003): Adalékok az urbanizációs folyama bánti sajátosságaihoz 1850–1910 között. *Természettudományi Közlemények* 3., 145–164.

- KÓKAI S. (2004): A Bánát foglalma és határainak változásai 1779-ig, *Természettudományi Közlemények* 4., 179–193.
- KÓKAI S. (2007): A Bánát demográfiai jellemzői és sajátosságai 1890–1990 között, In.: KOVÁCS Cs., PÁL V. (szerk): *A társadalmi földrajz világa*, Szeged SZTE Gazdaság- és Társadalmi Földrajzi Tanszék pp. 303–323.
- KÓKAI S. (2009): A Bánság, mint sajátos kultúrföldrajzi régió, *Közép-Európai Közlemények* 3., 92–101.
- KÓKAI S. (2010): *A Bánság történeti földrajza 1718–1918 - A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza
- KÓKAI S. (2013): A Torontáli HÉV Rt. vasútvonalainak szerepe és jelentősége (1887–1900). *Történeti Földrajzi Közlemények* 1–2., 34–47
- MÉSZÁROS R. (1999): Interregionális együttműködés a Duna–Tisza–Maros mentén. In.: TÉSICS R., TÓTH J. (szerk.): *Kommunikáció térben és időben – tiszteletkötet Erdősi Ferenc professzor úr 65. születésnapjára*, JPTE Pécs pp. 175–183.
- NAGY, E. (2012): Demographic processes in the southern part of the Hungarian–Romanian border. *Romanian Review of Regional Studies* 8. 1., 41–50.
- NEUMANN, V. (1997): Multikulturális identitások a régiók Európájában – a Bánát példája *Régió* 3–4., 3–18.
- PÁL Á. (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Euró régió kialakulása, *Földtani Kutatás* 3–4., 41–44.
- PALOTÁS Z. (1961): A Román Népköztársaság közlekedése. *Közlekedéstudományi Szemle*, 3., 105–117.
- PÁSZTI-TÓTH GY. (1996): A formálódó Duna–Maros–Tisza Euró régió In.: PÁL Á., SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk): *Határon innen – határon túl*. JATE gazdaságföldrajzi Tanszék, JGYTF Földrajzi Tanszék, Szeged 16–21.
- RIGÓ M. (2005): A bánáti főút. *Közúti és Mélyépítési Szemle*, 5., 22–24.
A strategy for the Danube–Kris–Mures–Tisa Euroregion, MTA RKK-ATI, Békéscsaba 2005
- Soós E. (2013): Az EGTC szerepe a szomszédságpolitika alakításában: a Banat–Triplex Confinium EGTC a magyar-szerb-román hármahatártérségben In.: ÁGH A., KAISER T., KOLLER B. (szerk): *Többsebességű vagy több emeletes? - a differenciált integráció változatos formái az EU-ban*. 221–223
- SZALKAI G. (2001): Elérhetőségi vizsgálatok Magyarországon. *Falu–Város–Régió*, 10., 5–13.
- TRÁSER F. (2003): A vasúti közlekedés megújulási lehetőségei a Dél-Alföldön, különös tekintettel a Szeged–Temesvár vasútvonal újjalesztésére. *Földrajzi Közlemények*, 1–4., 123–130.

TURNOCK, D. (1995): Aspects of the railway geography of Banat. *Analele Universităţii de Vest Timişoara. Serie Geografie*, 5., 16–27.

ZÁMBÓ G. (1997): Célegyenesben a Duna–Maros–Tisza Eurórégió szervezése, *Comitatus* 7. 11., 63–67.

Internetes források

<http://www.avv.de/web/download/tickets/euregoticket.pdf> (Az Aacheni Közlekedési Szövetség honlapja)

<http://www.bahn.de> (A Német Vasutak honlapja)

<http://www.btc-egtc.eu> (A Bánát–Triplex Confinium EGTC honlapja)

<http://www.dkmt.hu> (A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió honlapja)

<http://www.regiotrans.ro> (A Regiotrans román vasúttársaság honlapja)

<http://www.triplexregio.net> (A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió hírportálja)

<http://www.zeleznicesrbije.com> (A Szerb Vasutak honlapja)

A határ menti elhelyezkedés, mint a stratégiai várostervezés tényezője – a szlovák–magyar határ menti kistérségek központjainak példáján

FÖLDI ZSUZSA

Bevezetés

Vizsgálatunk célja, hogy felmérjük, milyen hangsúlyokat kap a határ közeli elhelyezkedés, mint a városfejlődés irányát és dinamikáját meghatározó tényező a szlovák–magyar országhatár mentén található hazai kistérségek városi jogállású központjainak városfejlesztési stratégiáiban. A határ menti, illetve közeli elhelyezkedés ténye önmagában nem elegendő vizsgálati szempont, az ehhez kapcsolódó egyéb jellemzők jelentős szerepet játszanak abban, hogy egy-egy határ közeli város mennyiben tekinti az országhatárt, mint külső környezeti elemet (illetve helyzetként, mint belső erőforrást) saját fejlődése és jövője szempontjából stratégiai fontosságúnak. A határral kapcsolatos legfontosabb befolyásoló tényező a határ jogi státusza, és a határszakasz fizikai átjárhatósága (határátkelő, határfolyó esetében híd, útkapcsolat). Ezeken túl jelentős a határ túloldalán lévő terület gazdasági fejlettsége, és egyéb „puha” tényezők, mint a határ menti együttműködések hagyományai, illetve formalizált keretei (korábban eurorégiók, ma EGTC-k). A történelmi, trianoni határmegvonás előtti közigazgatási szerepnek is van jelenkori hatása, de azt akár egy-egy lerombolt és fel nem épített határfolyón átvezető híd (pl. Szécsény esetében) eliminálhatja.

A körütekintő városfejlesztés folyamatában mindezen tényezőket együttesen kell értékelni, amelyek így épülnek be a jövőképbe, illetve a közép távú stratégiákba a stratégialakotás különféle szintjein (jövőkép, célok, beavatkozások). Választásunk azért esett a szlovák–magyar határszakasz hazai térségközpontjaira, mert a határszakasz jogi státusza gyakorlatilag teljes átjárhatóságot biztosít, viszont az egyéb, említett tényezők rendkívül változatosan jelentkeznek, eltérő lehetőségeket biztosítva a városok számára a jövő alakítása szempontjából.

A hazai városok középtávú stratégiai dokumentumai 2007 óta folyamatosan készülnek (kezdetben integrált városfejlesztési stratégia (IVS), majd 2009 után integrált településfejlesztési stratégia (ITS) néven), és néhány esetben felülvizsgálatra is kerültek már. Hazai kontextusban a stratégiai tervezés kötelezettségét és ezzel együtt a stratégiai dokumentum elkészítését az építési törvényben (Étv.)

rögzítették 2009-ben. További tartalmi pontosításra a 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendeletben került sor. A külső és belső környezet vizsgálata (státuszvizsgálat), mint a stratégiai tervezés alapvető kiindulási pontja elkerülhetetlen lépés a tervezési folyamatban.

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy az integrált szemléletű stratégiai városfejlesztési tervek hogyan értékelik a határ menti helyzetet, mint a városfejlesztést befolyásoló tényezőt a szlovák–magyar határszakaszhoz kapcsolódóan. Áttekintettük hogy melyek a városok terv szinten lefektetett átfogó fejlesztési tevékenységekben, illetve a konkrét projektek formájában megjelenő elképzelései annak érdekében, hogy a határ menti helyzetet javukra fordítsák, vagy esetleg negatív következményeit kiküszöböljék.

Fontos megjegyezni a korábbi IVS kutatásaink (FÖLDI et.al. 2009; BALÁS et.al. 2013) tapasztalataira alapozva, hogy a kezdeti időszakban (2008) a stratégiai tervek gyakran rövid idő alatt, kötelezően elvégzendő feladatként, pályázati határidőkhöz kötvé készültek. Ezért a városirányítás valós stratégiai szemléletű lépései nem feltétlen tükröződnek a dokumentumban. Ugyanakkor, nagyobb számban vizsgálva a dokumentumokat rávilágíthatunk bizonyos tendenciákra és a határhoz kapcsolódó városfejlesztést befolyásoló tényezők tervezésre gyakorolt hatására.

A tanulmány alapfogalmak körének tisztázásával indul, ezen belül a stratégiai tervezés külső és belső tényezőit tekintjük át, majd az *országhatárt* és a települések relatív helyzetének meghatározójaként a *határ menti helyzetet* helyezzük el ebben a tervezés-módszertani fogalomkörben. Röviden körbejárjuk a határ menti helyzet minősítésének objektív tényezőcsoportját, majd az egyes városok egyedi terveinek egységes módszerrel történő elemzésén alapuló szintézis olvasható.

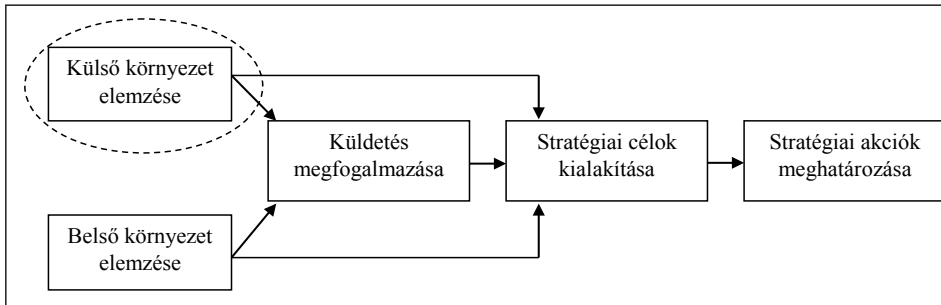
A stratégiai tervezés külső és belső tényezői – a határ menti elhelyezkedés, mint külső tényező

A stratégiai tervezés, illetve az ebből kiinduló visszacsatolásokra építő, rugalmas rendszerként működtetett stratégiai menedzsment az üzleti, vállalati szférából indult ki (BALATON 2010). A stratégia alkotás racionális döntési folyamatában (1. ábra) a jövőkép (vállalatoknál: küldetés) megfogalmazását megelőzően egyforma súllyal szükséges a külső és belső környezet vizsgálata.

A vállalatirányítás stratégiai szemléletének evolúciója hamar továbblépett a tervezés-végrehajtás leegyszerűsített sémáján és a rugalmas, külső és belső változásokra gyorsan reagálni képes menedzsment rendszerré érett, aminek a tervezés csak egy része, és amely inkább egy iteratív folyamat, mint formalizált termékek (dokumentumok) gyártása.

Látva stratégiai szemléletű tervezés és működés előnyeit és hatékonyságát a vállalat és szervezetirányításban, a 1990-es évek elejétől az angolszász országokban az új, globális kihívásokkal szembe néző várostervezés és irányítás fokozato-

1. ábra: A stratégiaalkotás racionális döntési folyamata

Forrás: Balaton, 1997 In: Mészáros 2005, 35.

san, alulról építkezve átvette az eszkörendszer városokra alkalmazható elemeit. Az új szemléletű tervezés előnyeinek felismerése mellett a stratégiai irányítás (menedzsment) is fokozatosan teret nyert az 1990-es években. A stratégiai szemléletű tervezési mód felértékeli a várostervezésben a külső tényezők hatását (pl. globális gazdaság, környezeti problémák) elutasítja a projektszemléletet, párbeszédre és széleskörű konszenzusra alapuló (lakosság, piaci szereplők, civil szervezetek) logikát követ. A tervezésben és végrehajtásában egyaránt az integrált szemlélet és az akcióterületi meglapozottság dominál (ALBRECHTS 2004; 2006).

A stratégiai gondolkodás és tervezés – bár vannak progresszív példák az EU csatlakozás előtti időszakból – hazai közegben kevésbé alulról jövő igényként és tervezési kezdeményezésként, sokkal inkább fejlesztéspolitikai eszközként (top-down) került a városok látókörébe. A tervtípus bevezetése a Lipcsei Charta (2007) alapelveként megfogalmazott integrált tervezés szükségességének eleget téve, kormányzati elvárásokra alapozódott. (A dokumentum elkészítése 2007-től elhagyhatatlan feltétele volt az Új Magyarország Fejlesztési Tervben (2007–2013) az ERFA (Európai Regionális Fejlesztési Alap) és ESZA (Európai Szociális Alap) által együttesen finanszírozott és a ROP konstrukciókon keresztül elérhető szociális városrehabilitációt és funkcióbővítést célzó pályázati forráshoz történő hozzáférésnek.) A 2009-es Étv. módosítás szerint már nem opcionális (pályázati szándék függő) a stratégiai terv elkészítése, hanem minden városi település számára kötelező, mint a városfejlesztési koncepció kiegészítő dokumentuma.

Mi a stratégiai várostervezés? A normatív definíció szerint: „Közsféra által irányított, társadalmi-térbeli tervezési folyamat, melyen keresztül egy jövőkép, beavatkozások és végrehajtási eszközök rendszere jön létre. Ez a rendszer keretbe foglalja és alakítja a helyet és azt, amivé válhat.” (ALBRECHTS 2004)

A legfontosabb gyakorlati jellemző, hogy a stratégiai várostervezés és egyben gondolkodásmód döntésekre, cselekvésre, valamint eredményekre és végrehajtásra koncentrálnak. A folyamat-orientáltságot és egyben a fenntarthatóságot alátámasz-

tandó végül magában foglalja a hatékonyságvizsgálatot (monitoringot), a visszacsatolásokat, valamint a felülvizsgálatot (FÖLDI 2011).

A stratégiai tervezés terület és várostervezésre vonatkozó útmutatásai számos, széles körben vizsgált új szempontot vezettek be a tervezési módszertanba és gyakorlatba, mint pl. a közösségi (bevonásos) tervezés, akcióterületi tervezés, antiszegregációs terv készítése vagy éppen a társadalmi, pénzügyi fenntarthatóság vizsgálata. A gyakorlati iránymutatásokat a Városfejlesztési kézikönyvben (2007, 2009) találjuk, ami nem követi teljes egészében a nemzetközi szakirodalom stratégia tervezésre vonatkozó elvárását, hanem mindkét változatában elsősorban a forrásszerzésre, mint fő célra koncentrálnak. A 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet már nyilvánvalóan eltávolodik a pályázati szempontoktól és a stratégiai tervezés klasszikus ismérvei erőteljesebben megjelennek, pl. a külső tényezők kapcsán jelentősebb hangsúly helyeződik a várossal integrált egységet alkotó várostérség és az ágazati környezet vizsgálatára. Az ITS valós tervezési hatásköre ugyanakkor megmarad a településen belül, bár szorgalmazza a várostérség együtt tervezését.

A fejlesztési környezet a közvetlen térség szintjétől a globális szintig terjed, illetve az egyes gazdasági szektorok, társadalompolitikai elvárások tekintetében is kitágítja a külső környezet fogalmát. A Városfejlesztési Kézikönyv (2007, 2009) alapján az IVS-ben a külső környezet elemzése a térségi szerepkör leírásában és a különféle szintű fejlesztési dokumentumok várost érintő részeinek elemzésében merül ki. Ezen túlmenően a klasszikus, stratégiaalkotást befolyásoló külső tényezőket nem szisztematikusan, hanem véletlenszerűen tervezői, megrendelői igény(esség) alapján tárgyalják a dokumentumok. A külső környezet felsőbb dimenziói jelentőségük ellenére, ritkán jelennek meg a hazai stratégiai tervekben, lévén nem elvárt fejezetek (pl. globális pénzpiac alakulásnak helyi hatásai, vagy a globális gazdaság befektetési súlypontjainak átrendeződése, ami a helyi lehetőségeket és kilátásokat feltétlenül befolyásolja).

A vállalati stratégiai tervezés sémáját alapul véve (1. ábra) városfejlesztési stratégia megalapozásának legfontosabb része tehát a külső és belső környezet vizsgálata. Ezt klasszikus értelemben helyzetértékelésnek is nevezhetjük. A külső környezet esetében a jövőtervezés szempontjából azt vizsgáljuk, hogy a különféle területi szinteken zajló folyamatok, struktúrák, és ezek változása milyen befolyással van/lehet a helyi történésekre, fejlesztési, működési lehetőségekre. A belső környezet vizsgálatánál (ami magát a várost, illetve 2012 után már a várostérséget jelenti) az adottságok kiemelésével, statisztikai analízisekkel, komplex szervezeti, működési elemzésekkel alátámasztott belső, azaz a fejlesztés tárgyát képező területen belüli helyzetelemzés történik. A vizsgálat két szintjén tett megállapításokból kiderül, hogy a településhálózat elementáris részeként, nyílt rendszerben működő, szinte már csak közvetlen térségével együtt értelmezhető város miként képes a külső változásokhoz alkalmazkodni, a belső adottságokat ennek fényében értékelni és minderre jövőt építeni. A komplex helyzetértékelést követően a szintén üzleti világból érkező SWOT elemzés

következik a dokumentumban, amely már határozottan különválasztja a belső (erőségek és gyengeségek) és külső (lehetőségek és veszélyek) tényezőcsoportokat. Előállhat egy-egy külső tényező, vagy folyamat kettős megítélése, sőt olyan helyzet is, hogy egymáshoz közel elhelyezkedő települések ugyanazt a külső tényezőt eltérően értékelik a jövőjük szempontjából. A külső környezet egy-egy tényezőjére épülhet akár jövőkép is. A globális gazdasági trendeket és regionális pozíció változását értékelve helyi szinten a jövőkép része lehet a túlélés, szinten tartás, vagy a dinamikus növekedés víziója is, függően a külső tényezők alakulásától. A tervezési dokumentumokban a leggyakoribb, hogy egy fejlesztési prioritás pl. városi szolgáltatások fejlesztése, vagy egy-egy jelentősebb projekt nagyban épít egy-egy külső körülményre (egyéb térségi vonzerők, tranzitforgalom).

Az országhatár azokban a városokban kerül előtérbe a tervezésben, mint városfejlesztést befolyásoló tényező, amelyek elég közel találhatóak ahhoz, hogy annak hatása ebben a kontextusban értelmezhető legyen. Ebben a körbe nem csak a közvetlen határ menti települések tartoznak, hanem azok a városok is, amelyeknek a jelenlegi vonzáskörzete az országhatárig terjed, illetve átkelőre ráhordó fő forgalmi út vezet rajtuk keresztül. Mivel a hazai tervezési gyakorlatban a konkrét tervezés területi hatóköre a már elkészült, így vizsgálható IVS-k esetében a közigazgatási területre leginkább belterületre vonatkozik, értelmezésünkben az országhatár a külső környezet elemeként, mint külső tényező jelentkezik. Ugyanakkor, mint látni fogjuk ez nem egyértelmű, mert a város relatív helyzetét többen belső erőforrásnak tekintik, így az a belső környezet részeként értelmezik (határ menti helyzet, mint belső sajátosság). Ez többnyire független a határ és az adott város fizikai távolságától. Az országhatárok helyi fejlesztési stratégiákat is erősen befolyásoló jellemzői (átjárhatóság, átkelőhelyek megléte, nemzetközi forgalmi folyosók stb.) és azok megváltozásának oka magasabb szinten (EU, kormányközi megállapodások szintje) keresendő. A határszakaszok minőségében jelentkező változásokat okozó geopolitikai, védelmi megfontolások és döntések megértése valójában szintén a külső környezet magasabb szintjének elemzését igényli. Az EU csatlakozás előtti időkből ismert Eurorégiós program (Neogradiensis Euroregió Fejlesztési Programja, 2001 (Terra Studio Kft.)), amely jelentősen alapozott a magyar és szlovákiai csatlakozás eltérő időpontjára és komoly logisztikai fejlesztéseket lokalizált Salgótarján közelében a teherforgalomra alapozva. Azzal, hogy a két szomszédos ország végül egyszerre lett EU tag, ezeket a terveket a külső tényezők megváltozása miatt szükséges volt átértékelnie a városnak.

Az IVS-ek készítése során az országhatárok adott helyzetét (jellemzőit) vették figyelembe a tervezők, de rendkívül eltérő mélységben, és annak megváltozásával középtávon általában kevésbé számoltak, azaz figyelmen kívül hagyták a változás lehetőségét. Ez a legideálisabb helyzetben, Schengeni zónán belül lévő osztrák–magyar és a tanulmányunkban szereplő szlovák–magyar határszakasz esetében nyilván nem is indokolt. Ilyen mérvű határt érintő változás lehet pl.

Románia Schengeni zónába történő bekerülése, ami indokolhatja akár egy-egy határ menti város stratégiai céljainak és fejlesztéseinek átgondolását is a jövőben. Ez a változás azonban 2014-ben várhatóan nem realizálódik az EU egyes tagállamainak ellenállása miatt. Fontos, az objektív, országhatár átjárhatóságát befolyásoló jogi státusz mellett a határ túloldalán lévő térségek gazdasági, társadalmi helyzetének vizsgálata, az együttműködés „soft” jellemzőkkel leírható lehetősége is. Mindez jelentősen befolyásolhatja a határ városfejlődésre gyakorolt hatásának hely szintű értékelését.

Az országhatár szerepe a szlovák–magyar határszakasz mentén található hazai kistérségek központjainak stratégiai terveiben

A szlovák–magyar határszakasz a schengeni övezetbe tartozik, így akadálytalan, határellenőrzés nélküli az átjárás. A határszakasz teljes hossza: 679 km (HARDI 2008). A szlovák–magyar határszakasz mentén 16 kistérség található és a vizsgálatban 15 város IVS-t tekintettük át. A dokumentumok forrása www.terport.hu, illetve a városok honlapja volt. Encs város IVS-e nem szerepel a feldogozott dokumentumok között, mivel egyik forrásból sem elérhető. A városok stratégiai dokumentumaira vonatkozóan tett megállapításainkat az alábbi dokumentumelemzési szempontok alapján szintetizáltuk:

- a határ közeli helyzettel kapcsolatos ténymegállapítások, a határ és a határ közeli helyzet értékelése a város szempontjából (pl. átkelőhely)
- utalás a történeti szerepkörre, korábbi határon átnyúló vonzaskörzetre
- a határ közeli helyzet integrálása a jövőképben és a célrendszerben
- a dokumentumban a határ közeli helyzettel indokolt beavatkozások projektek

Az alábbiakban áttekintjük az országhatárral, mint külső környezeti elemmel összefüggő tényezőket és ezek hatását a vizsgált városok stratégiaalkotására. Ezek közül a legfontosabb az átkelési lehetőség, a kiépített megfelelő infrastruktúrával alátámasztott kapcsolat.

A vizsgált határszakaszon – nem számolva a három komp átkelési lehetőséget és a két tervezett hidat – aktuálisan 29 *átkelési lehetőség* van (vam.gov.hu) ebből öt közúti átkelő 2007-től létezik és kilenc lehetőség 2011 és 2013 között nyílt, tehát ez utóbbiak az IVS-k készítése idején (2008–2010) nem léteztek (2. ábra). 2011-előtt csupán három kistérség esetében nem volt jelentősebb átkelő, ezek a Tatai, Szécsényi és az Encsi kistérségek, az azóta létrehozott határon átnyúló útkapcsolatok is kisebb forgalmat bonyolítanak. Komolyabb fizikai akadályt a határszakaszon a Duna és az Ipoly jelent, tehát Mosonmagyaróvári térségtől a Szécsényi kistérségig a határátkelés egyben folyóvízi átkelést biztosító hidat is feltételez (bár van három kompátkelő is a Dunán). További két határátkelést biztosító híd van előkészítés alatt: egy Helemba egy pedig Ipolypásztó közelében – az elsőnek a város stratégiáját meghatározó jelentősége van Szob esetében.

2. ábra: A magyar-szlovák határszakasz

Forrás: vam.gov.hu

A vasúti átkelővel rendelkező Szob IVS-e előrelátó abban a tekintetben, hogy a városnak magának nincs közúti határátkelője (ami Ipoly híddal lenne megvalósítható), de a fejlesztéseket meghatározó külső tényezőként jelzi a dokumentum a helembei híd jövőbeni kedvező hatását (2008-ban a stratégiakészítés idején csak előkészületek voltak folyamatban, majd egy államközi szerződés döntött a híd megépítéséről 2012-ben). A város IVS-e erre alapozza a célként megjelölt Alsó-Ipoly völgyi alcentrum szerepét. Hasonló helyi, sőt nemzeti kompetencián túl nyúló hídépítési terv (kapacitásbővítés céllal) Komárom stratégiájából ismert. Szécsény város IVS-e jelzi, hogy a háborúban felrobbantott híd felépítésére viszont nincs szándék belátható időn belül, így nyilvánvalóan közvetlen útkapcsolat létrehozása sem volt az IVS készítésekor (2008) várható a határ két oldala között. Az IVS elkészülése óta Nógrádszakálnál elkészült az Ipolyon átívelő a Madách-híd (2011). Szécsény stratégiai terve nem került megújításra ezért nem tudjuk, hogy a híd mennyiben jelent a város számára stratégiai fontosságú változást.

Megfigyelhető, hogy a határ azokban a határ menti városokban kapott nagyobb jelentőséget a jövőtervezésben, ahol az átkelő is szerepet kap a nemzetközi közlekedéshálózat fejlesztési tervekben (pl. Páneurópai közlekedési folyosók). Az OTK (VÁTI, 2005) alapján az ebből az európai rendszerből a keleti országhatárszakasz Sátoraljaújhely kivételével teljesen kiesik – ezzel leértékelődik a határátkelők szerepe is a stratégiaépítésben, hiszen hatása és jelentősége nem európai léptékű. A nyugati határszakaszon ugyanakkor a nemzetközi hálózati kapcsolat minden átkelőhelyet érint (Rajka (Mosonmagyaróvár), Városszabadi (Győr), Komárom, Esztergom) és ennek megfelelő a határátkelő értékelése a stratégiákban. Az országhatár (átkelő) városra gyakorolt hatásának közlekedésfejlesztési vonatkozású elemzése a nyugati határszakasz városai IVS-ének helyzetértékelésében és stratégiai fejezeteiben is kiemelt jelentőséget kap.

Az infrastrukturális jellegű külső tényezőkön túl az egyes települések hagyományos, *történelmi távolatú szerepkörének* is jelentősége van a stratégiaépítésben, de ennek szerepét az egyéb tényezők erősen módosíthatják. Mosonmagyaróvár, Győr, Komárom, Esztergom, Balassagyarmat, Sátoraljaújhely 1900-ban megyeszékhely volt. Több város járásszékhely szerepet töltött be: pl. Salgótarján, Szécsény, Szob. A trianoni határmegvonás a közigazgatási státuszok megváltozását, vonzáskörzetek jelentős visszahúzódását, és központ nélküli területek kialakulását okozta a határ magyar és a szlovák oldalán is (KOVÁCS 1990; BELUSZKY 1999; BARANYI 2004; HARDI 2008). Ez több város esetében (pl. Balassagyarmat, Szécsény), történelmi léptékben visszalépést jelentett, ugyanakkor a későbbiekben felértékelt olyan határhoz közel eső településeket, amelyek a határ túloldalán rekedt városok központjainak vonzáskörzetéhez tartoztak (pl. Encs, Cigánd, Gönc), illetve szerepet kaptak a szocialista iparosításban (pl. Ózd). Az új alközpontok „mesterséges” felértékelődésük ellenére határ menti helyzetüket elszigeteltségként élték/élik meg és ezen a schengeni határok szabad átjárhatósága sem változtatott lényegesen, legalábbis az IVS-ek tanúsága szerint (Ózd, Encs, Gönc, Cigánd). A magyar és szlovák közös EU csatlakozás (2004), majd a határ korlátlan átjárhatósága (Schengeni Egyezmény kiterjesztése 2007) több határ menti városban is újjáélesztette a térségközponti szerepkör kiterjesztésének részben nosztalgikus részben realiztikus vízióját. Mint ezt látni fogjuk ez az ambíció külső tényezőként szerepet játszik az IVS-ben a jövőkép és a célrendszer kialakításában, de a nyugati és keleti határszakaszon eltérő módon.

További külső tényezők a stratégiaépítésben a határ menti kétoldalú együttműködések formalizált keretei. A *határ menti együttműködések* formalizált hátterre mindkét (kelet-nyugat) szakaszon élénk, azaz korábban eurorégiók manapság EGTC-k (Európai Területi Társulások) formájában számos szervezet jött létre a határon átnyúló együttműködés élénkítésére és a célzott fejlesztési források mozgósítására. Az eurorégiók és EGTC-k lehetőségei és mozgásteret eltérő egyértelműen az utóbbi javára. Az EGTC jóval szélesebb jogkörökkel ruházta fel az együttműködő önkormányzatokat: közös intézményeket hozhatnak létre és tarthatnak fenn, illetve gazdasági vállalkozásokba is foghatnak. Ezáltal a megyékhez hasonló jogköröket nyertek el (Esztergom, IVS 2010). A szlovák–magyar határszakaszon nyolc eurorégió működött, míg EGTC-ből 2013-ig kilenc alakult (Rába–Duna–Vág EGTC (2011), Arrabona EGTC (2011), Pons Danubii EGTC (Szlovákiában bejegyzett), Ister Granum EGTC (2008), Novohrad–Nógrád EGTC, Karst Bodva EGTC, Sajó–Rima EGTC (2013), Ung–Tisza–Túr–Sió EGTC (2012), Bodrogi EGTC (2012), Abaúj–Abaújban EGTC (2010)). EGTC-k alakulására Magyarországon 2007 óta az európai területi együttműködési csoportosulásokról szóló 2007. évi XCIX. törvény alapján van lehetőség, de a szlovák–magyar határ együttműködései többnyire 2010 óta jöttek létre, azaz a 2008–2010 között íródott IVS-ekben nem jelenhettek meg – kivétel az

Ister-Granum EGTC, ami az azonos nevű eurorégióból alakult 2008-ban. Ez az EGTC helyi fejlesztési vonatkozásaival említésre is kerül Esztergom IVS-ében és a város agglomerációs tervének és fejlesztéseinek is az alapját képezi. Szob város IVS-ében mind az Ipoly, mind az Ister-Granum-Eurorégió céjaira hivatkozva az Ipoly alsó folyásának határon átnyúló központját ambicionálja (Szob IVS, 2008). A többi IVS közül Balassagyarmat (Ipoly ER), és különösen a több együttműködésben is partner Sátoraljaújhely IVS-e tárgyalja részleteiben az eurorégós együttműködésekben rejlő sokoldalú lehetőségeket. Salgótarján IVS-e a formális együttműködések (Neogradiensis Eurorégió) fejlesztő hatásait mérsékeltnek nevezi, és ennek okát abban látja, hogy a szomszédos szlovákiai térség is hátrányos helyzetű (Salgótarján IVS, 2008). Komárom említést tesz két eurorégiós tagságról is, de céljait és szerepét nem tartja kiforrottnak (Komárom IVS 2008). Mosonmagyaróvár, Győr, Tata, Szécsény, Ózd, Kazincbarcika, Edelény, Gönc és Cigánd IVS-e formálisan nem tulajdonít jelentőséget az stratégiai terv szempontjából ennek a tényezőnek, ami ugyanakkor nem azt jelenti, hogy nem épít stratégiát a határon átnyúló kapcsolatrendszerre (pl. Mosonmagyaróvár).

A két szomszédos országban tapasztalható kelet-nyugati *fejlettségi dichotómia* erősen érezteti hatását az együttműködési hajlandóság és aktivitás terén (MEZEI 2004), aminek jelentős kihatása van a helyi fejlesztési szükségletekre és lehetőségekre. Részben ez áll annak háttérében, hogy a keleti és nyugati határszakaszok fejlesztési dokumentumaiban jelentősen eltérő a határ közeli fekvés megítélése az egyes városok fejlődése szempontjából. A keleti határszakasz minkét oldalán a térségek jelentős lemaradásban vannak elsősorban gazdasági vonatkozásban és ennek kihatása van az együttműködések és a városokban felmerülő (látható) szükséges fejlesztések jellegére is. Ahogy már említettük Salgótarján stratégiai terve a szlovák oldal hasonlóan alacsony fejlettségét nevezi a formalizált együttműködések sikertelenségének indokaként. Két olyan IVS-t találtunk a szlovák-magyar határszakasz keleti felében (Salgótarján, Szécsény), amely magyarázatot ad arra, hogy a város jövőjének tervezésében a határ szerepe miért korlátozott a gazdasági együttműködések szempontjából. Jellemzőbb, hogy ami nincs (esetükben gazdasági együttműködés), arról nem esik szó a helyreértékelésekben és a lehetőségekhez képest fennálló akadályokról nem szólnak a fejlesztési dokumentumok. A két IVS-ben szerepeltetett magyarázó szöveg szinte teljesen megegyezik, mivel a készítő ugyanaz a tanácsadó cég, viszont érvényessége egységesen értelmezhető a határszakaszon:

„A határmentiségből származó fejlesztő hatások eddig mérsékeltek maradtak az e téren megvalósuló kezdeményezések ellenére, mivel a csatlakozó közép-szlovákiai térség is hátrányos helyzetű Szlovákián belül [...]. Egyes, Szlovákiában érvényben lévő gazdaságfejlesztési szabályozók, ösztönzők hatása sok esetben hátrányosan érinti, főként a határos hazai térségeket, köztük Szécsény és körzetét is (vállalkozások áttelepedése, magas munkanélküliség mellett történő jelentős munkaerő beáramlás, szlovákiai munkaerő

alkalmazásának kedvezőbb hazai vállalkozó támogatottsága). Mindezek nagymértékben meghatározzák a térség társadalmi-gazdasági fejlődési lehetőségeit.” (Szécsény IVS, 2008 5).

A keleti határszakasz városainak fejlesztési stratégiáiban a fenti idézet tartalmából kiindulva a gazdasági, oktatási, egyéb együttműködések helyi fejlesztésekre gyakorolt hatásának elemzése jóval kevésbé jellemző, mint a nyugati határszakasz városainak dokumentumaiban. Összehasonlíthatatlanul más külső kondíciókról szól például Mosonmagyaróvár fejlesztési stratégiája:

„Egy igen dinamikus határmenti regionális-gazdasági környezet határozza meg Mosonmagyaróvár helyzetét, amelyben a versenyképesség megőrzése és javítása jelentős kihívásként jelentkezik. Az EU-csatlakozással és az országhatárok megszűnésével Mosonmagyaróvárnak a nemzetközi megmérettetés során a Bécs–Pozsony–Győr térségben kell helytállnia. A három ország (Ausztria Szlovákia és Magyarország) találkozási pontjából eredő korábbi 'kapu szerep' ugyan egyre inkább veszt fontosságából, a helyét azonban a regionalitás felértékelődésével átveszi a térségi ipari-kereskedelmi és szolgáltatási-rekreációs szerep. A gazdasági-fejlesztési folyamatok, a települési kapcsolatok ma már sokkal inkább a természetes és az infrastrukturális adottságok alapján kialakuló térségi szerveződések szerint alakulnak.” (Mosonmagyaróvár IVS-e, 19. oldal)

A határ menti városok IVS-ében a gazdaságon belül fontos elemzési szempont a kereskedelmi és egyéb szolgáltatások állapotának felmérése, hiszen a tervezők (különösen a keleti szakaszon) ehhez kapcsolódóan látták a határátkelők városfejlesztési hatását (pl. a bevásárló turizmus vonzerejének fejlesztése). A tervezési folyamat résztvevői a szabad átjárhatósággal kapcsolatos további lehetőséget a határon átnyúló ökológiai zónákban a természet- és környezetvédelem, illetve legfőképpen a turizmusfejlesztésben ismerték fel – ez a témakör egységes súllyal szerepel a határ közvetlen közelében lévő városok esetében (Szob, Salgótarján). A nyugati határszakasz városainak IVS-ében a szabad határátjárás következményeként jelentkező, városfejlesztés szempontjából értelmezhető témák köre a meglévő, elmélyültebb kapcsolatokra alapozva sokoldalúbb és kiterjed pl. az oktatás és az egészségügyi szolgáltatás fejlesztésére is (Mosonmagyaróvár, Esztergom).

A határhoz kapcsolódó különféle tényezőket érdemes nem csak önmagukban, hanem aszerint is vizsgálni, hogy azok miként értékelődnek *a stratégiaépítés különféle fázisaiban* és milyen szinten integrálódnak a jövőtervezés során (jövőkép, célok, konkrét beavatkozások).

Az országhatárt nem feltétlen, mint a külső környezet részét interpretálják a vizsgált dokumentumok, hanem megléte az adott város országhatárhoz viszonyított helyzetén keresztül mint belső erőforrás jelenik meg (határ menti vagy közeli helyzet). Az anyagok többnyire a helyzetet (pozíciót) kezelik tényként és ezek után valóban nehéz megítélni, hogy a határ menti elhelyezkedés az város belső jellemzőjeként (pozíció) értelmezendő, vagy a külső környezet olyan része,

ami meghatározza a belső viszonyokat és fejlesztési igényeket. Ennek a *SWOT* elemzésben van jelentősége – de fontos a fejlesztési szükségletek megvalósítási kompetenciáinak meghatározásánál is. Fontos megjegyezni, hogy nem minden stratégiai dokumentumban szerepel városi szintű *SWOT* analízis (pl. Komárom, Mosonmagyaróvár, Esztergom, Szob, Szécsény Salgótarján, Sátoraljahely) – ennek magyarázata vélhetően az, hogy ez csupán városrészi szinten elvárás a követendő tematikában. Tata és Kazincbarcika lehetőségként (külső tényező) értékeli a határ közelségét, ennek oka a határtól való jelentősebb fizikai távolság. Győr finomra hangolt *IVS*-ében a határ és határfolyó nem értelmeződik: a gazdasági témájú *SWOT* lehetőségként jelzi a Béccsel és Pozsonnyal való együttműködést. Ugyanitt a térségi adottságok témakörben nem a határ közelsége és az átkelő kerül értékelésre, mivel Győr esetében az Aranyháromszög részeként ez a tényező ilyen módon fel sem merül.

Balassagyarmat erősségként (azaz belső tényezőként) értékeli az erős közlekedési csomóponti és kapuszerp funkciót és Edelényben is erősségként értékelődik a határ közelsége (utóbbi esetben ez kevésbé érthető, mert míg Balassagyarmat gyakorlatilag a határon van, addig Edelény a határtól cca. 40 km-re található). Ózd esetében csak az infrastruktúra kapcsán értékelődik a határ közelsége egyrészt, mint erősség (belső) másrészt, mint lehetőség (külső), de mindenképpen mint pozitívum. A határátkelőtől 3 km-re található Gönc a gyengeségek (belső tényező) között értékeli az egész elhelyezkedését:

„Gönc Borsod-Abaúj-Zemplén megye Abaúji részén, a Hernád folyó völgyének keleti oldalán, az Eperjes-Tokaj hegylánc lábánál, a szlovák határ mellett fekvő település. A fővárostól, a megyeszékhelytől és a fejlettebb régióktól távol eső helység, logisztikai szempontból szerencsétlenül messze található.” (Gönc *IVS*, 2013)

Mindebből látható mennyire változatos még egy szabadon átjárható, ugyanazon szomszédos országhoz kapcsolódó határszakasz megítélése is városfejlesztési szempontból, illetve hogy milyen nagy számú egyéb tényező befolyásolja a határ jövőképre és helyi fejlődési lehetőségekre gyakorolt hatásának megítélését.

A dokumentumokban szereplő *jövőkép* és a *célrendszer* elvileg mutatja, hogy a város mennyiben alapozza jövőjét a határ menti helyzetre. Tata és Szécsény, Edelény és Gönc városok esetében semmilyen formában nem jelenik meg utalás a határ szerepére a város jövőképében és célrendszerében. Gönc és Tata *IVS*-e kifejezetten hangsúlyozza, hogy a fejlesztéseknél a kistérség belső erőforrásira kell támaszkodnia a városnak. Ez Tata esetében érthetőbb határtól való nagyobb távolság és határátkelő hiánya miatt, viszont Gönc esetében 3 km-re a határtól, nemzetközi állategészségügy állomásként nehezebben elfogadható ez a stratégiai megfontolás.

A jövőkép világosan épít a határ menti helyzetre Szob esetében: sikeres integráló szerep az Alsó Ipoly völgyben (a magyar és a szlovák oldalon). Salgótarján a Neograndiensis Euroregio keleti részének ipari foglalkoztatási és mun-

kaerő piaci központjaként vizionálja magát. Sátoraljaújhely nem határon átnyúló térségközpontként látja magát a jövőben, de célja, hogy kapcsolatrendszere kiterjedjen kistérség mellett a határon túli településekre is. A nyugati határszakaszon a határon átnyúló térségközponti szerep (irányító jelleggel), mint ambicionált cél kevésbé hangsúlyozódik. Ezen a határszakaszon a gazdasági fejlettség és szervezettség mindkét oldalon hasonlóan magas szinten áll, a határ menti szerepkörök a partnerségre épülnek. Természetesen olyan gazdasági pólusok mint Győr jelentős határon átnyúló vonzással rendelkeznek – ugyanakkor éppen erre a vonzáskörzetre épít maga Pozsony is. A hármás határ közelében található Mosonmagyaróvár esetében nemzetközi közegben való versenyképesség megőrzése, erősítése a cél és a város a régi vonzáskörzetének visszanyerését ambicionálja. Ezen a határszakaszon a makroregionális hálózatokban elfoglalt helyzet a viszonyítási alap pl. Esztergom esetében. A pan-európai hálózatokban (közlekedési, gazdasági) igyekeznek a városok a helyüket meghatározni. Ez a fajta gondolkodásmód a keleti határszakasz városainak IVS-ében jóval kevésbé jelenik meg.

A stratégiákban meghatározott *beavatkozások és projektek* jellege is tükrözi a határszakaszok összetett sajátosságait és a határ közeli/menti helyzethez való viszonyulást. A keleti és nyugati határszakaszon három fejlesztési cél egyforma súllyal jelentkezik. Az egyik a határátkelők által generált közlekedési terhelés enyhítésének igénye (elkerülő utak építése, útszélesítés, közlekedésbiztonság növelése formájában). Ez a megnövekedett határforgalomból eredő fejlesztési igény még az átkelővel nem rendelkező, vagy határtól távolabb eső városokban is jelentkezik pl. Ózd, Kazincbarcika, Edelény. A határra ráhordó utak forgalmi problémái érzékelhetőek ezekben a városokban is és jelentős városfejlesztési kérdéseket vetnek fel. A másik hasonló horderejű határ által generált cél a szolgáltatások fejlesztése. Itt egyértelműen az átmenő fogalom kiszolgálásra építenek a városok, de egyre inkább a direkt kereskedelmi, szolgáltató vonzerő kiépítése a cél, pl. Balassagyarmat IVS-ében lehetőséget kívánnak teremteni a nagyobb áruházláncok megfejlesztésére és a határ túloldalán élő fogyasztókra is alapozzák a forgalmat. A központi funkciók és ezzel a vonzerő erősítéséhez kapcsolódik a városközpont városképi és funkcionális fejlesztése is – a vizsgált városok lévén minimum kistérségi központok méltó külsővel és tartalommal kívánják feladataikat ellátni, és ezt csak erősíti határon túli vonzásuk kiterjesztésének ambíciója.

A nyugati határszakasz fejlesztési stratégiáiban a további fejlesztési elképzelések (pl. felsőoktatási intézmény fejlesztése, egészségügyi szolgáltatás infrastrukturális fejlesztése) nem kizárólag a határ mentiségre alapozódik, viszont a dokumentumok tanúsága szerint a fejlesztések nagyságrendjének és minőségének tervezésekor a szomszédos szlovákiai terület igényeivel is számolnak.

Összefoglalás

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy az egyes szlovák–magyar határ menti kistérségek központjai mennyiben vették figyelembe városfejlesztési stratégiájuk készítése során a határ menti pozícióval kapcsolatos különféle tényezőket. Értelmezésünkben a határ, mint külső környezeti elem (külső tényező) jelentkezik a stratégiai tervezési folyamatban, de elfogadjuk, hogy esetenként helyzetként értelmezve belső tényezőként jelenik meg. Vizsgálatunk során azt találtuk, hogy önmagában a határ schengeni zónán belüli szabad átjárhatósága nem jelenti a határ menti helyzet egyöntetűen pozitív megítélését és stratégiába történő beépítését a városfejlesztési dokumentum készítése során. A határ szerepének értékelése és annak integráltsága a stratégiában további objektív tényeken (tényezőkön) múlik, amelyek a dokumentumok alapján vizsgálhatók. A téma feldolgozottságát illetően a helyi vezetői gondolkodásmódnak és a tervezői igényességnek is szerepe van.

A fejlesztési stratégiák között jelentkező, a téma feldolgozottságát érintő különbségek elsősorban a határ mindkét oldalán jelentkező kelet–nyugati fejlettségi lejtővel, az együttműködés hagyományaival, a kétoldalú kapcsolatok jellegével mutatnak összefüggést. Eltérő az országhatár fejlesztő hatásának megítélése annak fizikai átjárhatósága, várostól való távolsága és a város hagyományos szerepköre szerint is. Az egyes tényezők jellemzően összeadódnak és kirajzolódik egy markáns különbség a stratégiaépítés szellemiségében és annak formalizált megjelenítésében. Az országhatár nyugati részén a határ – a Duna, mint határfolyó ellenére is – alig-alig értelmeződik az integrációs folyamat során leküzdött akadályként. A városok közlekedési, gazdasági, humán szolgáltató szereppel bíró makro-regionális hálózatok integrált elemeként vizionálják magukat. A keleti határszakaszon a történelmi központok esetében városi dokumentumokban jellemzőbb a határon túli területek, mint vonzáskörzetek visszanyerésének gondolata, a központ szerep (elsősorban szolgáltató, kereskedelmi szerepkör) megerősítése. Ez tükröződik a jövőkép és a fejlesztési célok megfogalmazásában is. A keleti határszakasz határ menti kistérségeinek központjai – Salgótarjántól Sátoraljaúj helyig – többnyire nem hagyományos térségközpontok, a határtól távolabb esnek és stratégiájukban – még a keleti határszakasz városaihoz képest is – jóval kevésbé érzékelhető a határ esetleges dinamizáló szerepének felismerése.

Az országhatároknak számos olyan sajátossága van (jogi státusz megváltozása, új határátkelő, útkapcsolat kiépítése, határ menti együttműködések elmélyítése, EGTC-k lehetőségeinek kihasználása), amely képes megváltoztatni a határ menti települések fejlődési útját a jövőben. Ezek a tényezők a városfejlesztés külső tényezői, amelyeket az eddigi tervezési gyakorlattal ellentétben érdemes komolyabb mélységben vizsgálni ahhoz, hogy az egyes városok a lehető legtöbb előnyt kovácsolhassák az országhatár közelségéből. Javasolt figyelmet fordítani a jelenleg még nem schengeni zónába tartozó határszakaszok városai esetében is az egyes

határhoz kapcsolódó dinamikus tényezők változásának folyamatára és következményeire a stratégiai dokumentumok 2014–2015-ös felülvizsgálata során.

Irodalomjegyzék

- ALBRECHTS, L. (2004): Strategic spatial planning reexamined. *Environment and Planning B*, 31., 743–758.
- ALBRECHTS, L. (2006): Shifts in strategic spatial planning? Some evidence from Europe and Australia. *Environment and Planning A*, 38., 1149–1170.
- BALÁS G. et. al. (2013): *Városbázis hatáértékelés*. Értékelési jelentés végleges, egyeztetett, jóváhagyott változat. Pannon Elemző, Revita Alapítvány, Hétfő Elemző Központ, Budapest
- BALATON K. et. al. (2010): *Stratégiai menedzsment*. Aula Kiadó, Budapest.
- BARANYI B. (2007): *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- BELUSZKY P. (1999): *Magyarország településföldrajza – Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- FÖLDI Zs. et. al. (2009): *Az Integrált Városfejlesztési Stratégiák monitoringjának eljárásrendjére vonatkozó javaslatok*. MTA RKK KÉTO BO, Kutatási jelentés – Budapest
- FÖLDI Zs. (2010): Rémségek kicsiny boltja – A stratégiai várostervezés az IVS-en innen és túl. *Régi- új magyar építőművészet. Post Scriptum*, 6., 7–14.
- FÖLDI Zs. (2011): A stratégiai szemléletű városfejlesztés hatékonysági kérdései a hazai gyakorlatban. *Comitatus Önkormányzati Szemle*, 1., 32–39.
- HARDI, T. (ed.) (2008): *Transborder Movements and Relations in the Slovakian–Hungarian Border Regions – Discussion papers*. No. 68., Pécs, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences
- KOVÁCS Z. (1990): A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 1–2., 3–16.
- MÉSZÁROS T. (2005): *A stratégia jövője – a jövő stratégiája*. Aula Kiadó, Budapest
- MEZEI I. (2004): *A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok esélyei*. PhD értekezés, Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola
- Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság (2007): *Városfejlesztési kézikönyv*. Budapest
- Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság (2009): *Városfejlesztési kézikönyv*. Budapest
- VÁTI (2005): *Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK)*

Feldolgozott stratégiai dokumentumok

- Mosonmagyaróvár Integrált Városfejlesztési Stratégia 2008. Városfejlesztés Zrt.
Győr Megyei Jogú Város Középtávú Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008.
HHP Contact Tanácsadó Kft.

- Komárom Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008. Közép-Pannon Regionális Fejlesztési zRt.; EX ANTE Tanácsadó Iroda Kft.
- Tata Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008.
- Esztergom Város Önkormányzata – Integrált Városfejlesztési Stratégia
- Szob Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008. ADITUS Kft. megbízásából az Ister-Granum Eurorégió Fejlesztési Ügynökség Kht.
- Integrált Városfejlesztési Stratégia Balassagyarmat Város fejlesztésére 2008.
- Szécsény Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008. Városfejlesztés Zrt.
- Integrált Városfejlesztési Stratégia Salgótarján Megyei jogú város fejlesztésére 2008. Városfejlesztés Zrt.
- Ózd Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2010.
- Kazincbarcika Város Önkormányzata – Integrált Városfejlesztési Stratégia 2008.
- Edelény Város Integrált Városfejlesztési Stratégia 2010. Corex Projektfejlesztő Kft.
- Integrált Városfejlesztési Stratégia – Gönc város Önkormányzata, 2013.
- Sátoraljaújhely Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008.
- Cigánd Város Integrált Városfejlesztési Stratégia 2009. Plan-net

Az Európai Területi Társulások néhány jellemzője Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

NAGY ÁRON

Bevezetés

2006-ban az Európai Unió megalkotta az Európai Területi Társulásokról (European Grouping of Territorial Cooperation – EGTC) szóló rendeletet. Ezzel az új jogi formulával az országhatárokon átnyúló közösségi kezdeményezések minden korábbinál nagyobb esélyt kaptak, hogy célkitűzéseiket megvalósítsák. Ebben az írásban azt vizsgálom, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén az azóta eltelt időben miként tudtak élni ezzel a lehetőségekkel az érintett szereplők.

A vizsgálat kiválasztott területét egyrészt indokolja az ország ezen részének közismerten hátrányos helyzete. A jogszabályi szinten is rögzített Magyarország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérsége közül 10 ebben a megyében található. A megye összes kistérségének (15 db) kétharmada tartozik ebbe a körbe, az országhatárral érintkező 7 kistérsége közül 5 sorolható ugyanide. Másrészt a megalakult Európai Területi Társulások országon belüli eloszlásánál Borsod-Abaúj-Zemplén megye szintén kiemelkedő szerepet tudhat magáénak. A jelenlegi 15, Unió által is elismert magyar érdekeltégű EGTC-ből 8 kötődik a megyéhez.

Érzékelhető tehát, hogy az unió által biztosított újabb felzárkózási lehetőség megragadására igen komoly erőfeszítések történtek/történnek a térségben. Kérdés, hogy mindez kimerül-e az első lépésben, azaz a területi társulások formális létrehozásában, avagy sikerül-e tartalommal is megtölteni ezeket a kereteket. A megye területegységeit érintő határváltozások leírása, illetve a határmenti együttműködések korábbi formájának (eurorégiók) rövid ismertetése után az utóbbi néhány évben létrejött EGTC-k bemutatására teszek kísérletet néhány, a nyilvánosság számára is elérhető dokumentum alapján.

Közigazgatási keretek és azok változásai

1920 előtt a történeti Magyarország keretein belül a vizsgált területet döntően Borsod vármegye (székhely: Miskolc), Abaúj-Torna vármegye (székhely: Kassa), és Zemplén vármegye (székhely: Sátoraljaújhely) fedte le, valamint Gömör és Kis-Hont vármegye (székhely: Rimaszombat), illetve Szabolcs vármegye (székhely: Nyíregyháza) is kismértékben részesedett belőle. Az első világháború után ezt a térséget a magyar–csehszlovák határ

vágta ketté. Borsod vármegye határait nem érintette a trianoni békeszerződés, teljes területével Magyarország része maradt. Ezzel szemben Abaúj-Torna vármegye területének több mint fele, Zemplén vármegye területének több mint kétharmada, Gömör és Kis-Hont vármegye területének pedig szinte teljes egésze az ekkor létrejött Csehszlovákiához került.

Mint köztudott a határkijelölésnél a természeti (domborzat-vízrajz), és a társadalmi (etnikai) szempontokat, valamint a szerves fejlődés által kialakult térkapcsolatokat a megalakuló új nemzetállamok gazdasági, stratégiai érdekei irták felül. Ennek következtében az I. világháború előtti magyar városszerkezetben fontos pozíciót betöltő Kassa (ma: Košice) vonzáskörzetébe tartozó települések jelentős része a határ innenső oldalára került. A mai edelényi, encsi, szikszói, abaúj-hegyközi, sátoraljaújhegyi és sárospataki kistérségek legtöbb települése elvesztette településföldrajzi központját. A funkcióbeli különbségeknek megfelelően kisebb mértékben ugyan, de ugyanez történt Rimaszombat (ma: Rimavská Sobota) és Rozsnyó (ma: Rožňava) vonzáskörzetével is. A jelenlegi ózdi, kazincbarcikai és edelényi kistérség határmenti sávja vált ezáltal vonzásközpont-hiányos területté.

A két világháború között, a kialakult határhelyzetből fakadóan amúgy is perifériává váló terület a torzult térszerkezetnek köszönhetően halmozottan hátrányos pozícióba került.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye mai formájában végül az 1950-es megyerendezéskor jött létre 4, 1920 után

létrehozott megye teljes vagy részleges összevonásával. Ekkor egyesítették Borsod-Gömör megye jelentős részét (7 település kivételével), Abaúj megye és Zemplén megye teljes területét, továbbá Szabolcs megyének a Tisza jobb partjához tartozó sávját (7 település).

A határmenti együttműködések keretei

1990 után (eurorégiók)

A kelet-közép-európai rendszerváltás a határon átnyúló kapcsolatok terén is új viszonyokat teremtett. A keleti blokkban a vasfüggönnyel nem érintkező határterületek korábban csak felülről irányított, államközi szerződésekkel biztosított, a gyakorlatban jobbára csak papíron létező kapcsolatait a valódi önkormányzatiság létrejöttével felválthatta az alulról kezdeményező, helyi szintű kapcsolatok kiépítése. Erre adhatott volna keretet a Nyugat-Európában már évtizedek óta alkalmazott eurorégió intézménye. Borsod-Abaúj-Zemplén megye tagjává is vált a volt Varsói Szerződés területén elsőként létrehozott ilyen típusú együttműködésnek, az 1993-ban megalakult Kárpátok Eurorégiójának, amely Magyarország, Ukrajna, Lengyelország, Románia, Szlovákia térségeit ölelte fel. Az évtizedek óta az integráció útját járó nyugattal szemben a szovjet érdekszférából kikerülő térségünket viszont éppen a dezintegrációs folyamatok jellemezték a kilencvenes évek elején (ld. Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia szétesése). A Kárpátok Eurorégió így inkább szimbolikus funkciót próbált betölteni, amely az épp ekkor kezdődő délszláv konfliktus-

sal szemben a tagországok békés egymás mellett élését volt hivatott megjeleníteni. A Varsói Szerződésből, illetve a KGST-ből örökölt együttműködési gyakorlatot jól mutatja, hogy az alapító okiratot nem az eurorégióban érdekelt közigazgatási egységek vezetői, hanem a tagországok külügyminiszterei írták alá (SÜLI-ZAKAR 1997).

Az államhatár mentális erejére, illetve a negyven évig a szőnyeg alá söpört rendezetlen közös múltra jellemző, hogy az ekkor megalakuló Szlovákia, továbbá Románia is a szuverenitását féltve 5 évig csak megfigyelő státusszal volt jelen az együttműködésben. Szlovákia később is a többi tagállamtól eltérően a megyeinél alacsonyabb szinten (néhány településsel, majd később két járással) képviseltette magát (GRÜBER 2002).

A kétezres évektől aztán megszaporodtak a vizsgált térséget részben vagy egészben lefedő eurorégiók. Ezt nagyrészt elősegítette a szlovák fél hozzáállásának megváltozása az államhatárokon túlnyúló együttműködések tekintetében. Szlovákia 1998-ban aláírta, majd 2000-ben hatályba helyezte az Európa Tanács Madridi Keretegyezményét (Madrid, 1980: Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről szóló Európai Keretegyezmény – azaz a határon átnyúló kapcsolatok decentralizálását elősegítő konvenció) és 2001-ben a két ország között életbe lépett az együttműködések szabályozó határmenti államközi megállapodás (HEGEDŰS 2006). 4 eurorégió alakult meg az ezredforduló környékén (idő-

rendi sorrendben: Sajó–Rima Eurorégió, Kassa–Miskolc Eurorégió, Karszt Eurorégió, Zemplén Eurorégió), amelyek területi kiterjedésüknél fogva gyakorlatilag párhuzamos működést valósítottak meg. Az eurorégiók a tagországok eltérő közigazgatási és jogi keretei miatt amúgy is nehézkesen tudták realizálni az országok közti kooperációt, ezt csak tetézte, hogy az átgondolatlanul életre hívott, egymást területileg átfedő együttműködési egységek véges pénzügyi erőforrásokon voltak kénytelenek osztozni (FEJES 2010).

2006 után (EGTC-k)

2006-ban a közösségi politika az EGTC rendelet létrehozásával erőteljes lépést tett a nemzetek feletti területi egységek gyakorlati létrehozása felé. A Madridi Konvencióra alapuló eurorégiókkal szemben (mely konvenciót a tagállamok egy része nem is ratifikált), az Európai Unió területi társulásokról szóló rendelete a közösségi jog automatikus részévé vált, így az minden tagállamra kötelező érvényű. Leegyszerűsítve fogalmazva: az EGTC alapítása valóban csak a társulásba bevonni kívánt területi egység akaratától függ. A területi társulás, mint önálló jogi személyiség működik, amelynek minden tagjára az alapító államának jogelvei érvényesek (az EGTC-k jogi háttéréről részletesebben ld. Soós – FEJES 2009). Az eurorégióknál sokkal egyszerűbb alapítási, működtetési (és az európai területi együttműködéshez köthető fejlesztési forrásokhoz való hozzájutási) lehetőség miatt egy évtizeddel az eurorégiók megjelenése után,

1. táblázat: Bejegyzett EGTC-k Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (alapadatok)

EGTC neve	Alapítási év	Magyar település	Szlovák település	Népességszám, 2011 (fő)
Ung-Tisza-Túr-Sajó	2009	6	1	4 976
Karst-Bodva	2009	2	2	4 724
Abaúj-Abaújban	2010	9	7	9 915
Bodrogközi	2012	6	11	14 520
Sajó-Rima	2013	2	2	73 535
Via Carpatia*	2013			
Svinka	2013	2	1	2 338
Torysa	2013	2	1	2 685

* A Via Carpatia a megyei önkormányzatok között jött létre, így elviekben lefedti Borsod-Abaúj-Zemplén és Košice/Kassa megye összes települését.

Forrás: KSH, 2013; ŠÚSR, 2012

ezúttal az EGTC-k megszaporodását tapasztalhatjuk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és az országban egyaránt (az összes EGTC egyharmada magyar bejegyzésű).

Az EGTC intézményétől remélt csodavárását jól illusztrálja a Hajdú-Bihar megyei Monostorpályi példája. A képviselőtestületi ülések jegyzőkönyvei alapján dokumentálható az aktuálisan legigéretesebbnek tűnő EGTC-hez való csatlakozások megszavazása. A román határhoz közeli település fél év leforgása alatt 4 EGTC irányába is kifejezte belépési szándékát (olyan EGTC-kbe is, amelyek földrajzilag nem is kötődnek a településhez). 2012 decemberében rögtön egyszerre 2 EGTC-be is beléptek (Ung-Tisza-Túr-Sajó EGTC-be, illetve a Kárpátia EGTC-be, mely utóbbi Kárpátok EGTC néven 2014 elején áll a hivatalos megalakulás küszöbén), majd 2013 júniusában egy harmadikhoz (Torysa EGTC) is társultak. Sőt

a 2013 júliusi jegyzőkönyv szerint az IDEA EGTC-hez való csatlakozást is megszavazták. (Mivel ilyen nevű EGTC-nek egyéb nyoma nincs, a megadott székhely alapján valószínűsíthetően a Torysa, vagy a Kárpátok EGTC félreértelmezéséről lehet szó. Az EU Régiók Bizottságánál az előkészület alatti EGTC-k státuszának egyik fajtáját jelölik idea címkével.)

Első benyomásra úgy tűnik, hogy az EGTC-k létrejöttét Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is a minél gyorsabban minél több brüsszeli forráshoz hozzájutni elv vezette, legalábbis alulról jövő kezdeményezésektől függetlenül 8 EGTC (1. táblázat) működése a megyében nem biztos, hogy indokoltnak nevezhető.

Az EGTC-k jellemzői

Mozaikos területi elhelyezkedés

A települési szinten létrejött EGTC-k közül (tehát a Via Carpatia EGTC-t leszámítva) egyedül a Bodrogköziről

mondható el, hogy tagtelepüléseik révén egybefüggő területet fed le, azaz a szó szoros értelmében határon átnyúló egységet képez. Az EGTC 17 települése (Alsóberecki, Felsőberecki, Karcsa, Karos, Tiszacsermely, Tiszakarád, Bara (Bári), Černochovo (Csarnahó), Klin nad Bodrogom (Bodrogszög), Ladmovce (Ladmóc), Malý Horeš (Kisgéres), Malý Kamenec (Kiskövesd), Somotor (Szomotor), Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely), Veľký Kamenec (Nagykövesd), Viničky (Szőlőske), Zemplín (Zemplén)) gyakorlatilag egy tömbben helyezkedik el a Bodrogtörvényben, földrajzilag is láthatóan szerves egységet jelentve meg. Egyedül a legkeletibb település Malý Horeš (Kisgéres) különül el kissé, közlekedési kapcsolatai is az együttműködésben nem résztvevő Strážne (Strázne) és Veľký Horeš (Nagygéres) településeken át biztosított az EGTC többi tagjával.

A másik jelentős települési taglétszámmal bíró EGTC az Abaúj-Abaújban, ahol két egymással közvetlenül nem érintkező magyar, illetve szlovák tömb található. A magyar települések (Arka, Boldogkőújfalu, Boldogkővár-alja, Fony, Hejce, Hernádcéce, Korlát, Mogyoróska, Regéc) a Hernád bal partján helyezkednek el, míg a szlovákok (Cestice (Szeszta, Komáromce (Komaróc), Nižný Lánec (Alsólánc), Perín-Chym (Perény), Veľká Ida (Nagyida) – kiegészülve két nem túl távoli településsel – Debrád (Debród), Rešica (Reste)) a folyó jobb oldalán.

A többi területi társulásnál jelenlegi tagtelepüléseiket tekintve már jóval nehezebb felfedezni az együttműködésben

a földrajzi értelemben vett racionalitást.

Az Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC elnevezése és deklarált céljai alapján egy jóval nagyobb térséget próbálna képviselni, mint azt a mostani állapota mutatja. A tervezett magyar–szlovák–ukrán–román együttműködésből 2009 óta mindössze a magyar–szlovák kapcsolat valósult meg, az is inkább csak jelképesen, hiszen Szlovákia csak egy településsel (Janík (Jánok)) képviselteti magát. A laikus szemlélőnek akár olyan benyomása is támadhat, hogy kizárólag az EGTC megalakulása érdekében történt meg a kapcsolatfelvétel a leendő partnertelepüléssel a határ túlsó oldaláról. Láthatóan a magyar részen sem sikerült létrehozni a Sajótól a Túr-ig terjedő megyei szinten túllépő kooperációt. Az öt csereháti, Hernád vízgyűjtőjéhez köthető Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistelepülés (Baktakék, Beret, Detek, Gagyapáti, Homrogd) és a tőlük 150 km-re fekvő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Kántorjánosi társulása így önmagában nem tűnik túl életképesnek. (A teljes képhez hozzátartozik, hogy egy a magyar oldalról megyei szintnél nagyobb egységet, illetve az azzal határos 3 országot érintő területi társulás Ung–Tisza–Túr EGTC néven már a jelenlegi Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC előtt megalakult. Legalábbis a tagsági jóváhagyások nyilvántartása szerint 2007-ben Túr-istváni és Fehérgyarmat volt az alapítója a Magyarországon, sőt Európában is legelső EGTC-nek. Politikai, szakmai okok miatt aztán a gyakorlatban ez a területi társulás elhalt – jogi értelemben nem is került sor bírósági bejegyzésre – és az ellenérde-

kelt felek ebből a társulásból alakították meg a jelenlegi Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC-t. A szembenállást jól jelzi, hogy a fehérgyarmati polgármester egy 2010-es jegyzőkönyv szerint szimplán szélhámosnak nevezte az Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC elnökét.)

A Karst–Bodva EGTC-t és a Sajó–Rima EGTC-t egyaránt 2-2 település alkotja a határ mindkét oldalán. A két EGTC már az elnevezésében is a korábbi eurorégiókkal mutat kontinuitást. A Karst–Bodva EGTC-ben magyar részről a Karszt Eurorégiót is alapító Galyasági Településszövetség két egymással szomszédos tagja (Perkupa, Varbóc) van jelen (a településszövetség további 12 tagja nem része az együttműködésnek), míg a szlovák oldal 2, egymástól húsz kilométerre lévő települése (Hrušov (Körtvélyes), Turňa nad Bodvou (Torna)) a szintén eurorégió alapító Bódva Unióhoz tartozik.

A Sajó–Rima EGTC tagtelepüléseinél fogva jóval nagyobb népességet fog össze. A Borsod–Gömöri-medencében található négy településből három járási székhely (ráadásul Ózd a második, Rimavská Sobota (Rimaszombat) a negyedik legnagyobb városa a saját megyéjének) és Tornaľa (Tornalja) is a saját járásának második legnépesebb települése. A már az azonos nevű eurorégióban is meghatározó testvérvárosi kapcsolatok (Ózd–Rimavská Sobota (Rimaszombat), illetve Putnok–Tornaľa (Tornalja)) működnek tovább a területi társulásnál.

A két legfrissebb és mindössze 3-3 taggal megalapuló Svinka EGTC és Torysa EGTC területi elhelyezke-

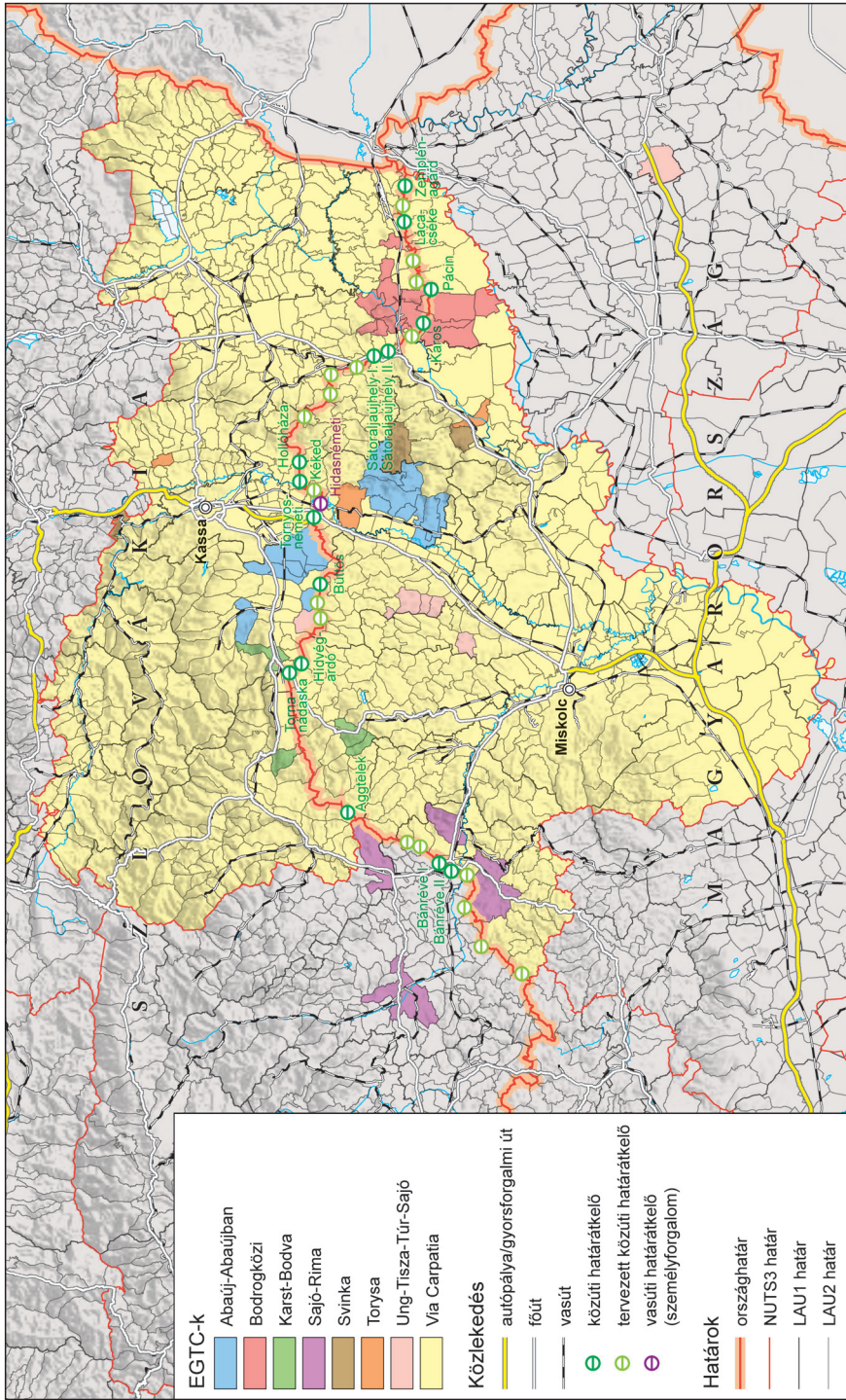
dése alapján nehéz meglátni a tagtelepülések kapcsolódási pontjait. Az EGTC-k nevei a Hernádba még Szlovákiában beletorkolló mellékfolyókra utalnak. A Svinka (Szinnye) partján fekszik Obišovce (Abos), így ez esetben az elnevezés még indokolt is lehet, bár a tőle 80, illetve 90 kilométerre, a Bodrogba ömlő Tolcsva patak partján található Háromhútaival és Tolcsvával már semmilyen földrajzi kapcsolatot nem lehet felfedezni. (Közös pontként a mostanában mind gyakrabban előforduló, gyors lefolyású árvizekben való érintettség említhető.)

A Torysa (Tarca) folyóról elnevezett EGTC-nél a szlovák tagtelepülés Čižatice (Tizsite) mégcsak nem is a névadó folyó, hanem az attól pár kilométerrel keletebbre húzódó Olšava (Olsva) mellett fekszik. A két magyar tag az innen 50 kilométerre található Hernádhoz közeli Gönc, továbbá a kb. újabb 50 kilométerrel arrébb fekvő Bodrog parti Sárzadsány.

Látható, hogy földrajzi értelemben a kistelepüléseket alkotó Bodrogközi és az Abaúj–Abaújban, valamint a térségi központokat egy egységbe tömörítő Sajó–Rima EGTC nevezhető valóban szerves egységnek (1. ábra).

Az EGTC-k által létrejött területi egységek életképességét, a tagtelepülések egymás közti természetes kapcsolatait a földrajzi elhelyezkedésen túl az esetlegesen meglévő közös történelmi múlt is alátámaszthatja, ami a legkönnyebben az 1920 előtti közgazgatási beosztással érhetőek tetten. Ebből a szempontból a Karst–Bodva EGTC emelhető ki, ahol mind a 4 te-

1. ábra: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei EGTC-k

Forrás: CESCI, OpenStreetMap, 2012. évi XXIV. törvény melléklete a határátkelőkről

lepülés azonos járásba tartozott (Abaúj-Tornai vármegye, Tornai járasa), de ugyanígy megerősíti a földrajzi leírásnál már látható egységet a jóval több települést magába olvasztó Bodrogi és Abaúj-Abaúiban EGTC is, ahol a települések ugyanazon vármegye részei voltak (Zemplén, illetve Abaúj-Torna). A többi EGTC-nél a már ismertett nagy földrajzi távolságok miatt ilyen jellegű múltbéli közös örökség nem fedezhető fel.

Egyenetlen közlekedési kapcsolatok

A területi társulások tagjainak fizikai kapcsolatait, az együttműködések gyakorlati oldalát a határátkelőhelyek sűrűsége (egyáltalán megléte) az odavezető utak, vasutak minősége nagymértékben meghatározza. A megyében jelenleg 15 ponton lehet közúton átlépni a határt. A két ország uniós csatlakozása előtt ez a szám 6 volt. A 2012-ben megkötött magyar–szlovák megállapodás a jövőt illetően összesen 36 határátkelésre alkalmas közlekedési kapcsolattal számol a megyében. Kijelenthető tehát, hogy a határterületek átjárhatósága nagymértékben javult az utóbbi évtizedben és megvan a politikai akarat is, hogy ez a tendencia tovább folytatódjon, azaz a közlekedési kapcsolatok terén valóban eltűnjön a határ a két ország között. Kérdés persze, hogy a nagyívű terveknek megvannak-e a gazdasági alapjai és a tervezett fejlesztések mikorra fognak megvalósulni.

Jelenleg a közúti határátlépés szempontjából a Sajó–Rima EGTC van a legkedvezőbb helyzetben, hiszen a településszerkezetből adódóan

a 4 város közti közlekedési kapcsolat mindkét országban főutak formájában biztosított. Az internetes útvonaltervező alapján személyautóval Ózdról 15, Putnokról 5 perc alatt elérhető másodrendű főútvonalon a Bánréve – Král (Sajószentkirály) határátkelőhely. A szlovák oldalon Tornaľa (Tornalja) 15, míg Rimavská Sobota (Rimaszombat) 30 percre fekszik a határtól elsőrendű főúton. Alacsonyabb rendű úton 2007 óta van lehetőség szintén Bánrévénél (Bánréve – Lenartovce (Sajólénártfalva)) átkelni (a meglévő határátkelőtől nyugatabbra) a határon, ez az irány Rimavská Sobotát (Rimaszombatot) hozza közelebb a megyéhez, igaz csak néhány kilométerrel, ami az úthálózati hierarchia miatt időmegtakarításban nem jelentkezik.

A Karst–Bodva EGTC-nél Perkupa és Turňa nad Bodvou (Torna) Magyarországon másodrendű főútvonalon, Szlovákiában alacsonyabb rendű úton áll közvetlen kapcsolatban egymással a Tornanádaska – Hostovce (Bódvavendégi) határátkelőhelyen keresztül. A 20 kilométeres távolság 25 perc alatt tehető meg. Az EGTC másik két települése közül Varbóc zsákfaluként Perkupával való összeköttetésével (5 km) tud a határ felé (és egyéb irányba is) kapcsolatot találni. Ennél hátrányosabb közlekedésföldrajzi helyzetben található Hrušov (Körtvélyes), amely ugyan pár kilométerre fekszik a határtól, mégis ugyanúgy a tőle 20 kilométerre fekvő tornanádaskai határátkelő a legközelebbi kapcsolódási pontja Magyarországhoz. A domborzati viszonyok miatt (Gömör–Tornai karszt

déli sávja, mint természetes akadály) irracionális is lenne közelebbi határátkelési pont létrehozása. (A már említett magyar–szlovák egyezmény potenciális határátkelőket felvonultató listájában is csak egy kerékpáros átkelő szerepel Szögliget és Silica (Szilice) között).

Az Abaúj-Abaújban EGTC települései a Miskolc–Kassa közti E71-es elsődrendű főút használatával közelíthetők meg a leggyorsabban, Tornyosnémeti – Milhost’ (Migléc) határátkelőhely érintésével. Az EGTC két, egymástól legmesszebb lévő települése (Boldogkőújfalu – Debrad’ (Debrőd)) közti 65 kilométer valamivel több mint 1 óra alatt teljesíthető. Inkább a határhoz közelebb lévő szlovák településeknek kínál alternatívát a 2007 óta megnyitott Büttöst Buzicával (Buzita) összekötő alsóbbrendű út, amely azonban a magyar társtelepülések földrajzi helyzetéből adódóan az egymás közti elérési időt nem tudja lecsökkenteni. Erre inkább az M3-as autópálya határig való folytatása ad majd lehetőséget. A szlovák oldalon már elkészült a Kassa és az országhatár közti gyorsforgalmi út.

A büttösi határátkelő az Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC településeinek közlekedésföldrajzi helyzetén javított. A szlovák tag, Janík (Jánok) került negyedóránnyival közelebb a csereháti társfalvakhoz, igaz még így is 50 percbe telik a legközelebbi magyar településre (Gagyapáti) közúton eljutni. A tervekben szereplő Percse – Janík (Jánok) határátkelő tovább javíthatja az elérési időt.

A Tornyosnémetitől keletre létrejött új határátkelők (Kéked – Trstené

pri Hornáde (Abaújnádas), Hollóháza – Skároš (Eszkáros)) és a tervezett közúti összeköttetések (Abaújvár – Kechnec (Kenyhec), Pusztafalu – Brezina (Kolbása), Vilyvitány – Byšta (Biste), Felsőregmec – Michal’any (Alsómihályi), Alsóregmec – Čerhov (Csörgő)) a területi társulásokban jelenleg nem érintett zempléni falvaknak jelenthetnek majd könnyebbé a határmenti kapcsolattartásban.

A Bodrogközi EGTC közvetett módon maga is alakítója volt a kedvezőbb elérhetőséget biztosító határmenti fejlesztésnek. A területi társulás előzményének tekinthető Bodrogközi Fejlesztési Partnerség működésének köszönhetően épült meg a Karos – Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely) közötti út 2007-ben. Még a kilencvenes években megtörtént Vel’ký Kamenec (Nagykövesd) és az EGTC-vel határos Pácin között a határátkelőhely létesítése, így jelenleg két határátlépőt is használhatnak a tagtelepülések lakói, ha nem akarják a Bodrog túlsópartján lévő másodrendű főúti összeköttetést biztosító Sátoraljaújhely – Slovenské Nové Mesto (Kisújhely), vagy az EGTC keleti széléhez kapcsolódási pontot jelentő Lácacséke – Pribeník (Perbenyik) átkelőt igénybe venni. Ha pedig a tervezett kapcsolódási pontok valóban megvalósulnak (Felsőberekki – Klin nad Bodrogom (Bodrogszög), Pácin – Strážne (Örös), Nagyrozvágy – Vel’ký Horeš (Nagygéres)) gyakorlatilag az EGTC teljes területén és közvetlen szomszédságában teljesen átjárhatóvá válik a magyar–szlovák határ.

A személyszállítást biztosító

vasúti összeköttetések terén már koránt sincsenek kedvező helyzetben az EGTC-k (igaz, a maga két vasúti kapcsolatával ez a teljes magyar–szlovák határszakaszról elmondható, amelyikből legalább az egyik Borsod-Abaúj-Zemplén megyét érinti). A Miskolc–Kassa vonal Hidasnémetinél keresztezi a határt. Ezt leszámítva a nemzetközi vonatokhoz Miskolc és Kassa között Encs és Szikszó elérésével lehet csatlakozni. Ebből a szempontból tehát kizárólag a megyei szintet megjelenítő Via Carpatia sorolható azok közé az EGTC-k közé, ahol a kapcsolattartásban a vonatközlekedés valódi alternatívát tud nyújtani a közúttal szemben. A két megyeszékhely közti elérési idő elméletben ugyanannyi vasúton, mint közúton (1 óra 25 perc).

A magyar etnikum szerepe

A határon átnyúló területi együttműködések a rövidtávú gazdasági előnyökön túl egy hosszabb távon társadalmi attitűdváltozásnak is alapjául szolgálhatnak. Az intenzívebb kölcsönös megismerésre, a határokkal elválasztott nemzetek történelmi sérelmeinek feloldására lehet egy hatékony intézményi keret (amely hosszútávon szintén a fejlődés egyik kulcsát képezheti, vagy legalábbis az országhatárok kijelölte földrajzi keretben a periféria és egyáltalán a határ fogalma jelentőségét veszítheti).

Kérdés, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei EGTC-k (és egyáltalán a magyarországiak zöme) alkalmasak-e ennek a szerepnek a betöltésére. Az etnikai viszonyok felületes ismerete (az a tévképzet, hogy

Dél-Szlovákia határmenti sávjában mindenhol többséget alkot a magyarság) akár azt is sugallhatná, hogy nálunk az EGTC arra eszköz, hogy a határainkon kívül élő magyarokkal fűzzük szorosabbra a kapcsolatot.

A nyolc EGTC közül viszont egyedül a Bodrogi EGTC alapító okirata nevesíti a magyar etnikumot. Igaz, itt a célszerű tevékenységek felsorolásánál első helyen szerepel, hogy: *„A Csoportosulás legfőbb céljainak meghatározásakor a külföldön, legfőképpen - a Szlovákiában élő magyarság - támogatását tűzzük ki.”* Az EGTC honlapjának tartalmi és vizuális elemei is alátámasztják, az országhatárral elválasztott magyar közösséggel való kapcsolattartás fontosságát (ugyanaz látható az Abauj-Abaujban honlapján is, amit megmagyaráz a két EGTC létrehozásában és működtetésében meghatározó közös alapítvány ténye). Az etnikai adottságokat persze értelmetlen lenne negligálni, hiszen a Bodrogi EGTC-nél a Szlovákiában lévő 11 partnertelepülés közül 10-ben a magyarság abszolút többséget alkot, a polgármesterek döntő hányada is a magyar érdekeltségű (MKP, Most–Híd) pártokhoz kötődik, és a 3 független polgármester is nevük alapján magyar származásának vélelmezhető.

A többi EGTC-nél ugyanakkor nem találhatunk ilyen konkrét etnikumra vonatkozó kitétel, ami annak tükrében, hogy a lakosság etnikai összetétele is jóval heterogénebb, természetesnek mondható. Az Abauj-Abaujban EGTC 7 szlovákiai települése közül csak 4 népességének több

mint a fele magyar, a Sajó–Rima és a Karst–Bodva EGTC 2-2 települése közül pedig 1-1-nél haladja meg a magyarok aránya az 50%-ot (az etnikai statisztikának némileg ellentmond, avagy pozitívabb értelmezésben az etnikai szempontok másodlagosságát mutatja az a tény, hogy a Karst–Bodva EGTC-nél mindkét településénél az MKP adja a polgármestert). Az 1 szlovákiai településsel rendelkező EGTC-k közül az Ung–Tisza–Túr–Sajó-nál a magyarok aránya nem éri el az 50%-ot, a 2 legfrissebb EGTC (Svinka, Torysa) esetében, ahol a szlovák tagtelepülés távol helyezkedik el az országhatártól, a magyar etnikum egyáltalán nincs jelen.

Az EGTC-k eddigi tevékenysége

A bíróságok által is nyilvántartásba vett EGTC-k közül hatot Magyarországon, kettőt (Karst–Bodva, Via Carpatia) Szlovákiában jegyeztek be. A bírósági bejegyzésen túl megkockáztatható, hogy hosszútávon csak azok az EGTC-k vehetők komolyan, amelyek létrehozásáról a Régiók Bizottságát az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete 5. cikkének megfelelően tájékoztatták. A legfrissebb (2014. 02. 04.) állapot szerint mind a 8 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei EGTC-t tartalmazza ez a lista.

Az alábbiakban az EGTC-k alapszabályaikban deklarált célkitűzéseit próbálom összevetni a megvalósult gyakorlattal. Ez utóbbiról, azaz az EGTC-k tevékenységéről hivatalosan az EU Régiók Bizottságának évente megjelenő nyomonkövetési jelentései (Monitoring Report) tájékoztat-

nak. A legfrissebb Monitoring Report a 2013-as évet dolgozza fel, ebben még nem szerepel a két legfrissebb EGTC (Svinka, Torysa). A viszonylag nagyobb múltat felmutatni tudó területi társulások hatékony működésének további indikátora lehet, hogy a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program (HUSK–CBC) 2007–2013 nyertes pályázatai között fellelhetők-e ezek az EGTC-k, vagy közvetett módon tagtelepüléseik önkormányzatai. Ezenkívül a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) magyar bejegyzésű EGTC-k számára kiírt pályázatain való részvétel is megmutathatja a területi társulások aktivitását (Szlovákia ilyen közvetlen módon nem támogatja a szlovák bejegyzésű EGTC-ket).

Az Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC alapszabályának célkitűzései elsősorban a foglalkoztatásra fókuszálnak. A fenntartható munkahelyteremtés a kulcsszó, amely megjelenik az ökológiai állapotok javításánál (erdőtelepítés, természeti örökség megóvása), a kísérleti mezőgazdasági modellek (kézimunkaigényes növénytermesztés, jelentős időráfordítást igénylő állattenyésztés) bevezetésénél, a megújuló energiahasznosítású projektek megvalósításánál, illetve konkrétan a helyi vállalkozások támogatásánál. Az eredeti tervekben még Romániát és Ukrainát is érintő területi társulásnál a térség fontos problémájaként említett illegális migráció és a kényszervándorlás elleni megoldásként is a helyi foglalkoztatási lehetőségek létrehozása szerepel. A Magyarország–Románia Határon

Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 honlapján az EGTC megalkulásáról szóló hírnél még megtalálható a napenergiái mintaprojekt *Napenergia, – nap mint nap – energia* néven (a projekt tervezett céljai: közintézmények energiahasználatának modernizálása napenergiával, 1 MW teljesítményű Napelem farm létrehozása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében), amelyről azonban későbbiekben több információ nem lelhető fel. Az EU monitoring jelentései is csak homályosan fogalmaznak, amikor az EGTC működése kapcsán több tervezett projektről írnak, melyek kormányzati támogatásra várnak. A magyar–szlovák CBC projektjei között szintén nem szerepel sem az EGTC, sem önállóan a tagtelepüléseik. Hogy az EGTC valós működési tevékenységet nem fejthet ki, arról a kormányzati támogatások hiánya is árulkodik. 2011 és 2013 között nem ítélték meg összeget az EGTC-nek (a 3 év alatt eleve csak egyszer pályázott az EGTC).

Az EU Régiók Bizottságának EGTC-kről szóló alapinformáció szerint a *Karst–Bodva EGTC* tagjainak ismertetésénél a Gömör–Tornai karszt határ mindkét oldalán megtalálható nemzeti parkok (Aggteleki Nemzeti Park, Szlovák Karszt Nemzeti Park) területén lévő önkormányzatokat jelöli meg. Ezzel egyrészt érzékelteti a nyitottságot más települések csatlakozására, másrészt elismeri, hogy a jelenlegi 2-2 magyar, illetve szlovák tag közel sem fedi le az érintett térséget. Az EGTC prioritásai az idegenforgalomhoz, kulturális értékek megőrzé-

séhez, környezetvédelemhez köthetők a határtérségben működő KKV-k támogatásával, de feladataik közé sorolják a határon átnyúló közlekedési rendszer, az energiahálózat, a vízszolgáltatás, a hulladékgyűjtés közös fejlesztését, az egészségügyi, kulturális, idegenforgalmi és oktatási területen való együttműködést. Ezzel szemben a 2009–2013 évekre vonatkozó monitoring jelentések egyike sem számol be megvalósult fejlesztésekről és a 2007–2013 közti szlovák–magyar határon átnyúló együttműködési program nyertes pályázatai között sem található olyan, amely az EGTC-hez, vagy egyáltalán a 4 település bármelyikéhez kötődne. A területi társulás működésének pénzügyi háttere a tagok befizetett tagdíjaira korlátozódik.

Az *Abaúj–Abaújban EGTC* alapító okiratában a célszerinti tevékenységek igen széles spektrumot fednek le (több mint 60 TEÁOR szerinti tevékenység van felsorolva), a közhasznú tevékenységi köröknél a hátrányos helyzetű rétegek, illetve kisebbségek oktatása, foglalkoztatása, szociális és egészségügyi ellátása kap fő hangsúlyt, de megjelenik a kultúra, természetvédelem és a közlekedési kapcsolatok fejlesztése is. Az EGTC-hez eddig 3 projekt fűződik, melyeknek középpontjában a turizmus áll.

2009–2011 között az *Abaúji turisztika határok nélkül* elnevezésű projekt a VITEA alapítvány és az EGTC 9 településének (csökkenő támogatási sorrendben: Boldogkőváralja, Rešica (Reste), Debrad (Debród), Fony, Korlát, Mogyoróska, Boldogkőújfal, Re-

géc, Arka) közreműködésével valósult meg (a projekt összértéke: 1,365 millió euro). Ennek során Fonyban, Korláton és Arkán szabadtéri színpad, illetve rendezvényhelyszín létesült. Mogyoróskán II. Rákóczi Ferenc emlékházat adtak át. Rešicán (Restén) felújították a művelődési házat. Regécen és Debrád-on (Debrőd) turisztikai információs iroda jött létre, emellett turisztikai információs táblákat és érintőképernyős terminálokat is elhelyeztek az EGTC területén és turisztikai információs portált is létrehoztak (jelenleg ez utóbbi számít az EGTC hivatalos honlapjának). Két közúti kisvonal is beszerzésre került, melyek Boldogkőváralja és Arka nevezetességeinek (Boldogkői vár – Péchy–Zichy kastély – Arka – Boldogkőváralja, tájház) megtekintését szolgálják.

2010–2012 között a *Kulcs a sikerhez* nevű projekt az idegenforgalomban érdekelt helyi kis- és középvállalkozások turisztikai gyakorlati képzését tűzte ki célul, melyben közel 40 térségi vállalkozó vett részt. Az EGTC-ből két település (Hejce, Perín–Chym (Perény)) volt érdekelt (a projekt összértéke: 1,782 millió euro). Hejcen gyakorlati turisztikai oktató intézetet adtak át, Perín–Chymben (Perényben) pedig megújult a művelődési ház, ahol nemzetközi konferencia- és rendezvényközpont alakítottak ki, illetve egy nemzetközi vállalkozói információs irodát.

Nemzetközi oktatási hálózat a KKV-k kialakítására című projekt 2011-ben nyert támogatást (uniós támogatás összege: 125 ezer euro), melyben az EGTC tag Rešica (Reste)

vesz részt a VITEA alapítvány vezetésével. Itt bentlakásos képzési központ fog épülni (a másik résztvevő a nem EGTC tag Buzica (Buzita), ahol a helyi malomban malomtörténeti kiállítás nyílik és oktatóterem is átadásra kerül).

Rešica (Reste) ezenkívül a 2013-as HUSK CBC kiírásban is sikeresen pályázott (projekt címe: *ECOFUTURE - hatékony köz- és magánszféra közötti partnerség, mint a megújuló energiaforrások kihasználásának eszköze* – az uniós támogatás mértéke: 350 ezer euro)

A Közigazgatási Minisztériumhoz minden évben sikeresen pályáztak (2011–13 között összesen több mint 40 millió forintot ítélték meg nekik), a 2013-as kiírásban a működési költségeken túl geotermikus kutak kutatására is nyertek pénzt.

A *Bodrogközi EGTC* célkitűzéseinél a kulturális értékek megőrzése, azoknak a fiatalabb generáció részére történő átadása kiemelt helyen jelenik meg, melyek az elképzelések szerint hagyományőrző, népművészeti és más kulturális rendezvények szervezésében ölthetnek majd testet. A kulturális mellett a természeti környezet ápolása is a célok között szerepel, a célkitűzések végén pedig a munkanélküliség problematikája is megjelenik. A részletesebb célszerinti tevékenység alá tartozó részénél 24 pont kerül felsorolásra, ahol már a munkahelyteremtés hangsúlyosabb szerepet kap, a további pontokból kivehető, hogy elsősorban a turizmus, kézművesipar és a helyi mezőgazdaság fejlesztésére alapozva.

Az EGTC-nek 2012-es megalakulása óta konkrét eredményei nem ismertek, de a tagtelepülések korábbi együttműködése révén (Bodrogközi Fejlesztési Partnerség) döntően kulturális programok rendezésére már korábban is sor került, illetve konkrét fejlesztésként a Karos és Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely) közötti határon átmenő közút 2006-os megépítése mindenképpen említést érdemel. A 2012-es monitoring report az EGTC tevékenységénél problémaként a lehetséges projektek önrészehez szükséges anyagi erőforrások hiányát jelöli meg.

A 2013-es HUSK–CBC pályázati kiírásnak az EGTC közvetett módon nyertese volt, mivel a támogatott projektek között szerepel az EGTC tag Velký Kamenec (Nagykövesd) és Pácín közötti határátkelést biztosító közút felújítása (uniós támogatás mértéke: több mint 1 millió euro).

Hogy a területi társulás gyakorlati menedzselése az Abaúj-Abaújban EGTC-vel egy kézben van, azt jól mutatja, hogy a minisztériumhoz beadott pályázatoknál a jogcím, az igényelt és a kapott összeg forintra megegyezik a 2 EGTC-nél (kivéve a 2011-es évet, amikor az alapítás előtt álló Bodrogközi EGTC 20 helyett csak 8 millió forintot igényelt és kapott).

A *Sajó–Rima EGTC* tagtelepülései méreteinél és főleg a térségben gyakorolt központi funkcióinál fogva alapszabálya célkitűzéseiben is ambíciózusabb terveket vázolt fel. Többek között közös gazdaságfejlesztési tervek létrehozása és megvalósítása,

térségi infrastruktúra és közlekedési rendszerek összehangolt fejlesztése, a vízgyűjtő területek és vízbázisok kezelésére alkalmas tervek készítése. De emellett a már a Sajó–Rima eurorégióban is működő együttműködések (oktatási, kulturális, szabadidős, sport) folytatását is deklarálták, a közintézmények és társadalmi szervezetek kooperációja révén. Az alapító tagok – állításuk szerint – szívesen várják az Eurorégió többi, kisebb településének a csatlakozását is. A legfontosabb fejlesztések közé sorolták a közúthálózat javítását (cél a 2x2 sávú autópálya kapcsolat a bánrévei határátkelőn át), a hulladékgazdálkodás és a szennyvízkezelés rendezését.

2012-ben EGTC-alapítás, 2013-ban EGTC-működtetés, valamint határmenti együttműködés címen is sikeresen pályáztak a magyar államhoz (összesen 14 millió forintot elnyerve).

A *Via Carpatia* EGTC szintén megfeleltethető egy korábbi eurorégióval (Kassa–Miskolc Eurorégió, amely a gyakorlatban már nem folytat érdemi tevékenységet). A két megyei központ újbóli együttműködése az EGTC adta jogi keretekkel nagyobb esélyt biztosít a térségi átfogó fejlesztések megvalósítására. Célkitűzéseik gyakorlatilag a társadalmi-gazdasági élet egészét lefedik. Foglalkoztatottság javítása, mezőgazdaság támogatása, turizmus fejlesztése (konferencia-, bor- és gasztronómia-) a kulturális örökség megőrzése. Együttműködés az egészségügyben, közlekedésben, hulladékgazdálkodásban, árvízvédelemben, környezetvédelemben, kerékpárutak fejlesztésében, a tokaji borvidék fejlesztésében, energiaellá-

tásban, katasztrófavédelemben, határmenti logisztikai és ipari zónák létrehozásában. Külön pontként szerepel a közlekedési hálózatok (kelet-nyugati, illetve még hangsúlyosabban az EGTC nevét is adó, európai jelentőségű észak-déli) fejlesztése. A legelső közgyűlésük is az EGTC legfontosabb céljának az észak-déli közlekedési folyosó fejlesztését jelölte meg.

A *Torysa EGTC* és a *Svínka EGTC* láthatóan ugyanannak az „EGTC-alapítási projektnek” a részei. A magyar tagtelepülések 2012-ben még a tervezett Kárpátok (akkor még Kárpátia) EGTC-ben való részvételben gondolkodtak. A két EGTC-t ugyanakkor alapították, melyek elnöke ugyanaz a személy. A felügyelőbizottságok szlovák tagjai is ugyanazok mindkét EGTC-nél. Az alapszabályok tartalmi része szóról-szóra megegyezik. Az általános céloknál a népi hagyományok és a kulturális értékek népszerűsítése, valamint a természeti, építészeti örökség és a környezetvédelem kerül előtérbe. Külön kiemelik a nyilvánosság biztosítását (amely egyelőre még csak egy tartalom nélküli facebook profilt jelent a *Torysa EGTC*-nél). A Közigazgatási Minisztériumtól mindkét EGTC fél-fél millió forintot nyert 2013-ban.

Az EGTC-k alapszabályaiban megfogalmazott célokat a megvalósult fejlesztésekkel összehasonlítva nagy kontrasztot érzékelhetünk. Az igen sokrétű célkitűzések gyakorlati megvalósulása, az Abaúj-Abaújban EGTC-t leszámítva, eddig még nem történt meg, igaz egy részüknél erre még valóban jogos mentség az időbeni korlát. Ami

az EGTC-k társadalmi beágyazottságát illeti, természetesen a működésük óta eltelt viszonylag csekély időtartam miatt (ez főleg a 2013-ban bejegyzett EGTC-kre igaz) ugyanígy nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, mindenesetre az információs társadalom korában sokatmondó, hogy a 8 EGTC-ből 6-nak nincs saját honlapja. Ahol pedig van, ott sem lelhetünk aktuális információkra. A Bodrogközi EGTC honlapjának tartalmából kitűnik, hogy 2009 óta nem frissült, és az Abaúj-Abaújban honlapján sem található 2010-nél frissebb bejegyzés. Paradox módon a még hivatalosan be nem jegyzett Gömör-Tornai EGTC rendelkezik a leginkább naprakész internetes tartalommal és aktív facebook profillal.

További EGTC kezdeményezések

A 2014 elején létező, bíróságon is bejegyzett 8 EGTC-n kívül jelenleg még 2 olyan kezdeményezés ismert, amelyek a megyéhez köthetők.

A *Gömör-Tornai EGTC* a Gömör-Tornai karszt és a Bódva felső folyásához tartozó településeket fogja össze. Tervezett alapszabályukat már 2011-ben elkészítették, ám hivatalos bejegyzésük még nem történt meg. A területi társulás ötletét az évek óta sikeresen működtetett kulturális és turisztikai együttműködés (Gömör-Tornai Fesztivál, majd később Gömör-Tornai Nyár) hívta életre. Stratégiai céljuk, hogy a Nemzeti parkok idegenforgalmi vonzerejéből fakadó fejlesztési lehetőségeket hatékonyabban kihasználják. 2012-ben 21 magyar és 4 szlovák (a Karst-Bodva

EGTC-tag Turňa nad Bodvou (Torna) környéki kistalpak) településsel számoltak, amely több mint 10 ezer főt érintene. A számokból kiolvasható, hogy ha valóban létrejön ez a formáció, az a Karst–Bodva EGTC-vel ellentétben valóban a karsztvidék jelentős részének az érdekeit érvényesítheti (A viszonyok tisztázatlanágát mutatja, avagy a már a tanulmány elején is illusztrált több vasat tartsunk a tűzbe elvet jelzi, hogy a Karst–Bodva tag Perkupa a formálódó Gömör–Tornai EGTC tagja is). A Közigazgatási Minisztériumtól 2013-ban 4 millió forint támogatást nyertek a bejegyzést követő működési feltételek biztosítására.

A *Kárpátok EGTC* (korábban Kárpátia) névvel 2012 óta lehet találkozni. Települési önkormányzati jegyzőkönyvek szerint 2014 elején több mint 50 magyar település jelezte csatlakozási kérelmét. 2012-ben 35 magyar (köztük nem csak Borsod–Abaúj–Zemplén megyei) és 40 szlovák település volt feltüntetve a tervezett alapszabályban. A tervezett szlovákiai bejegyzésű (Komárovce (Komaróc) központtal, amely jelenleg az Abaúj–Abaújban EGTC tagja) EGTC magyar oldalról a Hernád és a Bodrog közti területet (határai: Szerencs. Sárospatak, Abaújszántó, Gönc, Pálháza) fedné le. Mindezekből is látható, hogy megvalósulása esetén a legnagyobb településszinten szerveződött EGTC lenne a megyében.

Összefoglalás, jövőbeni lehetőségek

Az EGTC-k rövid bemutatása és tevékenységük ismertetése után kijelent-

hető, hogy a földrajzi elhelyezkedés nagy eséllyel determinálja az adott területi társulás sikerességét. Természetesen korai még általános értékítéletet mondani, hiszen az EGTC-k fele friss alapítású, így számukra a most induló 2014–2020-as uniós fejlesztési ciklus jelenthet valódi lehetőséget célkitűzéseik realizálására.

Nem túl szerencsés, hogy az egész vizsgált térséget lefedő Via Carpatia együttműködés csak 2013-ban alakult meg. Ennek létrejöttével azonban megvalósulhat az a kétszintű EGTC rendszer, amely valószínűleg a leghatékonyabban tudná segíteni a határmenti területek fejlődését (A NUTS 3 szintű EGTC-k mellett a kisebb terület-egységeket (LAU 1) lefedő területi társulások párhuzamos működése. Ld. CESCOI hozzászólása a Széchenyi terv vitairatához – Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálat 2010). A Bodrogközben a Bodrogközi EGTC, Abaújban az Abaúj–Abaújban EGTC (esetleg zempléni falvakkal kiegészülve), a Gömör–Tornai karszton a mindössze 4 településsel bíró Karst–Bodva helyett (vagy azt magába olvasztva) a tervekben szereplő Gömör–Torna EGTC, a Gömör-medencében pedig a Sajó–Rima EGTC (amely a Via Carpatia területén túllépve, a történeti Gömört egy egységbe foglalva a Besztercebányai megyével jelent kapcsolatot) fedheti le hatékonyan ezt a második szintet. Kérdés, hogy a megye legszegényebb vidékén, a Csereháton sikerül-e életképes területi társulást létrehozni (illetve, hogy van-e értelme,

hiszen a jelenleg ezt a területet érintő Ung–Tisza–Túr–Sajó EGTC láthatóan nem tud szervesen kapcsolódni a szlovák oldalhoz), továbbá hogy az alakulóban lévő Kárpátok EGTC, amely a még „EGTC-nélküli” zempléni tájon túl átfedésbe kerülhet az eddig legsikeresebben működő Abaúj–Abaújban EGTC-vel, mennyiben boríthatja fel ezt a rendszert.

Irodalomjegyzék

HEGEDŰS D. (2006): *A határokon átfelölő együttműködés nemzetközi jogi háttere I. Multilaterális keretek és a Magyar Köztársaságot érintő kelet-közép-európai bilaterális együttműködési formák áttekintő elemzése.* EÖKIK Műhelytanulmány 19. EÖKIK. Budapest, 2006. 11–12.

FEJES Zs. (2010): *A határon átnyúló együttműködések jogi és közigazgatási feltételei; különös tekintettel a magyar határrégiókra.* Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 157.

Frontier Value Magazine (2012) 32–34., 44–45., CESCO

GRÚBER K. (2002): Magyar részvételű határ menti együttműködések és eurorégiók a nemzetközi szerződések tükrében. In: GRÚBER KÁROLY: *Európai identitások: régió, nemzet, integráció.* Pro Minoritate Könyvek, Osiris–BIP, Budapest, 198.

Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálat (2010): *A határ menti fejlesztések új keretei.* Hozzászólás az Új

Széchenyi Terv Vitairatához. 32–38.

Központi Statisztikai Hivatal (2013): *2011. évi Népszámlálás, 3. Területi adatok, 3.5. Borsod-Abaúj-Zemplén megye.* KSH, Miskolc

Soós E., FEJES Zs. (2009): *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon.* Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 71–72., 131.

Štatistický Úrad Slovenskej Republiky (2012): *Základné Údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011, Obyvateľstvo podľa materinského jazyka.* ŠÚSR, Bratislava

SÜLI-ZAKAR I. (1997): A Kárpátok Eurorégió a régiók Európájában. *Educatio*, 1997., 6. évf. 3. sz., 441.

Egyéb felhasznált dokumentumok

2012. évi XXIV. törvény. MELLÉKLET a Magyarország Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között, a közös államhatáron átvezető közutak forgalmi jellegéről szóló megállapodáshoz. <http://www.complex.hu/kzldat/t1200024.htm/t1200024.htm#kagy11> (Letöltés: 2014. március 14.)

Abaúj-Abaújban EGTC alapszabálya, 2010. 03. 26. (nyilvánartásba vétel: 2010. 05. 27.) http://old.fovarositorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/eutert/alapszabalyok/abauj_alapsz.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)

Bodrogközi EGTC alapszabálya, 2012. 03. 02. (nyilvánartásba vétel: 2012. 04. 11.) <http://old.fovarositorvenyszek.birosag>

- hu/sites/default/files/eutert/alapszabalyok/bodrogkozalap.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Committee of the Regions of the European Union (2014): List of European Groupings of Territorial Cooperation – EGTC, 2014. 02. 04. https://portal.cor.europa.eu/egtc/en-US/Register/Documents/EGTC%20List/EGTC_List_en.doc (Letöltés: 2014. március 14.)
- Committee of the Regions of the European Union (2014): EGTC monitoring report 2013. Towards the new cohesion policy. European Union. https://portal.cor.europa.eu/egtc/en-US/Events/Documents/EGTC_MonitoringReport_2013_Paper_pdf.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Committee of the Regions of the European Union (2013): EGTC monitoring report 2012. Towards the new cohesion policy. European Union. https://portal.cor.europa.eu/egtc/en-US/discovertheegtc/Documents/Monitoring%20Report%202012/EGTC_MonitoringReport_2012.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Committee of the Regions of the European Union (2012): EGTC monitoring report 2011. Towards the new cohesion policy. European Union. [https://portal.cor.europa.eu/egtc/SiteCollectionDocuments/EGTC%20monitoring%20report%202011/EGTC%20Monitoring%20Report%202010%20Final.pdf](https://portal.cor.europa.eu/egtc/SiteCollectionDocuments/EGTC%20monitoring%20report%202011/24-09-2012%20-%20EGTC_Monitoring_Report_2011_final%20without%20track%20changes%20pour%20impression%20for%20publication.pdf) (Letöltés: 2014. március 14.)
- Észak-alföldi Regionális Fejlesztési Tanács ülésének jegyzőkönyve, 2010. 10. 22. http://www.eszakalfold.hu/userfiles/hun/Tanacs/jegyzokonyvek/2010/1022/Jegyzokonyv_nyilt_10_10_22.doc (Letöltés: 2014. február 27.)
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal (2013): Az Európai Területi Társulások 2013. évi működési támogatása. Döntési lista. http://www.kih.gov.hu/documents/10179/753223/ETT13II_osszesített_dontesi_tablázat (Letöltés: 2014. március 14.)
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal (2013): Az Európai Területi Társulások 2013. évi támogatása. Döntési lista. <http://www.kih.gov.hu/documents/10179/257437/1D%C3%B6nt>

- %C3%A9si%20lista_ETT-13.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal (2012): Az Európai Területi Társulások 2012. évi támogatása. Döntési lista http://www.kih.gov.hu/documents/10179/24108/dontesi_lista_ETT-12.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Wekerle Sándor Alapkezelő (2011): Az Európai Területi Társulások 2011. évi támogatása (ETT-2011). Döntési lista http://old.wekerle.gov.hu/download.php?doc_id=2303 (Letöltés: 2014. március 14.)
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Határon Átnyúló Területi Közigazgatási Kapcsolatok Főosztálya (2013): Magyarországon kiadott Európai Területi Társulási jóváhagyások listája. <http://egtc.kormany.hu/admin/download/a/78/90000/M%C3%A1solat%20eredetijeTags%C3%A1gi%20v%C3%A1hagy%C3%A1sok%202013%2012%20.xlsx> (Letöltés: 2014. március 14.)
- Leghátrányosabb helyzetű kistérségek településeinek listája. http://palyazat.gov.hu/download/23880/LHH_adatbazis_0905.xls (Letöltés: 2014. március 14.)
- Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 (2013): A HUSK 1301 számú pályázati felhívás nyerteseinek listája. <http://www.husk-cbc.eu/hu/download-information/155> (Letöltés: 2014. január 22.)
- Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 (2012): A HUSK 1101 számú pályázati felhívás keretében leszerződött projektjeinek listája. <http://www.husk-cbc.eu/hu/download-information/154> (Letöltés: 2014. január 22.)
- Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 (2011): A HUSK 1001 számú pályázati felhívás keretében leszerződött projektjeinek listája. <http://www.husk-cbc.eu/hu/download-information/153> (Letöltés: 2014. január 22.)
- Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 (2010): A HUSK 0901 számú pályázati felhívás keretében leszerződött projektjeinek listája. <http://www.husk-cbc.eu/hu/download-information/105> (Letöltés: 2014. január 22.)
- Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 (2009): A HUSK 0801 számú pályázati felhívás keretében leszerződött projektjeinek listája. <http://www.husk-cbc.eu/hu/download-information/62> (Letöltés: 2014. január 22.)

- Monostorpályi képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve, 2013. 07. 01. http://www.monostorpalyi.hu/e107_files/downloads/jegyzokonyv/kepviselo_testulet_2013_0701_jegyzokonyv_UJ.pdf (Letöltés: 2014. február 27.)
- Monostorpályi képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve, 2013. 06. 21. http://www.monostorpalyi.hu/e107_files/downloads/jegyzokonyv/kepviselo_testulet_2013_0621_jegyzokonyv_UJ.pdf (Letöltés: 2014. február 27.)
- Monostorpályi képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve, 2013. 05. 14. http://www.monostorpalyi.hu/e107_files/downloads/jegyzokonyv/kepviselo_testulet_2013_05_14_jegyzokonyv.pdf (Letöltés: 2014. február 27.)
- Monostorpályi képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve, 2012. 12. 27. http://www.monostorpalyi.hu/e107_files/downloads/jegyzokonyv/kepviselo_testulet_2012_12_27_jegyzokonyv.pdf (Letöltés: 2014. február 27.)
- Nemzetközi személyszállító vonatok menetrendje. http://www.mav-start.hu/res/ec_532_533_rakoczi_14.pdf (Letöltés: 2014. 03. 14. http://www.mav-start.hu/res/ec_536_537_hernad_14.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Sajó–Rima EGTC alapszabálya, 2013. 02. 22. (nyilvántartásba vétel: 2013. 04. 03.) http://old.fovarositorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/eutert/alapszabalyok/sajo_rima_alapsz.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Supplement to the Official Journal of the European Union (2013): Member states – not applicable – European company – not applicable OJ/S S120, 22/06/2013. https://portal.cor.europa.eu/egtc/en-US/CoRAactivities/Documents/Microsite%20Files/OJEU_ViaCarpatia.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)
- Supplement to the Official Journal of the European Union (2009): Information and various notices. OJ/S S53, 18/03/2009. <https://portal.cor.europa.eu/egtc/en-US/CoRAactivities/Documents/Microsite%20Files/OJEU%20GECT%20Karst-Bodva.pdf> (Letöltés: 2014. március 14.)
- Svínka EGTC alapszabálya, 2013. 06. 13. (nyilvántartásba vétel: 2013. 11. 01.) <http://old.fovarositorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/eutert/alapszabalyok/svinkaalapszabaly.pdf> (Letöltés: 2014. március 14.)
- Torysa EGTC alapszabálya, 2013. 06. 13. (nyilvántartásba vétel: 2013. 11. 01.) <http://old.fovarositorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/eutert/alapszabalyok/torysaalapsz.pdf> (Letöltés: 2014. március 14.)
- Ung–Tisza–Túr–Sajó alapszabálya, 2008. 12. 09. (nyilvántartásba

vétel: 2009. 01. 05.) http://old.fovarositorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/eutert/alapszabalyok/65069_2008alapsz.pdf (Letöltés: 2014. március 14.)

Internetes források

Abaúj-Abaújban EGTC honlapja. <http://www.abauj.info/> (Letöltés: 2014. március 14.)

Bodrogközi EGTC honlapja. <http://www.bodrogkoziek.com/> (Letöltés: 2014. március 14.)

Gömör-Torna EGTC honlapja. <http://gomor-torna.eu/egtc/> (Letöltés: 2014. március 14.)

Gömör-Torna EGTC facebook profil. <https://hu-hu.facebook.com/Gomor.Torna.EGTC> (Letöltés: 2014. március 14.)

Sajó-Rima EGTC alakuló ülése, 2013. 02. 19. <http://gomorilap.sk/cikkek/Megalakult-a-Sajo-Rima-EGTC/388> (Letöltés: 2014. március 14.)

Szlovák polgármesterek listája. <http://app.statistics.sk/kv2010/sr/tab9.jsp?lang=sk&sr=1> (Letöltés: 2014. február 10.)

Torysa EGTC Facebook profil. <https://www.facebook.com/pages/Torysa-EGTC/144165242442134> (Letöltés: 2014. március 14.)

Ung-Tisza-Túr-Sajó EGTC minta-projekt (Napenergia - nap mint nap - energia). http://www.huro-cbc.eu/hu/newsletter-read/hirek_a_programteruletrol_megalakult_az_elo_egtc_a_programteruleten/8 (Letöltés: 2014. március 14.)

Útvonaltervező. <https://www.google.com/maps/> (Letöltés: 2014. március 14.)

Via Carpatia EGTC közgyűlése, 2014. 02. 27. <http://www.kulcsmagazin.hu/cikk.php?id=5157> (Letöltés: 2014. március 14.)

A nemzetgazdaság határai – kritikai elmélet és gazdaságpolitikai értelmezések

CZIRFUSZ MÁRTON

Bevezetés

1989 után a kelet-közép-európai térséget, bennük a nemzeti határok gazdasági jelentését döntően átformálta az a tény, hogy ezen országok gazdaságai a korábbiaknál intenzívebben ágyazódtak be a globalizáció nemzetközi terébe és folyamataiba. A kapitalizmus határon átívelő szerveződésének feltárásában, a kelet-európai kapitalizmusváltozatok megértésében a kritikai elmélet (BODNÁR 2013; ÉBER 2009) mindezt idáig kevesebb hangsúlyt kapott a szakirodalomban. Ebben a problémafelvető tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy a gazdaság határon átnyúló szerveződését, a határ jelentőségét a gazdasági folyamatokban hogyan vizsgálják a kritikai elméletet használó külföldi gazdaságföldrajzi irodalomban, és hogy ez az értelmezési keret miért használható jól a hazai gazdaságfejlesztési értelmezések, a működő és a kevésbé működő fejlesztéspolitikai gyakorlat, vagyis a politikai aktorok cselekvéseinek elemzésében és esetleges megváltoztatásában.

A határ mint gazdaságföldrajzi kategória és a kritikai elmélet

A határok mint elemzési kategóriák a gazdaságföldrajzi kutatásokban

a kezdetektől jelen vannak. A Mi hol van? kérdése, a kereskedelem térbeli szerveződése – mint a klasszikus gazdaságföldrajz témaköre – már a részdiszciplína kialakulásakor a határok, a nemzetek, a gazdaság globális szerveződése felé fordította a figyelmet (BARNES 2000); ez az irányzat egyúttal a politikai határok és a gazdasági határok kettéválasztásának indokolatlanságára is rámutatott. A közgazdaságtan klasszikus telephelyelméletei és az ebből kinövő, Paul Krugman által fémjelzett új gazdaságföldrajz a tartályszerű térfelfogáson keresztül rögzítették a határok (legyenek azok nemzeteket vagy régiókat elválasztók) fontosságát a gazdasági jelenségek területi szempontú vizsgálataiban. Ezek a megközelítések így újból létjogosultságot adtak a közgazdaságtanban a térbeliségnek mint szemléletbeli-elemzési kategóriának (vö. DUSEK 2013). Ugyanakkor e kutatások végkövetkeztetése – a főáramú közgazdaságtan álláspontjával egybevetően – a piac mindenható, nemzeti határokat elsöpítő, a földrajzot annuláló volta, amelyet a gazdaságföldrajzi kutatások mindig is vitattak. A határokat elfeledni kívánó szemlélet problémás voltát jól szemléltetik a 2009-es

World Development Reportról szóló szakmai viták, amelyek rámutattak arra, hogy az új gazdaságföldrajz neoklaszszikus közgazdaságtanból származó gondolata éppen a kapitalizmus által kitermelt egyenlőtlenségek újratermelődését (nem pedig eltűnését) eredményezi a határok szerepének csökkenésével (LAWSON 2010). Ezek a hatások viszont elfogadhatatlanok a gazdaságföldrajzosok többsége számára, akik a kvantitatív forradalom lecsengésével, nagyjából az 1970-es évek elejétől a kritikai elmélethez nyúltak új inspirációkat keresve.

A kritikai elmélet a gazdasági terrek aktív társadalmi konstrukciójára helyezi a hangsúlyt. A gazdaság működését is egyértelműen befolyásoló határok nem absztrakt kategóriák és mutatók segítségével megrajzolható, feketedobozosított számításokból (CZIRFUSZ 2010) adódó létezők, hanem a gazdasági szereplők cselekvései (azaz a cikk későbbi részében tárgyalt gazdaságpolitikai gyakorlat) révén jönnek létre, ráadásul olyan strukturális meghatározottságok befolyásolják létezésüket és működés módjukat, mint napjaink globálkapitalizmusa (lásd pl. WALLERSTEIN 2010). Azon szerzők, akik erről az alapállásontról gyakorolnak kritikát a fennálló világgazdasági renddel szemben, többnyire hangsúlyozzák, hogy a gazdaság szükségszerűen függ a területi szerveződés folyamatos átalakulásáról, amely különböző léptékeken, többek között nemzetállami szinten, a nemzethatárokkal rendelkező terekben és azok között is zajlik (BRENNER 2013). Természetesen ez a

megközelítésmód is használja a tartályszerű tér gondolatát (például Brenner a területi állam fogalmát vezeti be annak hangsúlyozására, hogy az államok területi fennhatósága – amelyet az államhatárok zárnak le – fontos elemzési szempont), viszont a területi állam intézményrendszerei azok, amelyek a termelési tényezők határokra is átívelő mozgását biztosítják, így a relatív, kapcsolati, hálózati térfelfogás irányába nyitják ki a kutatásokat. A globális gazdasági függőségek tehát a határok mint ontológiák segítségével különösen jól, összetett módon vizsgálhatók. Brenner nyomán pedig az lehet a kutatások célja, hogy a határok és a gazdasági folyamatok egyenlőtlen földrajzi fejlődést újratermelő szerepére rámutassunk, azt kritikai vizsgálat tárgyává tegyük, végeredményben pedig alternatívákat mutathassunk fel másféle szerveződési módokra.

Magyarországon a határkutatások – ezen belül pedig a gazdasági folyamatok határokon átívelő voltának tanulmányozása – hosszabb ideje foglalkoztatja a területi kutatókat. Ezek a vizsgálatok viszont a legtöbb esetben a határon átnyúló gazdasági szerveződések leírására korlátozódnak, az elemzések kevésbé indulnak ki a globális szerveződésekben (például ilyen téma lehetne a transznacionális termelési hálózatok és a határon átívelő ingázás összefonódása az észak-dunántúli régióban) vagy a rendszerváltás határokat és területi államokat újratermelő voltából (VARRÓ 2010). Így a kritikai elméletnek és különösen a térbeli gazdasági folyamatokat, az egyenlőtlen fejlődést, a

tér- és időbeli kiigazításokat a gazdasági függőségek és a nemzetállamok változó politikai projektjeivel együttesen kezelő szemléletének (HARVEY 2009) a magyar és általában a kelet-európai gazdaság határainak elemzésében is létjogosultsága van.

A nemzetgazdaság határai a fejlesztéspolitikai értelmezésekben

A nemzetgazdaság határai, illetve a határok következményei a társadalmi és politikai berendezkedésre a hazai gazdaságpolitikák elemzőit a 20. századi erőviszonyok folyamatos átalakulása miatt is érdekelték. A dualizmus gazdasági berendezkedésének ellentmondásait például jól szemlélteti Leopold Lajos (1917 (2002)) eszmefuttatása a színlelt kapitalizmusról, amely a Kelet és a Nyugat közötti éles gazdasági határvonal megrajzolásával fejt ki, hogy a nyugati piacok és hitelek nyomán hogyan alakult ki az a tőkés jogrendszer (benne a gazdaság határaitól szóló felfogásokkal), amely valójában csak mimikrikapitalizmus volt. A két világháború közötti Magyarországon a nemzetgazdaság határainak kérdése, a vámok és a vámhatárok léte vagy nemléte a politikai pártokat megosztó szempont volt, egyes csoportok gazdasági érdekeiknek megfelelően érveltek a nemzetgazdaság kereskedelmi korlátokat felállító szerepe mellett vagy az ellen a szétszabdalt kelet-európai gazdasági térben.

A szocializmus évtizedeiben egyeduralkodó gondolattá vált a fejlesztéspolitikai gyakorlatban, a gazdasági tervezésben az államhatárokon

belüli gazdaság mint szerves egész gondolata. A gazdaság területi szerveződési keretét – bár a nemzetet mint jelzőt a nép váltotta fel – az államhatárokkal övezett politikai-gazdasági tér alkotta. Ekkoriban a népgazdaság az a keret, amelyben a termelőerőket tudományos alapokon, racionálisan meg lehet tervezni – szemben a tőkés országokkal, ahol a gazdaság „anarchikus” módon szerveződik határokon belül és kívül (MARKOS 1951). Természetesen ez a nézőpont teljesen félreértelmezi például a marxi politikai gazdaságtant és annak inherens térbeliségét, amely a kapitalizmus egyenlőtlenségeit a tőke logikájából, nem pedig anarchikus viselkedéséből vezeti le. Mivel ekkoriban minden ország különálló politikai egység, ezért az államhatárok nem válnak az elemzések leíró kategóriájává. A határoknak – azon kívül, hogy a szocialista állam fennhatósága alá tartozással kijelölik a gazdaság tervezési keretét – nincsen egyéb funkciójuk. Az országok közötti kereskedelemben a népgazdaság határainak ugyanakkor van szerepe, és ez alapvetően különbözik az 1945 előtti helyzettől: az akkori meghatározó gazdaságföldrajzos, Markos György (1952) szerint ugyanis az országok közötti földrajzi munkamegosztás az imperializmus ellentmondásai által terhelt (azaz hatalmi viszonyokat fejez ki), szemben a KGST által tudatosan szervezett móddal.

A rendszerváltás, az európai uniós csatlakozásra való felkészülés, majd maga a csatlakozás megváltoztatta a határok szerepét, illetve azok gazdasági jelentőségét a fejlesztéspolitikai

értelmezésekben és gyakorlatban. A határon átnyúló fejlesztések és együttműködések az európaizáció fontos alkotóelemévé váltak: az európai normák átültetésével a politikai gyakorlatban megerősödött az Európához való csatlakozás szempontja. Bár a régi és az új EU-tagállamok közötti határok így valamennyire elmosódtak, fontos narratíva maradt a két országcsoport mássága is (részletesebben lásd pl. VARRÓ 2008). A kutatások viszont rámutattak arra, hogy a határok és a határon átívelő kooperációk valójában olyan politikai projektek, amelyekre a kelet-európai országok pusztán eszközként tekintenek (SCOTT 2013). Következésképp elmondható, hogy a határok – a szocialista tervezés térfelfogásainak örökségeként is – nem váltak analitikus kategóriává a gazdasági folyamatok fejlesztéspolitikát megalapozó elemzéseiben.

Scott (2013) szintén felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti fejlesztési tervezésben a határterületek csökkenő szerepet játszottak. E tanulmányban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a gazdaságfejlesztési dokumentumok hogyan írnak a nemzetgazdaságról, annak határaitól és átjárhatóságukról – azaz elemzésemet nem korlátozom a határ menti térségek gazdaságaira. A tanulmány további részében két, a téma szempontjából fontosnak tartott magyar fejlesztéspolitikai dokumentumot, a Wekerle tervet (A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája) és a 2014 legelején elfogadott, döntően a 2014–2020-as EU-s programozási időszakra vonatkozó

Nemzeti fejlesztés 2030 – Országos fejlesztési és területfejlesztési koncepciót elemzem.

A gazdaságpolitikai diskurzusban elkészültekor és azóta is gyakran hivatkozott, így referenciapontnak tartható Wekerle terv (Nemzetgazdasági Minisztérium 2012) az integrációban látja azt az eszközt, amellyel Nyugat-Európát utol lehet érni, a centrum és a periféria közötti feszültségeket fel lehet oldani. Véleményem szerint viszont ez a megközelítés nem veszi figyelembe azokat a kritikai elmélet által hangsúlyozott gazdasági mechanizmusokat, amelyek révén a nyugat-európai centrum és a kelet-európai periféria szerveződik: a két térség ugyanis kölcsönösen feltételezi egymást. Az elképzelt integráció a dokumentum szerint nem gazdasági integráció volna, amely a határok szerepét gazdasági szempontból értelmezi újra, hanem kulturális miliőt próbálna meg gazdasági erőforrásokká átalakítani. Egyetértünk a terv helyzetértékelésével, miszerint a Kárpát-medence országainak eddiginél szélesebb gazdasági együttműködése eredményes lehet. Ugyanakkor a nemzetgazdaság határainak átértelmezését éppen a centrum-periféria erőviszonyok miatt nem azért kell megtenni, hogy a kelet-európai térségen kívüli országokkal javuljanak a gazdasági kapcsolatok: éppen hogy a gazdasági függőségi viszonyok csökkentése lehetne a cél – a gazdaság (nyugat-európai tőkebefektetésekből következő) duális jellegét mint problémát a dokumentum többször helyesen megemlíti. A terv fő ellentmondását minden bizonnyal az jelenti (és a terv

tényleges megvalósításának késlekedését is ez magyarázhatja), hogy egyszerre kívánja a magyar gazdaság (mint nemzetállami határokkal rendelkező egység) pozícióit javítani a Kárpát-medencén belül, de a kölcsönös előnyök elvén alapuló partneri viszonyra is törekszik. Hiszen ha a térség erőforrásait adottnak vesszük, a magyar gazdaság erősítése csakis más gazdaságok rovására lehetséges, illetve a partneri viszony bizonyos részterületeken gyengítheti Magyarországot mint gazdasági teret. A határok szempontjából nézve tehát a dokumentum azt a célt fogalmazza meg, hogy a nemzetgazdaság szereplőinek (a kis- és középvállalatoknak) nemzetállami határokon belüli célzott támogatásával eredményeket érjünk el a nemzetgazdaság határain kívül, számukra átjárhatóvá tegyük a nemzetgazdaság határait. Ennek lépésnek a céljai a dokumentum alapján többesek. Egyrészt a terv infrastrukturális jellegű célokat tűz ki, amelyek elsősorban a határtérségben fontosak: a határ közlekedési, szolgáltatások igénybevételére vonatkozó átjárhatóságának biztosításával lehetne funkcionális kapcsolatokat létrehozni a határ által szétválasztott földrajzi térben. Másrészt a célok munkaerő-piaci jellegűek: egységes képzési rendszerekkel, a munkaerő mobilitásának erősítésével lehetne összefűzni a gazdaságokat (nem kizárólag a határtérségben). Fontos észrevenni tehát, hogy a határok gazdasági szerepe nemcsak a tőke (a vállalkozások) számára jelentkezik, hanem a munka számára is. Sajnos viszont éppen a munkaerő állami politikákon keresztül

rugalmassá tétele az elmúlt évtizedekben újratermelte az egyenlőtlenségeket a társadalom különböző csoportjai között (ARNOLD, PICKLES 2011; COE, JOHNS, WARD 2008), azaz a határok átjárhatóvá tétele olyan versenyhelyzetet teremthet, amely egyáltalán nem szolgálja a kritikai elmélet által szorgalmazott társadalmi igazságosságot. Harmadrészt a gazdasági jellegű célok a termelési hálózatok átalakulását kívánják elérni, amelynek során a hazai vállalkozások részeseivé válhatnának a térség beszállítói hálózatainak, mind az ipar, mind a mezőgazdaság területén. A dokumentum viszont nem szól arról, hogy a termelési hálózatok Magyarország esetében is olyan, sokszor globálisan szerveződő hatalmi viszonyrendszerben helyezkednek el, ahol az értéklánc különböző részein lévő vállalatok különböző módokon vannak kiszolgáltatva a többieknek (lásd pl. NAGY 2010); ezeket pedig a világon mindenütt állami gazdaságpolitikai intézkedések befolyásolják, láthatóvá és nem láthatóvá, átjárhatóvá és nem átjárhatóvá téve az országhatárokat (BERNDT, BOECKLER 2011). Végül a terv céljai kulturális jellegűek is: a határon túl élő magyar vállalkozók mint üzleti partnerek, a kicsi kulturális különbségek lehetővé teszik a más országokban való megjelenést (azaz itt nem konkrétan a határok mint barrierék átjárhatóságáról van szó, hanem kulturális értelemben a határok hiányáról).

A hazai fejlesztéspolitika legátfogóbb, egyben legújabb, Nemzeti fejlesztés 2030 címet viselő dokumentumának térbeli kerete a nemzetgazdaság,

ugyanakkor a koncepció a globális meghatározottságokból indul ki. A helyzetértékelés nyitott, átjárható határokkal rendelkező nemzetgazdaságot vázol fel, amely minden irányban kapcsolatokat épít más országok gazdaságaival, a globális gazdaságba való beágyazódást tűzi ki célként. Ebből a szempontból a fejlesztéspolitika azt a közgazdaságtani álláspontot képviseli, amely a szabad piaci viszonyok megteremtésével, az erőforrások szabad áramlásával látja elérhetőnek a társadalmi jólétet. A későbbiekben a szöveg helyesen állapítja meg, hogy Magyarország nyitott gazdasággal, a világgazdasági folyamatoknak erőteljes kitettséggel rendelkezik. Feltehetően a korábban említett, nyitott határokról szóló „európai eszmék” hatásának köszönhető, hogy a nyitottság megőrzése a szakpolitikai állásfoglalás. A dokumentum azt a célt fogalmazza meg, hogy a hazai vállalkozások erőteljesebben integrálódjanak a nemzetközi termelési láncokba, ismét figyelmen kívül hagyva ezek ellentmondásait. A dokumentum „nemzeti prioritásai” között – az előbbieknél sok szempontból ellentmondva – egy olyan „patrióta gazdaság” megteremtése szerepel, amely a lehető legnagyobb mértékben hazai erőforrásokra épít, a helyi gazdaságokat használja vezérfonalként (megismételve ugyanakkor az előbbiekben leírtakat az európai gazdaságba való integrálódásról). Vagyis pusztán ezen, a fejlesztéspolitikai gyakorlatot a következő években alapvetően befolyásoló dokumentum alapján a határok ambivalens szerepe rajzolódik ki a gazdaságpolitika jövőbeli gyakorlatában.

A közép-európai pozíció erősítése, a közép-európai érdekegyeztetés mindenképpen fontos cél, ugyanakkor a környező országokra leginkább mint piacokra számít a fejlesztéspolitikai dokumentum. A Kárpát-medencei gazdasági integráció eszméje a Wekerle tervnek megfelelő tartalommal került bele a Nemzeti fejlesztés 2030 dokumentumba, amely a határokkal összefüggésben egyrészt a nemzetgazdaságok mint egységek közötti gazdasági átjárhatóság megteremtését tűzi ki célul, másrészt a határ menti térségek kapcsolatait fűzné szorosabbra az EU politikái nyomán megvalósult különböző térbeli keretekben (eurorégiók stb.). Így a térszerkezeti helyzetelemzésnél külön rész foglalkozik a határ menti térségek átértékeléséről, kifejezetten az európai uniós támogatások lehetőségeire összpontosítva. A helyzetértékelés e része azonban adós marad a határok tényleges szerepének tisztázásával: a felvázolt gazdasági folyamatok feltehetően nagyjából nem a határ menti helyzetnek köszönhetőek, hanem egyéb gazdasági vagy történeti tényezőknek (pl. Miskolc és Kassa a transzformációs válság vesztesei, míg a magyar–szlovák határ nyugati szakasza a külföldi tőkebefektetések miatt prosperál). Máshol viszont éppen a határ gazdasági elválasztó szerepe marad ki az elemzésből: Ukrajna és Magyarország például két gyökeresen különböző területi állam, különböző gazdasági pozíciókkal a világgazdaságban, így ez a tény önmagában magyarázhatja a határrégió gazdasági problémáit.

Összefoglalás

A két hazai fejlesztéspolitikai dokumentum elemzése véleményem szerint jól mutatja, hogy a nemzetgazdaság határainak mint materiális dolgoknak a szerepe a főáramú, a klasszikus tervezélméleti hagyományokra épülő hazai gazdaságpolitika számára nem egyértelmű – a területi állam általánosságban az államhatárok szerepének hangsúlyozására épül, a határ menti együttműködés viszont éppen a területi államok fennhatóságát próbálja oldani (vö. POPESCU 2008). A kritikai elmélet véleményem szerint olyan alternatív olvasatokat kínálhat a gazdasági határok jellegéről, makrogazdasági meghatározottságairól, amelyeket a tanulmányom végén kelet-európai történeti összefüggésrendszerben szeretnék bemutatni.

Határok, a határok átrajzolása és a gazdasági folyamatok összefüggései a nemzeti és a globális hatalmi viszonyokat képezik le. A kelet-európai térségben ezek az összekapcsolódások – bármennyire is a rendszerváltás utáni évek termékeinek tűnnek az európai uniós diskurzusok beáramlásával – egyáltalán nem újak. ŽIVKOVIĆ és MEDENICA (2013) például történeti áttekintést nyújtanak azokról a nagyhatalmi viszonyokról a Balkánon, amelyek az 1878-as berlini kongresszus óta egyrészt a balkáni államok szétforgácsolásával – így az államhatárok gazdasági érdekeket szolgáló rögzítésével –, ugyanakkor a nagyhatalmak irányába való kereskedelmi könnyítésekkel és szabad kereskedelmi megállapodásokkal – azaz a határok tőke számára való

átjárhatóságának biztosításával – formálták át a Balkán belső határait. Ezek a folyamatok kifelé gazdasági függőséget okoztak, míg a gazdaságok belső kapcsolatait e gazdasági keretrendszerben felszámolták. Elemzésük a kritikai elmélet azon balkáni „előképeire” hivatkozik, amelyek belső, nemzetközi, szocialista, föderatív berendezkedést szorgalmaztak a Balkán népei számára az 1870-es évektől kezdve, ezáltal a belső és a külső határok alternatív olvasata mellett is kiálltak.

Magyarország helyzete nagyon sok szempontból beleillik ebbe a képbe. Kossuth terve a Dunai Szövetségről – bár fókuszát talán inkább a nemzetiségi kérdés rendezése jelentette – gazdasági víziót is tartalmazott: a közös vámügy és kereskedelmi rendszer éppen a belső gazdasági határok jelentőségének csökkenését, a külső határok szerepének bővülését (és a gazdasági kormányzás szupranacionális szintre való áthelyeződését) jelentette volna (KOSSUTH 1862 (2004)). Ezzel szemben a kelet-európai országok gazdaságpolitikáinak 1989 utáni átalakulását leginkább a neoliberais reformok, a piac mindenhatóságába vetett hit jellemezte (vö. BOCKMAN, EYAL 2002), így a határok gazdasági áramlásokat korlátozó szerepének csökkentését is szolgálta az Európai Gazdasági Közösséggel való társulási egyezmények megkötése vagy a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) létrejötte. Kifejezetten a magyar esetben pedig a történelmi helyzet útfüggősége, a környező országok és a Balkán orientalista olvasata

(lásd pl. KÓSZEGI 2010) viszont olyan álláspontok megerősödését eredményezte a gazdasági határok fejlesztéspolitikai értelmezésében, amelyek egyfajta kifinomult Kárpát-medencei (kitekintéssel a Balkánra) gazdasági imperializmust ötvöztek a nyugatról érkező külföldi működőtőke-beáramlás szorgalmazásával.

Az államhatárok gazdasági tevékenységeket korlátozó vagy lehetővé tévő, fontos szerepéhez kétség sem férhet napjaink Magyarországon. A nemzetgazdaság határainak kritikai értelmezése – amelyből ebben a tanulmányban csak néhány metszetet tudtam bemutatni – elengedhetetlenül szükséges a térrel foglalkozó társadalomtudományok szemléletbeli megújításában. Néhány hazai fejlesztéspolitikai dokumentum elemzésén keresztül bemutattam, hogy a gazdaság működésében a határok szerepéről való gondolkodás nagyon is szükséges volna, hiszen a jelenlegi fejlesztéspolitikai dokumentumok minden bizonnyal kevésbé alkalmasak a kitűzött célok elérésére (egyáltalán koherens célok megfogalmazására). Így tehát kiemelkedő jelentősége van a határértelmezéseknek a gazdaságpolitika lehetőségeinek és korlátainak reális megfogalmazásakor, illetve olyan alternatívák mellett való kiálláskor, amelyek a kelet-európai térség globális gazdaságtól való függőségének mérséklését szolgálják. Mindezt viszont nem a nemzetgazdaság határainak áthatolhatatlan erőddé (autarchiává) formálásával kell megtennünk, hanem olyan kelet-európai összefogással, amely a térség belső gaz-

daságának felemelkedéséhez, az élet- és a munkakörülmények javulásához, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenéséhez vezethet hosszabb távon.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

Irodalomjegyzék

- ARNOLD, D., PICKLES, J. (2011): Global Work, Surplus Labor, and the Precarious Economies of the Border. *Antipode*, 5., 1598–1624.
- BARNES, T. J. (2000): Inventing Anglo-American economic geography, 1889–1960. In: SHEPPARD, E., BARNES, T. J. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Carlton, 11–26.
- BERNDT, C., BOECKLER, M. (2011): Performative regional (dis) integration: transnational markets, mobile commodities, and bordered North–South differences. *Environment and Planning A*, 5., 1057–1078.
- BOCKMAN, J., EYAL, G. (2002): Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism. *American Journal of Sociology*, 2., 310–352.
- BODNÁR J. (2013): Bevezetés: A kritikai városkutatás kritikája. In: JELINEK

- Cs., BODNÁR J., CZIRFUSZ M., GYIMESI Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 10–21.
- BRENNER, N. (2013): A globalizáció mint területi visszaágyazódás: a városi kormányzás léptékváltása az Európai Unióban. In: JELINEK Cs., BODNÁR J., CZIRFUSZ M., GYIMESI Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 182–213.
- COE, N. M., JOHNS, J., WARD, K. (2008): Flexibility in action: the temporary staffing industry in the Czech Republic and Poland. *Environment and Planning A*, 6., 1391–1415.
- CZIRFUSZ M. (2010): Faktoranalízis, a látszattmegoldás. *Tér és Társadalom*, 1., 37–49.
- DUSEK T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan, TIT Kossuth Klub, Budapest
- ÉBER M. Á. (2009): Kritikai és nem kritikai elméletek. Egy nem mindig explicit vita kölcsönös félreértései. In: SZALAI E. (szerk.): *Kordiagnózis. Fiatal társadalomtudósok antológiája*. Műhelytanulmányok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 81–92.
- HARVEY, D. (2009): Az „új” imperializmus: felhalmozás kisem-mizés által. *Fordulat*, 7., 78–106.
- KOSSUTH L. (1862 (2004)): A „Dunai Szövetség” tervezete. In: SZABAD GY. (szerk.): *Kossuth Lajos üzenetei*. Neumann Kht, Budapest. <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/szabadku0178.html>.
- KŐSZEGI M. (2010): A magyarországi Balkán-kutatás kezdetei: korai interpretációk a „mi Keletünkről”. In: BAJMÓCY P., JÓZSA K. (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok X. Országos Konferenciája*. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, CD. 10 oldal.
- LAWSON, V. (2010): Reshaping Economic Geography? Producing Spaces of Inclusive Development. *Economic Geography*, 4., 351–360.
- LEOPOLD L. (1917 (2002)): Színlelt kapitalizmus. In: KÖVÉR GY. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az I. világháborúig* (Szöveggyűjtemény). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 11–29.
- MARKOS GY. (1951): A területi tervezés gazdaságföldrajzi megalapozása. *Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle*, 4–5., 386–406.
- MARKOS GY. (1952): Magyarország gazdasági körzetbeosztása. A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Földrajzi Bizottságának 1952. június 13-án rendezett vitaindító előadása. *Földrajzi Értesítő*, 3., 582–634.
- NAGY E. (2010): Változó erőviszonyok – átalakuló terek. A kereskedelmi tőke térszerkezet-alakító szerepe az élelmiszer-ágazatban. In: SIKOS T. T. (szerk.): *Fenntartható fogyasztás és növekedés határai. Új trendek a kereskedelemben*. Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Szent István Egyetem Gazdaság- és

- Társadalomtudományi Kar, Komárom–Gödöllő, 177–194.
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2012): *Wekerle Terv. A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája.*
- Nemzeti Fejlesztés 2030. Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció.* (Melléklet az 1/2014. (I. 3.) OGY határozathoz).
- POPESCU, G. (2008): The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of Euro-regions in Eastern Europe. *Political Geography*, 4., 418–438.
- SCOTT, J. (2013): Territorial cohesion, cross-border cooperation and the EU's political identity: A brief observation. In PÁLNÉ KOVÁCS, I., SCOTT, J., GÁL, Z. (eds.): *Territorial Cohesion in Europe.* Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 73–84.
- VARRÓ, K. (2008): Changing Narratives on EU Multi-level Space in a Globalizing Era: How Hungary as a National Space became Part of the Story. *European Planning Studies*, 7., 955–969.
- VARRÓ, K. (2010): Re-Politicising the Analysis of “New State Spaces” in Hungary and Beyond: Towards an Effective Engagement with “Actually Existing Neoliberalism.” *Antipode*, 5., 1253–1278.
- WALLERSTEIN, I. (2010): *Bevezetés a világrendszerelméletbe.* L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, Budapest
- ŽIVKOVIĆ, A., MEDENICA, M. (2013): *Balkans for the peoples of the Balkans.* <http://www.criticatac.ro/lefteast/for-the-peoples-of-the-balkans/> (Letöltés: 2013. november 9.)

A megyei jogú városok, regionális központok jelene és jövője;

konferencia, 2013.09.25. Széchenyi István Egyetem, Győr

2013. szeptember 23-án a győri Széchenyi István Egyetem a Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztályával és a Területi Statisztika folyóirattal közösen a nagyvárosokról rendezett konferenciát *„A megyei jogú városok, regionális központok jelene és jövője”* címmel. A szakmai rendezvény *„A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze”* című TAMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 projekt keretében valósult meg. Az egész napos konferencia helyszínének a győri Széchenyi István Egyetem F előadóterme adott otthont.

A szakmai program nyitányaként Rechnitzer János, közgazdász (Regionális tudományi és Közpolitikai Tanszék, győri Széchenyi István Egyetem) a hazai nagyvárosokat pozicionálta Kelet-Közép-Európában, melynek során megerősítette, hogy a járműipar a térségünk gyorsan fejlődő ágazatcsoportja. Az egyetem kutatási igazgatója többek között kiemelte, hogy telepítési tényezők földrajzi különbségei nem elsősorban az érintett országok között, hanem sokkal inkább azokon belül, a régiók szintjén nyilvánulnak meg, amely térségenként differenciálja a versenyelőnyöket az ágazat fejlesztési kezdeményezéseinél.

A győri Széchenyi István egyetem három közgazdásza Koppány Krisztián és Kovács Norbert (Nemzetközi és

Elméleti Gazdaságtan Tanszék), valamint Szabó Dániel Róbert (Gazdasági Elemzések Tanszék) a Győr és a Győri Járműipari Körzet gazdasági kapcsolatrendszere és növekedése témában végzett kutatását Koppány Krisztián adta elő. Az elemzések keretében a regionális makromodellezés lehetőségeit vizsgálták meg.

Egy szintén győri közgazdászokból álló öt fős munkacsoport – melynek tagjai Koppány Krisztián mellett Czakó Katalin (Regionális tudományi és Közpolitikai Tanszék), Dusek Tamás, Poreisz Veronika és Szalka Éva (Gazdasági Elemzések Tanszék) – a helyi kommunális szolgáltatások mérethatékonyságát vizsgálta meg. Poreisz Veronika egy rövid elméleti áttekintés után kritikai szemmel értékelte a helyi kommunális szolgáltatások mérethatékonyságának vitatható hagyományos megközelítést, majd a kutatócsoport témában végzett, közel 300 hazai településre kiterjedő adatbázisra támaszkodó saját empirikus eredményeit mutatta be.

Hasonló témájú előadással folytatódott a konferencia, amikor a kommunális szolgáltatások térségi és helyi integrációját vizsgálta meg egy győri mintaterületre készített esettanulmány keretében az előző kutatással részben azonos kutatócsoport, melynek tagjai Czakó Krisztina, Dusek Tamás és Poreisz Veronika valamint Szabó István közgazdász voltak (Raab Audit Adótanácsadó és Könyvvizsgáló Kft., Győr). A szervezeti integráció melletti és elleni általános érvek és vitatható nézetek felvázolása után Czakó Ka-

talán a kutatócsoport saját empirikus eredményeit is bemutatta az olyan általános szolgáltatásokkal kapcsolatban mint a kommunális hulladékgyűjtés, távhőszolgáltatás vagy az ingatlan-gazdálkodás.

Horváth Balázs, Horváth Richárd, Gaál Bertalan és Szabó Lajos közlekedésmérnökök (Közlekedési Tanszék, győri Széchenyi István Egyetem) a Győr és vonzáskörzetének közösségi közlekedési rendszeréről, a mobilitási igényekről végzett vizsgálatait Gaál Bertalan adta elő, aki a hálózatelemzési elméleti bevezetőt követően a győri régió közösségi közlekedési hálózatának gyakorlati bemutatására is sor került. Eltérő sajátosságaikból következően az autóbusz- és a vasúthálózat külön-külön került elemzésre.

Csomós György, geográfus (Építőmérnöki Tanszék, Debreceni Egyetem) előadásában a rendszerváltoztatás után dinamikus változó gazdasági helyzetük alapján tipizálta a gazdasági csomóponti szerepet betöltő hazai településeket. Az előadás részletesen tárgyalta az 1992–2011 közötti időszak – sok anomáliával is jellemezhető – gazdasági folyamatainak a főbb sajátosságait.

Tóth Géza, geográfus (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest) a Nagy Zoltán, jogásszal (Pénzügyi Jogi Tanszék, Miskolci Egyetem) végzett, a vezető hazai városok és vonzáskörzeteik viszonyát összehasonlító vizsgálatát adta elő. A kutatás rávilágított, hogy a kutatásba bevont városok és vonzáskörzetük gazdasági potenciáljának változása eltérő pályát írt le.

A konferencia záróelőadását Jeney László, geográfus (Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem) tartotta, aki a Kárpát-medence átalakuló városhálózatát vizsgálta az ezredfordulón. A megyeszintű vizsgálatban lehatárolásra kerültek a változó településhálózati jellemzők szerinti térségtípusok. Az eredményekből kiderül, hogy megyék osztályozhatók aszerint is, hogy – a közép- és nagyvárosaik népességarányával mért – urbanus karakterük milyen tényezővel áll összefüggésben.

A szeptemberi győri konferencia témája hangsúlyos és kétségtelenül aktuális témát ölelt át, hiszen hazánk és tágabb környezetünk (Kárpát-medence és Kelet-Közép-Európa) rendszerváltoztatás utáni térszerkezetének egyre meghatározóbb elemeivé válnak a vezető városok és vonzáskörzeteik. Összességében megállapítható, hogy a konferencián elhangzott színvonalas előadások értékes szakmai ismeretekkel járultak hozzá a térségünk városainak az ezredforduló utáni fejlődési folyamatainak tanulmányozásához.

JENEY LÁSZLÓ

Európai területi együttműködés a Közép-európai Év jegyében

Pálffy István Nap; díjátadó konferencia, 2013.10.15. Magyarság Háza, Budapest

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium negyedik alkalommal rendezte meg a Pálfi István (1966–2006) emlékére létrehozott emléknapot és díjátadó ünnepséget október 15-én,

Budapesten. A Pálfi-díjat idén a belga Luc Van den Brande, Flandria korábbi miniszterelnöke (1992–1999), a Régiók Bizottsága egykori elnöke (2008–2010), a regionális politikáért felelős EU-biztos tanácsadója, valamint Ocskay Gyula, korábban Esztergom város határon átnyúló együttműködéseinek koordinátora, illetve az Ister-Granum Eurorégió vezetője, jelenleg a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálat (CESCI) főtájkára kapták.

A díjátadást követő konferencia a határ menti térségek fejlesztésére irányuló stratégiai tervezés és a határon átnyúló együttműködés aktuális kérdéseit vette napirendre.

Az első szekció (*Partnerségek, együttműködések a fenntartható közös határ menti fejlődésért 2014 után*) Luc van den Brande előadásával kezdődött, aki rámutatott, hogy Európát összekötik a közös értékek (ezalatt elsősorban a jogi vívmányokat értve), a hagyományos partnerség és a fejlett gazdasági és szociális intézményrendszer. Európa versenyképességének megőrzéséhez azonban innovációra, kreativitásra van szükség, a centralizáció pedig ez ellen hat. A régiók és városok nem csak vállalkozók a felülről jövő elképzelések végrehajtásában, a piramishierarchia helyett új, elsősorban a földrajzi közelségre építő partnerségre, valamint valós többszintű kormányzásra van szükség, hogy az emberek közelinek érezzék a döntéshozatalt. Lényeges elem a hazai és nemzetközi politikaalkotás összhangba helyezése (az ún. globalizáció), a városoknak és a régióknak pedig

részt kell venniük a magasabb szintű döntéshozatalban, ezzel együtt pedig a közösségi és globális célkitűzések elérésében. Különösen jelentős a városok szerepe az energiafelhasználásban, így a szennyezőanyagok kibocsátásában is, ezért a klímacélok elérésében itt lenne a leginkább szükséges beavatkozni, de más problémák, mint a migráció, a szegénység, a fiatalok munkanélkülisége is itt csapódnak le leginkább. Fontos szerepet kellene kapniuk a területi együttműködések jogi kereteit adó EGTC-knek (European Grouping of Territorial Cooperation) is, amelyek funkcionális területeket határoznak meg, így erős eszközök a racionalizáláshoz. Szerepük azért is lényeges, mert ami a formális szinten nem működik, az helyi szinten még működhet (példaként a lengyel–fehérorosz határtérseget, illetve Nicosia és Lefkosia esetét hozta fel). Véleménye szerint a régiók közötti együttműködés nem elég hatékony, a fejlődésüket pedig jobban ki kellene egyensúlyozni.

Ivány Nóra (Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium) az EGTC-t, mint intézményesített határ menti együttműködési formát mutatta be. A már létrejött határ menti együttműködések számára először a Madridi Keretegyezmény igyekezett jogi keretet biztosítani, áttörést azonban csak a 2006-ban hozott EGTC-rendelet jelentett, amely előre definiálta a létrehozandó szervezetek hatáskörét. Az Európai Unióban jelenleg 41 EGTC működik, ebből 16 magyarországi partnerrel, 12 pedig magyar székhellyel. 2011-ben történt meg az EGTC-rendelet revíziója, majd mó-

dosítása, amely számos újítást hozott, így leegyszerűsödött a jóváhagyás és harmadik országbeli partnerek is csatlakozhatnak, amennyiben országuk csatlakozik a Madridi Keretegyezményhez. A 2014–2020-as időszak számos új lehetőséget tartogat az EGTC-k számára. Új eszközök állnak majd rendelkezésre, mint például az Integrált Területi Beruházás (ITI), illetve a Közösség által Irányított Helyi Fejlesztés (CLLD).

Vicente Rodriguez Saez (Európai Bizottság, Regionális Politikai Főigazgatóság) a 2014–2020 közötti időszak tervezésének állapotáról tartott tájékoztatót. Jelenleg már készen áll egy ún. „Legislative Package”, amely tartalmazza többek között a kohéziós politika céljait, a főbb reformok alapelveit, a teljesítés keretrendszerét, a megvalósítás nyomán követését és a stratégiai megközelítést. Az Európai Területi Együttműködés számára két meghatározó irányt jelöltek ki. Ezek közül az egyik az Európai Unió 2020 Stratégia a másik pedig a makroregionális együttműködések. A pénzügyi allokáció várhatóan a következő megoszlást mutatja majd: határon átnyúló együttműködés (CBC) 73 %; transznacionális együttműködés 21 %; interregionális együttműködés 6 %. A jelenlegi állapot szerint az Európai Területi Együttműködés keretrendszerének kialakítása a 2014–2020-as időszakra lezártnak tekinthető.

Alfonso Alcolea Martinez (Régiók Bizottsága, EGTC Platform) szerint az EGTC-k szerepe rendkívül fontos a regionális politikában, általuk immár 650 helyi és regionális hatóságot (LRA,

Local and Regional Authorities) sikerült bevonni az együttműködésekbe. A nemzeti adminisztratív rendszerek bevonása egyébként is kiemelt jelentőségű, akárcsak a nemzeti félelmek megszüntetése, valamint a DG-k (az Európai Bizottság általános igazgatóságai) közötti hatékonyabb együttműködés megteremtése.

A szekció zárásaként lehetőség nyílt kérdések feltevésére. A kérdések elsősorban a következő tervezési időszakra irányadó elvnek tekintett tematikus koncentrációra (a támogatott térségek által leginkább prioritásnak tartott 4 témakör kapja a támogatások 80 %-át), az Integrált Területi Beruházásokra, a sikeres, határon átnyúló, de nem EGTC-ként működő együttműködések támogatására, a többszintű kormányzás irányába tett előrehaladásra és az EGTC-k magyarországi elterjedésére vonatkoztak.

A második szekció (*Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés (smart, intelligent and inclusive growth) feltételeinek határ menti aspektusai*) a határ menti tervezés számára a 2014–2020-as tervezési időszakra rendelkezésre álló eszköz- és intézményrendszert mutatta be, illetve a fejlesztéspolitika által kijelölt alapelveket tárgyalta.

Ocskay Gyula (CESCI) a határ menti térségek tervezésének fenntarthatóságát helyezte előtérbe. Nézete szerint a határregiókban integrált területfejlesztésre van szükség, máskülönben sehova nem vezető utak és hidak jelzik majd e térségek fejlesztését (példaként említve a Szécsény melletti Katalin-hi-

dat). Fontos a területi tőke, a térség külső és belső adottságaiban, múltjában és jövőjében rejlő potenciálok összességének kiaknázása. Kiemelte többek között a torzult vonzaskörzetű városok hagyományos kapcsolatainak visszaállítását, illetve annak szükségességét is. Ezen alapult például az Ister-Granum Integrált Területi Beruházás kidolgozása is. A fejlesztéspolitika jövőbeni elképzeléseivel szemben azt hangsúlyozta, hogy a szektor alapú helyett kohézió alapú fejlesztés, tematikus koncentráció helyett pedig területi koncentráció lenne szükséges. Fontosnak tartja, hogy a fejlesztések erősítsék a kapcsolatokat, integráltak legyenek, állandó létesítményeket hozzanak létre és hosszú távon fenntarthatók legyenek.

Vagács István (Nemzetgazdasági Minisztérium) a Wekerle-terv határon átnyúló elemein keresztül mutatta be a kormány elképzeléseit Magyarországon helyzetének, szerepének megerősítéséről a Kárpát-medencei gazdasági térben. Magyarország és a szomszéd országok gazdasági szerepe hagyományosan erős, erre alapozva hozta létre a kormány a külpiacra lépést ösztönző eszközöket. Az EXIMBANK növelte a vállalkozások számára nyújtott hitelkeretét, amelyet immár nemcsak az exportáló cégek, hanem beszállítóik is vehetnek, valamint a termékexport mellett, szolgáltatásexport esetén is igénybe felhasználható. A Wekerle-tervben lefektetett célokat hivatott szolgálni többek között a Nemzetgazdasági Minisztérium, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara és a Nemzeti Külgazdasági Hivatal által létrehozott Kárpát Ré-

gió Üzleti Hálózat is, amelynek célja, hogy elősegítse a kelet-közép-európai országok nyitását egymás gazdasági irányába, és hozzájáruljon ahhoz, hogy a térség egy európai szinten is elismert, összefonódó és erős gazdasági régióvá fejlődjön.

Martijn Spaargaren (Németország-Hollandia Interreg IV A Program Közös Technikai Titkárság) a német-holland határ mentén zajló együttműködések eddigi eredményeit és a jövőbeni beavatkozási fókuszpontokat mutatta be. A program által érintett terület nagyjából 12 millió főnek, mintegy 55 ezer cégnek és 24 felsőoktatási intézménynek ad otthont. Az Európai Regionális Fejlesztési Alapból származó költségvetése 138 millió euró. Az első prioritás részesedése 58 %, a partnerségben álló kis- és középvállalkozások száma 350. A partnerség bottom-up módon működik, és az egyik leglényegesebb tapasztalat, hogy az együttműködések kialakítása időt és intenzív támogatást igényel. A projekt példák között említette a Healthy Greenhouse projektet, amelyben a térség több egyeteme, kutatóintézete, gazdasági szervezete, illetve mezőgazdasági, ipari és szolgáltató vállalkozása vett részt. A kihívások között említette az európai és nemzeti törvényhozást, a projektek hozzáférhetőségét és az adminisztráció nehézségeit, valamint a hozzáadott érték kommunikációját. A jövőre vonatkozó tervek szerint az innováció, a már meglévő hálózatokra építés, illetve a magasabb szintű együttműködés lesznek a középpontban.

Pelech Dávid (Budapest Duna Kontakt Pont) az Európai Unió

makroregionális stratégiái közül a Magyarországot is érintő Duna Régió Stratégiát mutatta be. Az EUDRS 2011-ben indult, 2012-ben készültek el az útitervek (road map), 2013-ban pedig megindult a következő 7 éves ciklus tervezése. Az indulás óta a makroregionális kezdeményezés több sikeres projektet karolt fel, mint például a regionális gázpiaci modell kialakítása vagy a magyar–ukrán felső-tiszai árvízvédelmi projekt. A makroregionális stratégiában a Budapest Duna Kontakt Pont szerepe a koncepciók projektté fejlesztése, a projektfinanszírozás kidolgozása, a projektgazdák koordinációja, a kapcsolati tőke gyarapítása és kamatoztatása, valamint a makrorégió funkcionális régióvá alakítása.

A harmadik szekció (*Programtervezési tapasztalatok Európában*) során több külföldi példát hallhatott a közönség a 2014–2020-as uniós költségvetési ciklus tervezésének tapasztalatairól.

Anu Roomere (Észt Belügyminisztérium) az Észtország–Lettország Operatív Program 2007–2013-as időszakra vonatkozó tapasztalatait, és ezeknek a következő időszak tervezési folyamatába történő beépítését mutatta be. Számszerűen a legtöbb projekt-elképzelés a közösségi szintű együttműködések témakörében érkezett be, általában non-profit szervezetektől, arányaiban azonban ezek közül kevés nyert támogatást. A támogatások nagyobb részben néhány közlekedési beruházást finanszíroztak, a legtöbb elfogadott projektjavaslat gazdái pedig helyi hatóságok voltak. Éppen ezért a következő időszak céljai között sze-

repelel a társadalmi szervezetek és kezdeményezések helyzetbe hozása, az intenzív kohézió, valamint a magas szintű kompetitivitás megteremtése. A legfontosabb tematikus célkitűzések a kis- és középvállalkozások fejlesztése, a környezetvédelem, a közlekedés-fejlesztés és a foglalkoztatás, illetve munkahelyteremtés lesznek.

Karen Maguire (OECD Regional Innovation Unit of the Regional Development Policy) az OECD háttérkérdésekkel foglalkozó kutatásairól tartott rövid ismertetőt. Az OECD ilyen irányú kutatásai általában regionális szinten vizsgálódnak és kiemelten kezelik a földrajzi közelség kérdését. E kutatásokban fontos a költségek és az előnyök kvantifikálása, s ennek megfelelő mutatók kialakítása, mint például az „Öresund Integration Index”, amely az Öresund Régió dán és svéd oldala közötti integráció előrehaladását igyekszik számszerűsíteni az Öresund-híd átadása (2000) óta. Az OECD ajánlásokat is megfogalmazott a határ menti együttműködések témakörében, mint például a funkcionális területek definiálása, a közös vonások feltérképezése és a nemzetközi tapasztalatok megismerése.

Bartha Nóra (Széchenyi Programiroda) a 2014–2020-as időszak határon átnyúló együttműködésekre vonatkozó programjait ismertette. Öt CBC program, egy előcsatlakozási eszköz (egy IPA program Magyarország és Szerbia között) és egy négyoldalú együttműködés (ENI) részesül majd összesen mintegy 320 millió eurós támogatásban. Röviden bemutatta a Program-

iroda tevékenységeit is, mely területi elemzések készítésével, regionális és helyi szereplők bevonásával, tematikus és specifikus célkitűzések megvalósításával, intézményi struktúrák kialakításával és a 2014–2020-as időszakra az Európai Regionális Fejlesztési Alapból rendelkezésre álló források allokációjával foglalkozik.

Csalagovits Imre (Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal) a Duna Transznacionális Programot ismertette röviden, melyet a Duna Régió Stratégia tematikus preferenciáinak támogatására hívott életre az Európai Unió. A program költségvetése várhatóan mintegy 200 millió euró lesz. Munkaközössége az EGTC-kre fog hasonlítani, a kialakítás legfontosabb elvei pedig a folytonosság, az egyszerűsítés, a transznacionális irányítás és az innováció.

Összességében a konferencia lehetőséget nyújtott az EU határ menti térségeket támogató politikájának, ezen keresztül pedig az unió kohéziós politikájának kritikai értékelésére, a határtérségek fejlesztésében és a határon átnyúló együttműködések terén eddig elért eredmények, valamint a felmerülő nehézségek és kihívások bemutatására és összehasonlítására. A visszajelzések és tapasztalatok alapján számos hasonlóság fedezhető fel az egyes határszakszokat, határtérségeket illetően szerte az Európai Unióban, ezért lényeges, hogy az unió szintű tervezési folyamat jelen állása szerint a határtérségek fejlesztése várhatóan minden eddiginél nagyobb súlyt kap majd a 2014–2020-as költségvetési ciklus során.

PETE MÁRTON

Integrációs tapasztalatok Szerbia Európai Unió csatlakozásának fényében

konferencia, 2013.10.17. Szabadkai Szakegyesületek és Társulatok Szövetségének székháza

Milyen hozadékkal járhat Szerbia számára a leendő unió csatlakozás? Hogyan lehetne növelni magyar, illetve szerb részről a határmenti együttműködések hatékonyságát? Milyen már megvalósult projektek igazolhatják a közös fejlesztések létjogosultságát? Többek között ezekre a kérdésekre próbált választ keresni a Szabadkán 2013 októberében megrendezett „*Integrációs tapasztalatok Szerbia Európai Unió csatlakozásának fényében*” című konferencia.

A szabadkai Regionális Tudományi Társaság, az MRTT Dél-alföldi tagozata és az MTA Szegedi Területi Bizottságának Gazdaságtudományi Szakbizottsága második alkalommal rendezte meg közös szakmai találkozóját. A plenáris ülés nyitóelőadásán Lengyel Imre (Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet) a magyar tapasztalatokat összegezte. Hazánk közel egy évtizedes unió tagsága milyen tanulsággal szolgálhat Szerbiának, ahol a jelenlegi legfontosabb külpolitikai cél az európai közösséghez történő csatlakozás. A vasfüggöny lebomlásakor jellemző Kánaán-várás immár a múlté. Magyarország és a többi Unióhoz csatlakozott volt szocialista ország példája azt mutatja, hogy az EU-tagság megléte nem jelent

automatikus felzárkózást a kontinens fejlett térségéhez. Éppen ellenkezőleg, a gazdasági-társadalmi mutatók mind azt támasztják alá, hogy a 2004-es csatlakozás óta a várt konvergencia helyett még inkább kinyílt a fejlettségi olló a régi és az új tagállamok között. A fejlődés belső térbeliségét is nézve egyértelmű, hogy nem reménykeltőek a poszt szocialista országok fejlődési pályái. A területi fejlettségi különbségek az országokon belül is nőttek, az uniós csatlakozásból leginkább az országok fővárosai és környékük profitáltak. Magyarország esetében ez még csak nem is azt jelenti, hogy legalább a Közép-Magyarországi régió versenyképes lenne uniós szinten, hanem hogy Budapest elszívó hatása miatt a vidéki gazdaság növekedési lehetőségei redukálódtak. Jó példa erre a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, ahol a sugárirányú autópályák kiépülése a centrum piacterületének automatikus megnövekedését jelentette, kiszorítva a periferián működő helyi vállalkozásokat. Az uniós fejlesztési támogatások megléte, mint megoldás eddig nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel a fejlett térségek erőfölénye a források elosztásánál is érvényesül. Az elmara-dottabb területek munkahelyeket teremtő vállalkozásfejlesztésére nem jutott elégséges tőke. Mára már kiderült, hogy a projektalapú pályázati gyakorlat zsákutcának bizonyult, a szigetszerű pályázás helyett az integrált térségi fejlesztési szemléletnek kéne dominálnia (pl. kis túzással minden dél-alföldi település termálfürdőt épített uniós forrásból, melyek hosszútávon a fizető-

képes kereslet hiánya miatt nagy valószínűséggel nem lesznek életképesek). Egyelőre még nyitott kérdés, hogy pl. a fent említett a hibákból sikerül-e tanulnia Magyarországnak és jóval hatékonyabban tudja-e majd felhasználni a 2014–2020-as uniós fejlesztési időszakban rendelkezésre álló forrásokat, mindenesetre Szerbia számára adott a lehetőség, hogy ezeket elkerülje.

Ennek első feltétele persze, ha a közeljövőben sikerül csatlakoznia az Európai Unióhoz. Mint ifj. Juhász Bálint (Vajdaság Tartományi Gazdasági Titkárság) előadásából kiderült Szerbia csatlakozási története 1997-től indult és tizenöt évbe telt, mire az ország a tagjelölti státuszt megkapta. Remélhetőleg 2014-től megkezdődhetnek a jogharmonizációról szóló tárgyalások is, ami természetesen nem jelent automatikus garanciát a felvételre, elég csak Törökországra vagy Macedóniára gondolni, mely országok papíron előrébb járnak az integrációban, ám speciális helyzetük miatt a jelenlegi geopolitikai környezetben reális esélyük nincsen az uniós tagságra. Szerbiát a hágai törvényszékekkel való együttműködés óta a jelenlegi tagországok részéről ilyen szintű elutasítottság nem jellemzi, és a külkereskedelmi statisztikák is azt mutatják, hogy az aktuálpolitikai szólamokban gyakorta megjelenő orosz és kínai orientáció helyett az ország természetes partnere az Európai Unió. Ebből a szempontból tehát valós remény, hogy Szerbia legyen a huszonnyolcadik csatlakozó ország (bár erre a címre a 2006-ban éppen Szerbiától függetlenedő Montenegró is aspirál).

A csatlakozás sorszámanál persze jóval fontosabb kérdés, hogy az uniós tagsággal járó fejlesztési forrásokat ki tudja-e majd megfelelően használni az ország. A különböző területi szinteken megjelenő rengeteg összefésületlen fejlesztési stratégia egyelőre a magyarországi, nem túl biztató, helyzetet vetíti előre.

A konferencia második szekciójában a szerb–magyar határmenti kapcsolatokhoz köthető előadások hangzottak el. Ezek zöme valamely konkrét együttműködést, illetve kutatást érintett, ám a határmentiség elméleti modelljeinek felvázolása és az érintett térség hagyományos gazdaságföldrajzi ismertetése sem maradt ki a sorból, amely Pál Ágnes (Szegedi Tudományegyetem Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék) nevéhez volt köthető.

Érdekes volt megtapasztalni a fejlettség relatív voltát a hasznosítható lokális energiaforrások kapcsán Szónokyné Ancsin Gabriella (Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék) előadásában. A dél-alföldi régió, amely Magyarországon az elmaradottabb térségek közé sorolható, a Vajdaság, Szerbia legfejlettebb régiója számára jelöli ki a fejlődési célt. A geotermikus energia hasznosításának Csongrád megyei példái a földhő szempontjából még kedvezőbb adottságú Vajdaságnak mutathat kitörési pontokat. Jelentőségét a hagyományos energiahordozók kiváltásán túl, magának a geotermikus iparágnak a megjelenése adja.

A Vajdaság és a dél-alföldi régió összehasonlítása a mikro-, kis- és közép vállalkozások (KKV) tekintetében

is bemutatásra került Rittgasszer Imola (Szegedi Tudományegyetem Üzleti Tudományok Intézete) révén. A kérdőíves vizsgálatban a cégek kreativitást mérték, amely a szerb KKV-ról festett kedvezőbb képet, igaz – amire a vita során több hozzászóló is rámutatott – az elemzés módszertana még nem teljesen kiforrott. A kreativitás egyik indikátora az ún. tolerancia dimenzió, amelynek egyik eleme, hogy a munkáltató alkalmaz-e kisebbséghez tartozó munkavállalót. A multikulturális Vajdaságban ugyanis ez teljesen máshogy értelmezhető (és cégvezetéstől, lokális környezettől függően más nemzetiség számíthat kisebbségnek), mint az etnikailag homogén Dél-Alföldön.

Takács Zoltán (Szabadkai Regionális Tudományi Társaság) a felsőoktatási kapcsolatokról szóló előadásából hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a helyiek szerint a fő probléma nem a szerb érdekeltségű intézmények esetleges elzárkózása (bár erre is kaptunk példát, a bajai építőmérnöki kar és a hasonló profilú szabadkai intézmény kooperációjának megghiúsulásában), hanem a földrajzilag természetes kapcsolatot jelentő Szeged indokolatlannak tűnő passzivitása. Ennek kapcsán élénk vita bontakozott ki, hogy a Szegedi Egyetem együttműködései miért csak Újvidék és Belgrád felé irányulnak. A szegediek természetesen ezen városok színesebb felsőoktatási palettájával érveltek, amely megkönnyíti az együttműködést, míg a szabadkaiak részéről elhangzott az a szélsőséges vélemény is, hogy Szegednek nem érdeke, hogy Szabadkán konkurenciát támasszon.

Az előadó szerint az együttműködés terén külön kéne választani a képzést és a kutatást, s míg utóbbi esetében valóban logikusnak tűnnek a jelenlegi kapcsolati irányok, addig a képzés kapcsán okkal érheti kritika a dél-alföldi nagyvárost (pl. miért nincs kihelyezett tagozata Szabadkán).

Az elméleti problémát kellőképpen alátámasztotta egy a gyakorlatban is megvalósult együttműködés, melyet Seres Zita (Újvidéki Egyetem Technológiai Kar) ismertetett. Az IPA támogatást elnyert szerb–magyar szennyvíztisztításhoz kapcsolódó projekt éppen a szegedi és újvidéki egyetem mérnöki kara közt jött létre. A kooperáció alapját jelentő intézményi feltételek mellett az előadó többször is hangsúlyozta a személyes kapcsolatok fontosságát, mint az együttműködés zálogát. A konkrét műszaki tartalomtól a projekt hosszútávú célja az egyetemisták közti kapcsolat kiépítése. A projekt során nehézséget jelentett, hogy a magyar állammal ellentétben Szerbia nem pénzelte az IPA projekt összértékének 15%-át, így a szennyvíztisztításban érdekelt gyáraktól kellett beszerezni a maradék támogatást.

Szintén az uniós támogatások gyakorlati felhasználását érintette a Nemzeti Kulturális Alaphoz 2007–2011 között Vajdaságból beérkezett pályázatok elemzése Kölcseyné Balázs Mária (Békéscsabai Szent István Egyetem Társadalom és Vezetéstudományi Intézet) által. A valamivel több mint 100 pályázat vizsgálata rámutatott arra, hogy a lehetőségekhez képest mennyire szűk a pályázók köre

(az 5 év alatt csak 30 pályázó szervezet, 15 vajdasági településről, melyek közül 7 település egyszer sem nyert). Noha ezeknél a pályázatoknál közel sem voltak olyan szigorúak a feltételek, mint amire a leendő uniós pályázatok kapcsán számíthatnak majd az érdekeltek. Pályázatírási tanácsként a sokkal kidolgozottabb, részletesebb költségvetésű anyagok szükségessége hangzott el. A sikeres pályázatok egy adott közösségen belül hosszútávon is igen fontosak, ellenkező esetben a kudarcélményekből fakadó motiváció elvesztése miatt, a nem pályázás következtében az érintettek automatikusan önmagukat zárják ki a fejlesztési forrásokból.

A határon átnyúló együttműködések intézményesült formái ezekre a lokális erőforráshiányokra is megoldást nyújthatnak. Természetesen a veszély ugyanúgy fennáll, hogy éppen azoknál a településeknél nincs meg erre a fogadókészség, akik leginkább rászorulnának a fejlesztési támogatásokra. Mindenesre a nehézkes működésű eurorégiókat egyre inkább felváltó határon átnyúló kapcsolatok jogi keretét adó EGTC-k a horizontális kapcsolatokban hozhatnak új dimenziót. Mutatott rá előadásában Fejes Zsuzsanna (Szegedi Tudományegyetem Politológia Tanszék). Szerbia esetében a madridi konvenció elfogadása jelenthetné az előfeltételt, hogy az EGTC rendeletet alkalmazni lehessen. Ennek hiányában például a szerb–magyar határt érintő Bánát-Triplex-Confinium EGTC-ben a szerb települések csak ún. megfigyelő státusszal lehetnek jelen. Ehhez a konvencióhoz az EU in-

tegrációban jóval lassabb lépésekkel haladó Ukrajna már csatlakozott. Emiatt úgy tűnhet, szerb részről egyelőre hiányzik a politikai akarat a szorosabb kapcsolatok kiépítéséhez.

A szekcióülés záróelőadása egy viszonylag kevés forrásból sikeresen és jelenleg úgy tűnik fenntarthatóan működtetett projektről szólt, melyet Makkos Dalma és Schwertner János (ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék) mutatott be. A Voice of Village három vajdasági (Ada, Óbecse, Temerin) és egy magyarországi település (Lajosmizse) elszármazottaival való kapcsolattartást segítette elő. A projekt hosszútávú célja tudatosítani a települések irányítóinál, hogy az elszármazottak ugyanolyan tudásbázissal bírhatnak az adott település életében, mint a jelenlévők. Mivel a migránsok jellemzően a fiatalabb, iskolázottabb réteget képviselik, ráadásul aktív, nyugati világbeli tapasztalatokkal rendelkeznek, így akár a konkrét fejlesztési tervek kidolgozásába is be lehetne vonni őket. A 2014–2020-as időszakban az uniós fejlesztéspolitika a közösségek által irányított helyi fejlesztések (CLLD – Community-Led Local Development) prioritását irányozza elő. Kétséges, hogy a fejlesztésekre leginkább rászorult térségek előregedő társadalmukkal miképp tudják majd a gyakorlatban is megvalósítani a helyi gazdaságfejlesztést. Ha a remigráció elindulása most még utópisztikus folyamatnak is tűnhet, a személyes kötődések intenzívebbé tételével, s ezáltal a külső tudás bevonásával mindenképpen nagyobb esély nyílik a közösségi tervezések kivitelezésére.

A konferencia sokrétű és gyakorlati példákat is felvonultató előadásait hallgatva csak amiatt támadhatott hiányérzete az embernek, hogy a címe alapján hangsúlyosan Szerbiáról szóló szakmai találkozón déli szomszédunkat kizárólag a vajdasági magyarok képviselték. Hasznos lett volna a magyar–szerb kapcsolatokat a szerb érintettek szemszögéből is megismerni, többek között arról is képet kapni, hogy a közös gazdasági érdek felülírja-e az esetlegesen meglévő etnikai választóvonalakat.

NAGY ÁRON

Kapacitásépítés és határon átnyúló együttműködés

**20 éves a kehl-i Euro-Institut;
konferencia, 2013.10.21. Maison de la
Région [Régiók Háza], Strasbourg**

2013. október 21-én ünnepelte fennállása 20. évfordulóját a kehl-i székhelyű Euro-Institut. Az évforduló alkalmából rendezett ünnepség és konferencia során a mintegy 200 vendég betekintést nyerhetett az intézet két évtizedes múltjába, tevékenységi köreibe, működésébe, a konferencián pedig a jelen kihívásait és a jövőre vonatkozó elképzeléseket vitatta meg az intézet alapításában és jelenlegi tevékenységében résztvevő szakembergárda, kiegészülve a nagyszámú meghívottal és érdeklődővel.

Az intézet 1993. április 23-án alakult Euro-Institut, Régionális Együttműködési és Európai Közigazgatási Intézet (*Institut für regionale*

Zusammenarbeit und europäische Verwaltung/Institut pour la coopération régionale et l'administration européenne) néven, amelynek fő tevékenységi területe kezdetben a képzések szervezése volt. A képzéseket kezdetben érdeklődő diákok számára tartották, majd fokozatosan alakítottak ki célzott képzéseket, amelyeken az elmúlt húsz évben összesen közel 50 ezren vettek részt. A fent említett sikeres képzések napjainkban három fő területre összpontosítanak:

1. Átfogó ismeretek nyújtása a politikai és közigazgatási rendszerek felépítéséről, a határon átnyúló együttműködésről, a kultúrák közötti kommunikációról, illetve a határon átnyúló projektek menedzseléséről. Mindehhez kapcsolódóan az intézet szervez nyelvi képzéseket is, tandem formában, vagyis az egyik fél idegen nyelvként tanulja a másik anyanyelvét és fordítva.

2. Szakmai ismeretek nyújtása, többek között a környezetvédelem, a területi tervezés, az ifjúságpolitika, az egészségügy, a szociálpolitika, a helyi politika, a kultúra és a jogalkalmazás területén. Több alkalommal is indítottak képzési ciklusokat valamely kiemelt területen, leginkább a határon átnyúló munka- és egészségvédelem, illetve a rendészet és az igazságszolgáltatás területén.

3. Európai ismeretek nyújtása, kiemelten az Európai Unió szakpolitikáiról, jogrendszeréről, támogatáspolitikájáról, illetve a fejlesztési programokról és pályázatokról, olyan kompetenciák fejlesztésével, amelyek nélkülözhetetlenek akár az EU-projektek menedzseléséhez, akár a nemzetközi partnerkapcsolatok kiépítéséhez.

Jelenleg is e három képzési terület jelenti az intézet tevékenységének központi magját. Az évek során azonban a tevékenységi kör fokozatosan bővült, egyfelől a projektfejlesztés és projekt-követés, a projektekhez és a szakpolitikához egyaránt kapcsolódó tanácsadás, másfelől pedig a határtérségek fejlesztésének tudományos megalapozását szolgáló alkalmazott kutatások beépülésével.

- A projektfejlesztés és projektkövetés 2008-ig csak egy kompetenciaközpont működtetésére korlátozódott, azóta viszont egyre inkább az egyes projektek követésére koncentrálnak, s az elmúlt évek folyamán számos projekt megvalósításában közreműködtek. A tanácsadási tevékenység is jelentősen változott az évek folyamán. Kezdetben a határ két oldalán fellelhető különbségek feltárása, majd az együttműködési programok értékelése kapott hangsúlyt, később e tevékenységi kör egyre progresszívabbá vált, előtérbe került a tervezés: megvalósíthatósági tanulmányok készítése, együttműködési tervezetek, programok kidolgozása.

- Az alkalmazott kutatásban az intézet fontos célja volt a tudomány és a gyakorlati szakma közötti kapcsolat megteremtése, illetve erősítése. A tudományos munka jegyében számos publikáció látott napvilágot, a határon átnyúló együttműködések legfontosabb problémáit elemezve (pl. az intézményi együttműködés, a kultúrák közötti, illetve a gazdasági együttműködés témaköreiben), s e témák továbbgondolását az intézet tudományos rendezvények keretében is igyekezett

elősegíteni. Az intézet e tevékenységek mellett fontos szerepet tölt be több, a határok kutatását célzó programban, illetve tudományos szakmai szervezetben egyaránt.

Az intézet 20. évfordulóját már Határon Átnyúló Együttműködési Intézet (*Institut für grenzüberschreitende Zusammenarbeit/Institut pour la coopération transfrontalière*) néven ünnepelte, utalva a német–francia határra, az intézet működésének fókuszterületére.

Az évforduló alkalmából szervezett konferencia tematikai felépítését tekintve világosan követte a fő aktivitási területek szerinti tagozódást. A rövid bevezető után előbb a fejlesztéspolitikához, elsősorban az uniós szintű fejlesztéspolitikához való hozzájárulás, majd a tudományos kutatási tevékenységek, végül pedig a térség társadalmi-gazdasági életében betöltött szerep, a térségi szereplők igényeire történő reakciók felől értékelték az intézet szerepét a hozzászólók.

Bevezetőjében Josha Frey, az Euro-Institut elnöke, egyben a Baden-Württembergi parlament képviselője kiemelte, milyen sokat jelent 20 év az európai integráció viszonylag rövid történetében, hiszen az Euro-Institut még a Schengeni Megállapodás életbe lépése, az Európai Unió megalakulása, valamint a közös valuta bevezetése előtt alakult. Napjainkban az Európai Unió története legnagyobb kihívásával szembesül, ennek leküzdésében pedig az intézetnek is fontos szerepe van. Az Euro-Institut célja kezdetektől fogva a távolságok, akár az emberek, akár a hivatalok kö-

zötti távolságok áthidalása volt, s számos sikert ért el abban, hogy a határ régiók szomszédregiókká váljanak.

Az intézetet 2006 óta Dr. Joachim Beck vezeti, aki igazgatástudományi végzettsége mellett a regionális fejlesztési tanácsadás területéről sokéves piaci tapasztalattal is rendelkezik. Hozzászólásában kiemelte a határtérségek szerepét az európai integrációban, hiszen ami a szomszédos Kehl és Strasbourg között nem működik, az magasabb térségi szinten sem működhet sikeresen. A határtérségek tehát tulajdonképpen az európai integráció laboratóriumai is egyben.

Az intézet számos ponton kapcsolódik az Európai Unió regionális politikájának határtérségeket érintő fejeteihez. Az intézet nemzetközi partnerei közül kiemelkedő a francia Határon Átnyúló Operatív Misszió (MOT) és a németországi székhelyű Európai Határregiók Szervezete (AEBR), a határ menti térségek fejlesztésének két, európai szinten leginkább meghatározó szereplője. Az intézet saját tapasztalatait a Határon Átnyúló Euro-Intézet Hálózat (TEIN) keretében gyarapítja, illetve adja tovább. E hálózat által különböző határregiókban összehasonlítható módon kereshetők válaszok hasonló fejlesztéspolitikai kérdésekre. A TEIN jelenleg 12 tagintézetből áll, az Euro-Institut pedig ezek közül az egyik legrégebbi működő tagja, s így a többi intézet példaképe is.

A térségi szintű fejlesztésben az intézet szerepe az INTERREG programokban való közreműködés révén vált meghatározóvá. Martin Guillermo

Ramirez, az AEBR főtítkára ezt azzal érzékeltette, hogy az intézet immár öt generációnyi INTERREG lebonyolítását végezte el. Jean Peyrony, a MOT igazgatója ugyanakkor hozzátette, a határ menti együttműködések terén az INTERREG nem elég, a tagállamok bevonása is fontos, ezért üdvözlöli a makrorégiók intézményét, amely új lehetőségeket tartogat a következő tervezési időszakokra. Abban mindketten egyetértettek, hogy fontosabb kérdések továbbra is állami szinten dőlnek el, s az utóbbi időben egyes tagállamokban erőteljes centralizáció indult meg, az állami kompetenciák erősödtek, bár direktívái révén az EU jelentős előrelépést ért el (például a határon átnyúló egészségügyi ellátás esetében). Noha a régióknak nem minden esetben kell erős kompetenciákat kapniuk, készen kell állniuk erre, ezért fontos a kapacitás-építés és a térségi szereplők partnersége, vagy éppen az olyan intézmények szerepe, mint az Euro-Institut.

A következő szekció a kutatás, a tudásteremtés és a tudásátadás kérdéseit érintette. Az Euro-Institut a kezdetektől felismerte a tudományos beágyazottság fontosságát, azért szoros együttműködésre törekedett a tudományos szférával. A felsőoktatás területéről a két legjelentősebb térségi partnere a *Kehl-i Közigazgatási Főiskola* és a *Strasbourg-i Egyetem Politikatudományi Intézete*. A két intézmény évek óta szervez képzéseket az Euro-Institut szakembereivel és egymással közösen, amelyek elsősorban az államigazgatásban dolgozókat

látják el a kurzusokon résztvevőket a német és a francia intézményrendszerekről egyaránt megfelelő szintű ismeretekkel. Az intézet munkatársai aktívan részt vesznek az oktatásban, az intézet maga pedig gyakorlati helyet biztosít a hallgatóknak. Emellett a két intézmény a kutatásban is fontos partner az Euro-Institut számára, számos kutatási projektben vettek együtt részt, melyek eredményeit több kötetnyi kiadvány jelzi (pl. *Perspectives of local governance in Europe*, *Vivre et penser la coopération transfrontalière/ Grenzüberschreitende Zusammenarbeit leben und erforschen 1–5.*). Ugyanakkor Michel Casteigts egyetemi oktató, az intézet tiszteletbeli elnöke azt emelte ki: miközben egyes tudományágak tudásanyaga több ezer éve halmozódik, a határon átnyúló kapcsolatok tudománya teljesen új, itt nem lehet tanároktól átvenni a tudást, a szakemberek egymástól tanulva, illetve együtt generálják azt. Nem lehet tehát jó képzést tartani, ha nincs közvetlen kapcsolat a tudás generálásával. E tudásgenerálásban pedig meghatározó szempont az interdiszciplinaritás, a határok, határtérségek egyes problémái ugyanis általában több szakterületet érintenek. Szerinte gondot okoz, hogy a problémák bemutatása még mindig elsősorban nemzeti szinten történik, miközben ezek számos határon átnyúló vonatkozással bírnak. Szerinte érdemes lenne létrehozni egy közös nemzetközi protokollt a határon átnyúló problémakörök vizsgálatára.

Az intézmény tevékenységének harmadik legjelentősebb oszlopa a

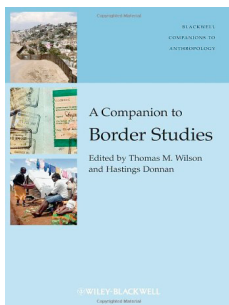
térség mindennapi életében való aktív közreműködés, és a térségi szereplők segítése a határon átvélő tevékenységekben. Olyan, a határon átnyúló térség számára lényeges kérdésekre kell reflektálni, mint az országok közötti munkaerő-piaci egyenlőtlenségek, a jogalkalmazás eltérései, az adminisztratív dolgozók és a választott képviselők felkészítése a közös munkára, ehhez kötődően pedig egy közös intézményi és politikai kultúra kialakítása (akár európai szinten is), valamint a társadalom ebbe a folyamatba történő minél szélesebb körű bevonása. A határ két oldalán működő, meghatározó adminisztratív egységek (a francia oldalon Elzász Régió, Alsó-Rajna megye és a Strasbourg-i várostérség, a német oldalon pedig a Freiburg-i Régió és Ortenau körzet) együttműködése e problémák

megoldásában immár jelentős múltat tekint vissza, s ebben meghatározó szerepe van az intézet facilitáló és impulzusadó szerepének.

A konferencia zárásaként Josha Frey kiemelte, nincs rá garancia, hogy ugyanazok a megoldások minden határtérségben hatásosak. A konferencia folyamán ugyanakkor lehetőség nyílt megismerni egy olyan intézményt, amely egy adott szétválasztó történelmi és földrajzi helyzetből kiindulva sikeresnek mondható a határtérség társadalmi struktúráinak és gazdasági erőforrásainak integrálásában és a térségi szereplők folyamatosan felmerülő új igényeire innovatív módon reflektált, újabb célokat kijelölve az európai közösség számára is, ezzel pedig irányt mutatott az integráció elmélyítésében.

PETE MÁRTON

THOMAS M. WILSON and HASTINGS DONNAN (eds.) (2012): *A Companion to Border Studies*. Wiley-Blackwell, Oxford, 616 pp.

A Wiley-Blackwell kiadó 2004 óta publikálja a *Blackwell Companions to Anthropology* (Blackwell kézikönyvek az antropológiához) című sorozatát, amelynek kötetei a kiadó szándékai szerint átfogó képet kívánnak nyújtani az antropológia legtágabban értelmezett hagyományos részdiszciplínáiról, legfontosabb vizsgálati tárgyairól, valamint a földrajz ilyen irányú érdeklődési területeiről. Összességében a sorozat kötetei egyszerre kívánnak nyújtani egy kortárs áttekintést az antropológiáról és egy magas színvonalú útikalauzt a kutatási területek összességéről, azok bővüléséről és szellemi irányvonalairól.

E sorozat immár 22. tagjaként jelent meg 2012 májusában az *A Companion to Border Studies* (Kézikönyv a határtanulmányokhoz) című tanulmánykötet. Szerkesztői Thomas M. Wilson (Binghamton University, State University of New York) és Hastings Donnan (Queen's University Belfast), mindketten a kulturális antropológiához kötődnek, ahogyan a szerzők között is a legtöbben (15) ezt a tudományterületet képviselik, igazodva a sorozat diszciplináris jellegéhez és céljaihoz. A második legnépesebb tábor a geográfusoké (11), a harmadik a tör-

ténészeké (3), jelezve a térbeli és időbeli dimenziók meghatározó szerepét a határkutatásban. Mellettük számos más tudományterület (politikatudomány, szervezéstudomány, szociológia, Európa- Ázsia-, illetve Indonézia-tanulmányok, fejlesztéstudomány, etnológia) kutatói is képviseltetik magukat.

A határok kutatásának aktualitását a szerkesztők abban látják, hogy az elmúlt években drámaian megnőtt a világban az országhatárok száma, e növekedéssel egy időben pedig a nemzetközi mobilitás minden korábbinál nagyobb mértékűvé vált. Ezen egymással ellentétesnek tűnő folyamatok egymásmellettisége feltételezi a határok szerepének megváltozását is. Ahogyan arra a bevezető fejezetben Wilson és Donnan rámutatnak, a kutatók és a szakpolitika-alkotók felismerték: a nemzeti és nemzetközi politikai és gazdasági környezet megváltozó körülményeit alakító tényezők többnyire a határ menti térségekben keresendők.

A határok kutatásának időszerepessége és relevanciája a kötetben található esszék visszatérő motívuma. Szerzőik ismétlődően rávilágítanak egyrészt a határtanulmányok elméleti tudományos hozzáadott értékére a határokkal körülzárt politikai gazdaságok vizsgálata számára, másrészt pedig arra, hogy a területiség, a hatalom és az állam találkozása meghatározó az identitás és a kultúra számos megjelenési formája számára, lokálisan és a tágabb térben egyaránt.

A kötetben helyet kapó tanulmányok öt nagyobb egységbe tagozódnak bele, amelyek a földrajzi térben megje-

lenő, vonalszerű határoktól kiindulva fokozatosan vezetik át a határ értelmezését a társadalom, annak egyes csoportjai, majd végül az egyén szintjére, bemutatva mindeközben a területiség, a hatalom, a kormányzat és az identitás változó szerepét, az egyes nemzeti és a globális kereteken belül egyaránt.

Az első nagyobb szerkezeti egység a *szuverenitás, a területiség és a kormányzat* oldaláról közelíti meg a határok problémakörét. A kiindulópontot Brendan O’Leary tanulmánya adja a térfelosztásról, és annak hagyományos eszközeiről, a határokról. A térfelosztás, amint arra Josiah McC. Heyman rámutat, az eltérő történelmi fejlődés keretrendszerét teremtette meg, amely az eltérő identitások kialakulásának fontos forrása volt. Ennek egyik szemléletes példája az Egyesült Államok és Mexikó határa, ahol sajátos „határkultúra” alakult ki.

A térfelosztás mellett az államhatalom szerepe is meghatározó a határok elválasztó funkcióinak alakulásában, alakításában. Az európai határok elválasztó szerepe például az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult. Az európai integrációs politika az integrációban résztvevő országok közötti határokat gyengítette, a külső határokat azonban erősítette, erre mutat rá James Wesley Scott tanulmánya. Anthony I. Asiwaju pedig az európai és az afrikai határ menti együttműködési gyakorlatokat összehasonlítva arra világít rá, melyek azok a lényeges különbségek, ami miatt az afrikai országok nem érnek el a határon átnyúló együttműködések terén az európaihoz hasonló

sikereket. Az európai integráció a biztonságpolitika nemzetközi szintű kérdéseire is eltérő válaszokat fogalmazott meg a 2001. szeptember 11-ei események után, mint Észak-Amerika, ahol nyilván meghatározó szereppel bírt az Egyesült Államok szigorodó határpolitikája. Emmanuel Brunet-Jailly a tágabb társadalmi és gazdasági közeg összefüggésein keresztül mutatja be az észak-atlanti térségben tapasztalható eltérő biztonságpolitikai gyakorlatok okait. A jóléti államokban a népesség szabad áramlásával szemben tapasztalható „neo-autoriter fordulat” azonban, amely biztonság- és nemzetpolitikai okokra hivatkozva korlátozná a munkaerő beáramlását, Nyugat-Európa országaiban is egyre inkább teret nyer, miközben gazdaságilag ezen országok profitálnak e mozgásokból a legtöbbet, ahogy ezt John Borneman tanulmánya bemutatja.

A második nagy szerkezeti egység fejezetei az *államok, nemzetek és birodalmak* hármasságának összefüggéseit vizsgálják. A ma fennálló világgazdasági és világpolitikai rendszerben – az elmúlt évtizedek globalizációs folyamatai és a határok nélküli világot vizionáló elképzelések ellenére – a határok továbbra is meghatározó jelentőségűnek tűnnek, írja James Anderson, s miközben a korábban jellemző „formális” (területi) világbirodalmakat az „informális” (gazdasági) világbirodalmak – elsősorban az Egyesült Államok – váltották fel, az igény a határok stabilitására növekszik.

A mai világrendszer stabilnak és demokratikusnak tekinthető államalakulatainak kialakulásához – a „formális”

birodalmak felbomlása után – szükség volt az országhatárok által megformált nemzetállami keretek kitöltésére. Ez számos esetben erőszakos asszimiláció által következett be, amelynek egyik látványos vesztesége volt a határ menti, társadalmi szempontból heterogén, vitatott hovatarozású térségek és főként a városok „nemzetiesítése”. Számos, napjainkban eszkalálódó, szerte a világban megfigyelhető etnikai, vallási konfliktus, különösen a megosztott városoké, mint Belfast (protestáns–katolikus), Jeruzsálem (arab–zsidó), Mostar és Szarajevó (szerb–horvát–bosnyák, illetve muszlim–ortodox–katolikus), Bejrút (keresztény–muszlim) és Kirkuk (arab–kurd–török), e folyamatok továbbélését és a probléma kiéleződését, így természetesen aktualitását is jelzi Liam O’Dowd írásában.

A történelmi gyarmatbirodalmak maguk is jelentős szerepet játszottak a mai államhatárok kialakulásában, és e határok jórészt mesterséges kialakítása is hozzájárult a határ két oldalán fekvő, kultúrföldrajzi szempontból egymástól alig különböző térségek lényegesen eltérő identitásainak és nemzeti attitűdjeinek kialakulásához. Erre láthatunk példát a brit/kanadai-amerikai határ esetében Allan K. McDougall és Lisa Philips bemutatásában, illetve a dél-amerikai államhatárok, elsősorban Argentína és szomszédjai esetében Alejandro Grimson tanulmányában. Napjaink némely kihívása, így a biztonságpolitika kérdése viszont egymástól független államalakulatokat is összetarthat, illetve közös szakpolitika irányába terelhet, amennyiben hajlan-

dók lemondani szuverenitásuk egy részéről. Jó példa erre az Egyesült Királyság és Írország esete Cathal McCall írásában, akik a közös szárazföldi határ nyitottságának megőrzése érdekében igyekeznek szorosan összehangolni külpolitikájukat.

Egyes esetekben az államok területük egy részén maguk is igyekeznek egyfajta modern gyeput, ún. „senki földjét” teremteni határaik mentén, illetve olyan vidékeken, amely ugyan az adott állam ellenőrzése alatt áll, ugyanakkor annak sem földrajzi, sem hatalmi szempontból nem integráns része. Ezek a peremvidékek gyakran szolgáltak egyes nem kívánatos, de szükséges állami funkciók ellátására, amelyre jó példát jelentenek a francia Harmadik Köztársaság korai éveinek (1870–80-as évek) fegyencgyarmatként használt tengerentúli területei Olivier Thomas Kramsch írásában. Noha a szerző nem utal rá, e téma aktualitását adják az Egyesült Államok ma is működő tengerentúli börtönei (pl. Guantánamo).

Napjainkban a határok kijelölése, a delimitáció a technológiai eszközöknek köszönhetően igen pontosan és számos körülményt figyelembe véve végezhető el. David Newman tanulmányából kitűnik, hogy a határkérdések rendezése, illetve a nemzeti keretek megteremtése a legkevésbé technikai, sokkal inkább politikai kérdés, amint azt az önálló palesztin állam megalakításának problémája is mutatja, ahol a tudományosan megalapozott és korszerű technológia háttérrel megtámogatott határmegvonási javaslat sem volt elegendő – politi-

kai akarat hiányában – az önálló állami keretek megteremtéséhez.

A harmadik fő egység *a biztonság, a rend és a rendezetlenség* igen aktuális kérdéseinek határokhoz kapcsolódó vonatkozásait vizsgálja. A biztonságos határ, mint olyan, igen eltérő értelmezéseket kapott az elmúlt évtizedek folyamán. Az, hogy a határt ki védelmezi ki és mi ellen, milyen célból, időben gyorsan változhat, amelyet jól illusztrál írásában Mathijs Pelkmans. Grúziában, a török határ mentén fekvő Sarpí városának 20. századi történelme során előbb a Szovjetunió elzárkózó politikája, majd a határok megnyílása után az illegális tevékenységeiben jelentette kihívásokkal kellett szembenéznie. A szeptember 11-ei események azonban globálisan befolyásolták a határok biztonságáról alkotott elképzeléseket. Az Egyesült Államok biztonságpolitikai törekvései azonban helyenként túlzónak tűnnek és földrajzilag is elszakadnak a határoktól, amikor a biometrikus adatok egyre szélesebb körű felhasználásával már nemcsak az átjárási pontokat ellenőrzik, hanem a személyeket is nyomon követik, mutat rá Brenda Chalfin. A határok biztonságának fontos eleme azok egyértelmű kijelölése és elismertetése is. Az izraeli–palesztin határ azonban, mint láthattuk, ennek egyelőre nem képes megfelelni, Izrael állam megalakulása után még mintegy 60 évvel is feszültség forrása mindkét részről, ezért biztonsági szempontból is komoly kockázatokat hordoz, ezt a helyzetet tárgyalja Dan Rabinowitz tanulmánya.

A rend és a rendezetlenség témakörébe illeszkednek azok a fejezetek, amelyek a határ menti területek hatá-

ron átnyúló (számos esetben illegális) gazdasági tevékenységekben az állami hatalom aláadását, gyengítését vélik felfedezni. Láthatunk erre példát a Kongói Demokratikus Köztársaság és Uganda határvidékén Timothy Raeymaekers, illetve az afgán–tádzsik határ esetében Jonathan Goodhand írásában. E határvidékek a gazdaságilag gyengébben teljesítő belső országrészekkel szemben gazdasági centrumokként, dinamikus peremekként tűnnek fel. A határok biztonságának egy sajátos terepére kalauzol Alan Smart és Josephine Smart. A járványok országhatárokon átívelő terjedésével szembeni védekezés az elmúlt évek nemzetközi járványai által különleges aktualitásra tett szert, demonstrálva egyúttal, hogy e „természeti” jelenségekkel szemben még a legszigorúbb határellenőrzések, határzárak is hatástalanok. A határok nyitottsága vagy zártsága a természeti ökoszisztémák számára is meghatározó. Hilary Cunningham arra hívja fel a figyelmet, hogy noha a határok társadalmi képződmények, a természet szerves hálózatait éppúgy elvághatják egymástól, mint a társadalmi kapcsolatrendszereket, mindemellett a határok különböző oldalain éppúgy különböző életkörülmények (pl. környezet minősége, táplálékhoz jutás, védettség, stb.) állhatnak az egyes élőlények rendelkezésére, mint az emberekére.

A negyedik egységben *a népesség mobilitása, mint globális kihívás*, és a határoknak e kihívás kezelésében játszott szerepe kerül előtérbe. A tanulmányok elsősorban a földrajzi térben vizsgálják mind a népességáramlást, mind a

határok beavatkozását e mozgásfolyamatokba, ennek megfelelően e szekció fejezeteinek szerzői között többséget alkotnak a geográfusok. Előtérbe kerül egyfelől a határok és a népesség mobilitásának megváltozó viszonyrendszere, ezzel összefüggésben pedig a határok átalakuló, újraértelmezendő szerepe.

Az egyes államok földrajzi kereteinek, a határoknak a szerepét nagymértékben az adott államalakulat céljai, érdekei határozzák meg. A határok nyitottsága vagy zártsága esetenként az aktuális államhatalmi célok függvényében alakul, amellyel szemben a társadalom, különösen a határ menti térségek közösségeinek mozgásformái, mint például a határon átívelő, napi szintű mobilitás igencsak sérülékenyek. A hosszú történeti múltra, adott esetben a határ keletkezése előtti időkre visszanyúló, napi szintű kapcsolatok jelentős károkat szenvedhetnek az állami politika rövidtávon gondolkodó, protekcionista lépései nyomán (például a határok lezárása), amelyet az üzbég–kírgiz határ példáján keresztül szemléltet Nick Megoran.

Az állami politika hatása kevésbé szélsőséges esetekben is meghatározó. Henk van Houtum arra mutat rá, hogy a jóléti társadalmakban a bevándorlók számára a határ nem egyértelmű gát, inkább szűrő, amely az állam érdekeinek megfelelően engedi be, illetve tartja távol a migránsokat. Az Egyesült Államok migrációs politikájában például kiemelt szerepet kap a határ és annak ellenőrzése, ehhez képest az országon belüli ellenőrzés jelentősége csak az utóbbi években nőtt meg, ez ugyanak-

kor nincs összhangban a határellenőrzéssel, és hatékonysága is megkérdőjelezhető, alig vizsgálódik például illegális migránsok után a munkahelyeken, emeli ki írásában Mathew Coleman. Ezzel szembeállítja az Európai Unió gyakorlatot, ahol a határellenőrzés és a bevándorlás felügyelete határozottan elválik egymástól, és különböző szakpolitika foglalkozik velük.

A migráció számos esetben összekapcsolódik a törvényszegéssel és a jogfosztottsággal. Ennek egyik vetülete a migránsok által, illetve részvételével elkövetett bűncselekmények, mint az illegális határátlépés és az embercsempészet, amelyek a határokat „a bűn színtereivé (site of crime)” teszik, következményeik pedig messze túlmutatnak a határtérségeken, ezeket mutatja be írásában Michele Ford és Lenore Lyons. A törvényen kívüliség egy másik vetülete a jóléti államok által a menedékkérők áramlása elé gördített akadályok. Ausztrália és Észak-Amerika, valamint Európa országai egymáshoz igen hasonló stratégiákat dolgoztak ki a menedékesek kapun kívül tartására, amely sok tekintetben a fentiekben már bemutatott büntetőgyarmatok logikájára emlékeztet. Alison Mountz és Nancy Hiemstra tanulmányából kiderül, hogy a globális migráció legvonzóbb célországai kvázi pufferezónákat hoznak létre tengereiken és tengerentúli területeiken, illetve más államok területén, ahol a nemzeti szuverenitásból és jogrendszerből fakadó jogok és kötelességek csak korlátozottan érvényesek.

Nicholas De Genova sajátos elmentmondásra mutat rá. Szerinte a be-

vándorlók sok esetben magukon hordozzák az „idegen” címét, megvetést kapva az őket „befogadó” társadalomtól, a jóléti társadalmakban azonban egyes munkahelyek, munkakörök immár szinte kizárólag (illegális) bevándorlókra épülnek, szerepük és megbecsülésük tehát nem áll arányban egymással. A migránsokat körülvevő „határ” sajátos esete, amikor a migrációt kibocsátó társadalom válik ketté a migrációs részvétel és hajlandóság, a migrációban részt vevők és részt nem vevők egymásról alkotott megítélése mentén. E szembenállás mögött gyakran az állami keretek térbeli (határok helyzete), illetve politikai (politikai rendszer) változásai állnak, ez derül Pamela Ballinger írásából. Mindezek a jelenségek a kötet azon egyik legfőbb tanulságának alátámasztását célozzák, mely szerint a határok nemcsak, sőt egyre kevésbé földrajzi térhez, sokkal inkább az egyénhez kötődnek.

Az ötödik szerkezeti egység *a határok megítélésének* e szubjektív, az egyén, illetve a közösség által a mindennapi életben érzékelhető és érzékeltetett megjelenését viszi tovább. Számos esetben a határok fizikai kiépítése (pl. határátkelő, kerítés) csak szimbolikus, valójában inkább csak az állami szuverenitás területének kijelölése miatt történik, írja David B. Coplan. Számos példán, így pl. Togo és Ghána határának esetén keresztül azonban láthatjuk, hogy e mögött gyakran nincs valós kizárás, távoltage vagy ellenőrzés, miután sem a helyi társadalom, sem a hivatalos szervek nem tulajdonítanak gyakorlati jelentőséget neki. Más

esetekben viszont éppen a szimbolikus határok azok, amelyek egy adott társadalom különböző státuszú csoportjait elválaszthatják egymástól. Ezek a határok azonban könnyen átértékelhetők, átértelmezhetők és kiterjeszthetők, mint azt Robert J. Kaiser az észtországi szovjet emlékmű körül a közelmúltban fellángoló társadalmi vita kapcsán bemutatja, ahol a korábban meghatározó, nyelvi alapú társadalmi határokat felülírta a nemzethez fűződő viszony. Az átértékelhetőség nemcsak társadalmi, hanem térbeli határok meghaladásához is hozzájárulhat: még a leginkább zártnak és elválasztónak tűnő határokat is tekinthetjük a társadalmi interakciók dinamikus terének, ha a kapcsolatok felől vizsgáljuk őket, ezt vezeti le Robert R. Alvarez az Egyesült Államok és Mexikó határa kapcsán. Mindazonáltal éppen ez a határvonal jelent jó példát Paul Nugent tanulmányában arra, hogy a határon átnyúló kapcsolatok fellendülésének megítélése igen eltérő lehet a határ két oldalán, amelynek egyik térbeli manifesztálódása a határvonal mentén található, egymáshoz szorosan kapcsolódó, határon átnyúló agglomerációk (San Diego–Tijuana, El Paso–Ciudad Juárez, stb.) aszimmetrikus fejlődése. Végső soron azonban megalapozottnak tűnik az elképzelés, mely szerint a határok szerepe dinamikusan változik aszerint, amit az egyes egyének és közösségek hétköznapi életük során szabnak neki, és ugyanazok a határok személyre szabottan eltérőek lehetnek.

Összességében a kötet tehát valóban több szempontból és megkö-

zelítésből is megvizsgálja a határok kutatásának fontos témaköreit és vizsgálati területeit. A szerkesztők munkáját dicséri, hogy a kötet impozáns, több, mint félezer oldalas terjedelme, a szerzői gárda „diszciplináris sokszínűsége”, és az általuk készített tanulmányok meglehetősen különböző irányultsága ellenére sikerült egy igen kompakt és határozottan strukturált művet közreadniuk, amely fontos irodalom lehet a társadalomtudományi kutatások széles skálája számára a határok megértéséhez.

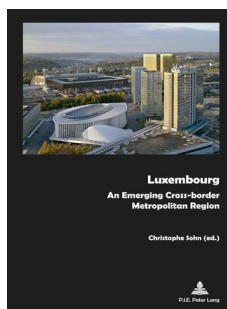
Ugyanakkor e sokoldalúság, ami a mű egyik legnagyobb erénye, nyilvánvaló nehézségeket is támasztott a szerkesztés során. A szerkesztők vélhetően törekedtek az egyes szekciók egyensúlyának megteremtésére, amely azonban együtt járt egyfelől a szekciók nagyfokú belső tartalmi és megközelítésbeli inhomogenitásával, másfelől pedig a különböző részterületek által tárgyalt problémakörök átfedéseivel, amelyek egy ilyen átfogó mű esetében természetesen nehezen elkerülhető anomáliák, ugyanakkor egy eltérő szemléletű strukturálás talán a mű kedvezőbb belső kohézióját eredményezhette volna.

Minden szempontot figyelembe véve a kötet igen fontos szerepet tölt be a határstudományok tudományos szakirodalmában. Uralkodóan kultúrantropológiai szemléletével igyekszik középpontba helyezni az egyént a határok által strukturált tér vizsgálatában, és a határok szerepét, tulajdonságait, változásait, valamint a határokhoz szorosan kapcsolódó társadalmi jelenségeket (szuverenitás, kizárás, identitás,

stb.) az egyén helyzetéből kiindulva közelíti meg. Terjedelme és komplexitása miatt a kötetet talán kevésbé lehet alapműnek nevezni, jelentősége sokkal inkább abban rejlik, hogy a határokat több szempontból kutatók többségének fontos kapcsolódási pontokra mutat rá a határokhoz kapcsolódó kérdések és napjaink jelentős globális, regionális és lokális szintű kihívásai között.

PETE MÁRTON

CHRISTOPHE SOHN (ed.) (2012):
Luxembourg: An Emerging
Cross-border Metropolitan Region.
P.I.E. Peter Lang, Brussels, 313 pp.

Recenzióknak tárgya Christophe Sohn szerkesztésében jelent meg, aki 2005 óta a luxemburgi székhelyű Néesség-, Szegénység- és Közpolitikai Ku-

tatások Központjának (Center for Populations, Poverty and Public Policy Studies, CEPS/INSTEAD) munkatársa. Mint kutató és a DEODE (Geography and Development, Földrajz és Fejlesztés) kutatási részleg vezetője, ő koordinálja a METROLUX kutatócsoport munkáját is. A kutatócsoport elsősorban a határon átnyúló több központú nagyvárosi integrációs folyamatokat elemzi elsősorban Luxemburg kapcsán, de más határrégiókban is Európa-szerte. A METROLUX által végzett kutatások három területre

terjednek ki: egyrészt a határon átnyúló nagyvárosi régiók globális rendszerben történő gazdasági fejlődésének módzatait, másrészt a különböző köz- és magánszereplők által a területi fejlődés és tevékenységeik koordinálása végett kidolgozott együttműködési és kormányzási módokat, harmadrészt pedig az előbb említett folyamatokban a nemzeti határok szerepét vizsgálják.

Jelen kötet a kutatócsoport által 2007 és 2009 között végzett METROLUX projekt eredményeit foglalja össze. Készítésében tizennégy szerző vett részt, akik főként a CEPS/INTEAD kutatóintézet geográfus munkatársai, de mellettük az egyes tématerületek szakértőiként egyetemi oktatók (leginkább francia nyelvterület egyetemeiről (Luxembourg, Strasbourg, Nancy, Paris, Lyon, valamint Mulhouse)) és egyéb területi tervezésben érdekelt szervezetek (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion, Spatial Planning Observatory of Luxembourg, German Council of Science and Humanities, Wissenschaftstrat) szakemberei is helyet kaptak. A luxemburgi, német és francia szerzőket a tágabb térségből választották ki, akik tudományos és gyakorlati tevékenysége biztosította, hogy Luxembourg gazdasági, mobilitási, kormányzási és területfejlesztési politikai határon átnyúló jellegzetességeinek egy-egy részlete feltárhatóvá váljon.

A fent említett projekt átfogó célja, hogy megérthető és elméleti keretbe foglalható legyen Luxembourg atipikusnak tekintett nagyvárosiasodási folyamata, azon területi, társadalmi, va-

lamint gazdasági folyamatok elemzése, melyek során a nagyvárosi térség egyre erősebben kapcsolódik a globális gazdasághoz, miközben a szomszédos határon túli területekkel fokozatosan kölcsönös egymásrautaltságok épülnek ki.

A nemzetközi szerzőgárdát és tematikai sokszínűséget felvonultató tanulmánykötet három fő kérdéskört próbál körbejárni. A kötet *első részében* Luxembourg azon központi funkcióit igyekezik feltárni, melyek révén megragadhatja a város metropolisszá válásának jellegzetességeit. A metropolisz funkciók vizsgálata főként a tudás-intenzív gazdaságra korlátozódik. A szerzők hipotézise szerint Luxembourg mérete ellenére globális város, mivel az Európai Unióhoz kötődő szimbolikus és kormányzati funkciók mellett magas szinten specializált és a globális gazdasági hálózatokba integrált pénzügyi szektorral rendelkezik. A kutatás célja annak feltárása, melyek a metropolisz fejlődésének potenciáljai és hátráltató tényezői, valamint hogy a metropolisz funkciók milyen térbeliséget alakítanak ki, mindezt a folyamatot hogyan befolyásolják az államhatárok. A *második rész* a határon átnyúló egymásrautaltságokkal foglalkozik elsősorban a munkaerő térbeliségével kapcsolatban. A munkahelyi mobilitás és a lakóhely-változtatási szokások térformáló szerepét vizsgálja. Állítása szerint a határok alapvetően befolyásolják a migrációt eltérő ingatlanárakat, bérszínvonalat, lakhatási feltételeket nyújtva a határrégió munkavállalói számára. A könyv *harmadik része* abból a feltételezésből indul ki, hogy a határok

funkcióinak megváltozása utat nyitott a határon átnyúló városi formák megjelenésének, melyek új lehetőségeket és problématerületeket eredményeztek a területfejlesztésben. A térfolyamatokra reagálva olyan kormányzási keretekre van szükség, melyek határon átnyúló módon képesek kezelni a nemzetállami keretekhez egyre kevésbé igazodó városhálózatot. Ez utóbbi rész fő célja annak feltárása is, milyen irányítási rendszert kellene kidolgozni Luxemburg határon átnyúló nagyvárosi térségében, minek kellene lennie a nagyváros feladatának az új együttműködésekben, és milyen szintű döntéshozatali önállóságot kellene élveznie Luxemburnak a területi tervezésben.

Az európai szinten is kurrensnek számító témának Budapestről nézve a közép-európai, kárpát-medencei városhálózati sajátosságok adnak még nagyobb jelentőséget. A határon átnyúló városrendszerek megteremtését ráadásul még inkább a tudományos érdeklődés középpontjába helyezheti, hogy térségünkben a volt keleti blokk, Közép-Európa korábban barrierként vagy erős filterként funkcionáló határai gyors ütemben egyre nyitottabbá válnak, integrált határrégiók formálódnak a néhány évtizeddel ezelőtt még szinte hermetikusan zárt, elidegenedett háttértérségekből. A rendszerváltás, illetve az európai uniós csatlakozás átértékeli a települések határ menti helyzetét. Az ezredfordulón már látszott, hogy az országos településhálózatok és a vonzáskörzetek egyre kevésbé fognak idomulni a közigazgatási és államhatárokhöz, majd mind több helyen átlépi azokat.

A következő évtizedekben fel fognak élénkülni a közép-európai települérendszer határon átnyúló hálózatos kapcsolatai.

A településhierarchia csúcsán a korábban egymástól elszigetelten fejlődő nagyvárosok ma már sok esetben határon átnyúló, kiterjedt vonzáskörzetekkel rendelkeznek. Funkcionálisan összekapcsolódó település-együttesekkel, nagy potenciálokat rejtő csonkult vonzáskörzetekkel kell számolni. A településhálózatból hiányzó elemek, szintek (regionális centrumok stb.) egyes nemzeti településhálózatokhoz történő reintegrációja a városhiányos területeket ismét központi funkciókkal láthatják el. A folyamatnak köszönhetően bizonyos települések természetes vonzásközpontjaikat nyerik vissza, míg a központok a hozzájuk tartozó hinterlandjuk egy részét. A témaválasztás fókuszpontját térségünkben pl. az mutatja, hogy az utóbbi években Bécs és Pozsony központtal formálódó közép-európai határon átnyúló többközpontú metropolisz térség, a CENTROPE egyre hangsúlyosabb térszervező ereje. Ennek jeleként a térségben pl. Pozsony szuburbanizációja egy a határon átnyúló agglomeráció megszületéséhez vezetett Ausztria és Magyarország irányába.

Emellett a közép-európai háttértérségek mentén több olyan település is fekszik, melyek a Vasfüggöny leereszkedése vagy a két világháborút lezáró békerendszerek előtt szoros funkcionális kapcsolatban álltak egymással, sőt, egy települést alkottak, és az elmúlt években kapcsolataik újra

az egységesülés felé mutatnak. Például ilyen ikervárosok és várospárok fekszenek többek között a Neisse, az Odera és a Duna partja mentén (pl. Frankfurt–Ślubice, Görlitz–Zgorzelec, Guben–Gubin, Komárom–Komárno, Esztergom–Párkány), de Cieszyn és Český Těšín vagy Valka és Valga is határon átnyúló funkcionális egységekként működhetnek. Napjainkban ezek a települések az együttműködések elmélyítésére tesznek kísérletet, több esetben közös szervezeteket hoznak létre (pl. Gorizia–Nova Gorica), összehangolják fejlesztési terveiket. E fentiek is többszörösen indokolják, hogy kézbe vegyük a kötetet egyszersmind tanulmányozva, hogy mit gondolnak az integrációban már több évtizedes tapasztalatokkal rendelkező térségekben a témáról, milyen problémákkal kell megoldásuk során szembe nézni, illetve hogyan adoptálhatóak az eredmények térségünk helyi sajátosságainak figyelembevételével.

Visszatérve a kötet ismertetésére, annak egyik legértékesebb része a Chrisophe Sohn által írt *bevezetés*, melyben a szerző a határon átnyúló nagyvárosi régió definiálása érdekében időigényes bibliográfiai kutatásokat végez az ezzel a fogalommal kapcsolatban megjelent cikkek felkutatásával. Ez azért is kiemelten fontos, mivel még napjainkban is nagyrészt tisztázatlan e fogalom, mely nyilvánvalóan megnehezíti a közös szakmai gondolkodást is. A témában született szakirodalom áttanulmányozásával egy koherens összegzést ad a térségtípus tudományos diskurzusban és európai regionális po-

litikában való megjelenéséről, végül pedig ajánl egy definíciót is.

Az *első fejezetben* Olivier Walther egy hasznos osztályozást dolgoz ki a hi-tech és tudás-intenzív szektorban működő vállalkozások besorolása érdekében. Európában, különösen annak keleti felén a tudásgazdaság térbeliségének vizsgálata komoly módszertani korlátokba ütközik az adatszolgáltatási rendszerek különbözőségeiből adódóan. A tanulmány fontos eredménye, hogy a nagyvárosi térségre jól alkalmazható osztályozása révén térképezhetővé válik az ország erősen Luxemburgra és agglomerációjára koncentrálódó tudásgazdasága.

A *második fejezetben* Olivier Walther és Christian Schulz a pénzügyi szolgáltatások Luxemburg városába történő koncentrációjával foglalkozik. A tanulmány eredményét annak fényében érdemes értékelni, hogy a közelmúltig a globális gazdaságba beágyazott és tágabb térségük szerveződésére nagy hatást gyakoroló gazdasági központok fejlődésének és földrajzi sajátosságainak vizsgálatára kevés figyelem irányult a geográfusok részéről. A tanulmány kimondottan más szerzők módszertanára épül, főként Taylor és szerzőtársainak Londonnal kapcsolatos munkáira. A pénzügyi szektor résztvevőinek küldött kérdőíveken túl a szerzőpáros személyes interjúkat készít a globális szolgáltató vállalkozások vezetőivel. A primer kutatások mellett a területi statisztika módszerei is megjelennek az írásban. A pénzügyi funkciók erős területi koncentrációjának bemutatását jól szolgálja a tanulmányban he-

lyet kapó térkép, valamint a legközelebbi szomszéd analízis lefolytatása. Így az említett módszerek segítségével képes meghatározni azokat a fekvési előnyöket és hátrányokat, valamint koncentrációs és diszperziós erőket, melyek befolyásolják a nagyvárosi térség pénzügyi vállalkozásainak térszerkezetét.

A *harmadik fejezet* keretében Ralf Blaser, Michaela Genscheimer és Christian Schulz a Luxemburg városáról alkotott nemzetközi felfogásokat és reprezentációkat vizsgálják. A bankok, könyvelő irodák és pénzügyi tanácsadó cégek igazgatósági tagjaival készített interjúkon túl a nyomtatott média tartalomelemzésével ez a fejezet különbözik módszertanilag a leginkább a többitől. A megközelítés különösen Európa keleti felének tudományosságával összehasonlítva értékelhető újszerűnek és hasznosnak. A személyes interjúk során kitöltött kérdőív ritka, de nem új módszer a nyugati nagyvárosok vizsgálatában, a példa itt is Taylor és társainak *The Corporation of London* című munkája volt. A médiaelemzés újságok, folyóiratok széles körére épül, a szerzők nyelvi kompetenciájából adódóan angol, német és francia sajtótermékekre vonatkozóan. A többnyelvűség pozitívan értékelendő, azonban a tartalomelemzés talán még érdekesebb eredményeket hozott volna, amennyiben a *Prague Tribune*-ön kívül más közép- és keleti-európai forrás is a szerzők rendelkezésre áll. Azt is meg lehetett volna vizsgálni, mennyiben tér el a nagyvárosokról alkotott kép a kontinens keleti és nyugati fele között. Ennek ellenére a szerzők munkájának

köszönhetően világossá válik, hogyan látják Luxemburgot a nemzetközi vállalatok és a nyomtatott média.

A *negyedik fejezetben* Antoine Decoville és Christophe Sohn megkísérli térképezni Luxemburg funkcionális várostérségének strukturálódását. Munkájuk értékes eredményei azok a térképek, melyek Luxemburg funkcionális vonzaskörzetét, belső funkcionális tagolódását, specializációját szemléltetik. Az ábrák alapján megállapítható, hogy a nemzetközi határok és a regionális társadalmi-gazdasági jellemzők hogyan befolyásolják a nagyvárosi térség térszerveződését. Luxemburg vonzaskörzete azért is különleges, mivel egyre inkább transznacionális kereteket ölt, mely azt jelenti, hogy változó mértékben, de egyszerre mind a három szomszédos ország határ menti területeire kiterjed, miközben a tudás-intenzív szektorok ingázóinak szigetszerű szerkezete a vonzaskörzet belső tagoltságára utal. A vonzaskörzetek meghatározása tisztán munkaerő-piaci adatokon alapul, mivel a lehatárolás az ingázók és a tudás-intenzív ágazatokban dolgozó lakóhelye szerint történik. A városi vonzaskörzetek földrajzi kiterjedésének meghatározásában régóta bevett módszer az ingázók városkörnyéki arányának számbavétele, mind a közép-európai városföldrajzi kutatásokban, mind pedig az Európai Unió szintjén definiált funkcionális várostérségek elemzésében. A későbbi kutatások az elméleti vonzaskörzetek meghatározásánál a nemzetközi szakirodalomban gyakran használt gravitációs modellek egyikét is alkalmazhatják, és a funkcionális vá-

rosi térséget alkotó többi funkció is az elemzés tárgya lehet a jövőben.

Az ötödik fejezetben Philippe Gerber, Olivier Klein és Samuel Carpentier a napi ingázás és a határon átnyúló szuburbanizáció nyomán kialakuló térbeli specializáció következményeit vizsgálja. A tanulmány ráirányítja a figyelmet a luxemburgi nagyvárosi térség sajátosságára, mely szerint Luxemburg esetén egyszerre érvényesül a hagyományos központi város – vonzáskörzet viszonyrendszer és a mobilitási mintázatokban az agglomeráció határon átnyúló mivolta. A migrációs egyenleg térképezésével világosan kimutatják a határon átnyúló szuburbanizáció folyamatát is. Emellett megállapítják, hogy a határ kettős szerepet játszik: egyrészt az ingatlanárak különbségéből adódóan barrier (gát), másrészt vonzó tényező, mivel a határhoz való közelebb költözés csökkenti a lakóhelyválasztásnál fontos szerepet játszó utazási időket. A tanulmány legértékesebb része az a két vektormódszerrel előállított térkép, melyek vonalas jelek alkalmazásával az ingázási és lakóhelyi áramlások fő irányait határozzák meg. Előbbi esetén a mozgások mindegyik országból a városmag felé irányulnak, míg utóbbi esetben nagyon ritkák a határok felé mutató nyilak.

A hatodik fejezetben Sébastien Lord és Philippe Gerber tanulmánya azért emelhető ki, mivel eddig kevés megállapítás volt elérhető a határon átnyúló nagyvárosi régió szintjén a metropolizáció – az urban sprawl és területi specializáció – folyamatának eredményeként kialakuló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekről. Az

eddigi tudományos gyakorlatot főként a városon belüli, illetve az egy-egy agglomerációra szorítkozó városszociológiai, demográfiai fókuszú elemzések lefolytatása jelentette. Ezzel szemben jelen tanulmány interregionális és transznacionális léptékben vizsgálja a lakóhelyi mozgások típusait. A szerzők arra keresik a választ, mekkora térségre terjed ki a Luxemburg körüli lakóhelyi mobilitás (azok milyen arányban határon belüli vagy kívüli mozgások), és milyen társadalmi vagy éppen gazdasági jellemzőkkel (nemzetiség, életkor, családi állapot, foglalkoztatás típusa, foglalkoztatás időtartama, havi kereset, munkahely-lakóhely távolság) rendelkeznek a migránsok. A módszerek közül kiemelkednek a logisztikus regressziós modellek, melyek segítségével feltárhatóvá teszik a szerzők, mely változók milyen mértékben teszik valószínűvé a különböző lakóhelyű és társadalmi helyzetű foglalkoztatottak helyváltoztatását. A szerzők megállapítása szerint a Luxemburgba vagy agglomerációjába való költözést leginkább a betöltött munkakör és az életciklusban elfoglalt pozíció határozza meg. A témában érdemes további kutatásokat végezni, mivel még nem bizonyosodott be teljes mértékben, hogy a határon átnyúló nagyvárosi régió kialakulásával erősödnek a transznacionális szintű szegregációs tendenciák.

A hetedik fejezetben Olivier Walther egy esettanulmányon keresztül három viszonylag hasonló nyugat-európai határon átnyúló városrégiót (Luxemburg, Basel, Genf) hasonlít össze annak érdekében, hogy meghatározhatók legyenek a luxemburgi metropolisz térség egyedi

demográfiai vonásai. A szerző arra keresi a választ, milyen hatása van a határoknak a nagyvárosi régióknak a demográfiai folyamatokra, esetleg növekvő vagy csökkenő fragmentáció és koncentráció jellemző-e a városi növekedésre. A Walther által használt határon átnyúló demográfiai integrációval kapcsolatos modell egy nagyon egyszerű, könnyen használható módszert takar, melynek lényege, hogy ábrán jeleníti meg a határtól való távolság függvényében a népsűrűség változásait két egymást követő időpontban. A határtérség demográfiai integrációjáról akkor beszélhetünk, ha a két kiválasztott időpont alatt adott transzektben belül csökkennek a határ menti területek közti egyenlőtlenségek. A tanulmány által használt másik módszer a területi autokorreláció. Az elemzés hátránya, hogy mindössze a népsűrűség és a népességváltozás különbségeit veszi figyelembe, miközben számos más demográfiai jellemző nem kap szerepet az integrációs szint meghatározásában. Ennek ellenére Walther új tudományos megállapításokat is tesz. Ezek közül kiemelhetők azok a térképek, melyek szerint az egykori erősen ipari profilú francia határ menti térség keleti fele a 2000-es évek óta a határon átnyúló munkaerő migrációba bekapcsolódva képes volt növelni népességét hozzájárulva a demográfiai integrációhoz. A demográfiai integráció erősen irányfüggő, a német területek felé kevésbé jellemző. Ennek ellenére kiegyenlítődési folyamatok indultak el Luxemburg és Trier között, melyet egyszerre táplált Luxemburg vonzáskörzetének urbanizációja valamint Trier szuburbanizációja.

A *nyolcadik fejezetben* Christian Lamour és Franz Clément lényegre törő összegzést ad a Greater Region (Grande Région, Grossregion) területi kormányzásáról és határon átnyúló nagyvárosi menedzsmentjéről. A téma azért is fontos, mivel a globalizációs és európai integrációs folyamatok ráirányították a figyelmet a határon átnyúló funkcionális régiókra, így a nagyvárosi térségek határon átnyúló kezelésének szükségességére is. A szerzők több problématerületre is ráirányítják a figyelmet. Több országra kiterjedően kell megtalálni a térszerveződéshez igazodó kormányzási módokat, melyek a közszférán túl képesek összefogni a civil és a vállalati szférát, miközben a térszerveződésben meghatározó szerepet játszó városokat is érdemes integrálni az együttműködési hálózatokba. A tanulmány jól világít rá arra, hogy az egyes térségi szereplők eltérő feladat- valamint hatáskörökkel, illetve kompetenciákkal és érdekekkel rendelkeznek, ezért a fejlesztéspolitika összehangolása gyakran komoly akadályokba ütközik e különböző térségi szinteket és intézményi hatalmakat integráló nagytérségi együttműködés keretei között. A szerzőknek köszönhetően megismerhetjük azt az 1980-as évek óta tartó területi tervezési szemléletváltozást, melynek köszönhetően a kezdetben kizárólag nemzetállami ügynek tekintett együttműködések elmozdultak a városokat is integrálni kívánó többszintű kormányzás intézményes együttműködéseinek kialakítása irányába. Fontos felismerés, hogy a többpólusú városhálózati térszer-

veződés csak az utóbbi néhány évben kapott támogatást. A szerzők értékes, de némileg nehezen átlátható – táblázatos vagy térképes megjelenítést mellőző – összegzést nyújtanak arról, milyen határon átnyúló városhálózati projektek, együttműködési hálózatok alakultak, célkitűzések fogalmazódtak az elmúlt évtizedben (pl. közös területrendezési terv, európai kulturális főváros, Trilux tudományos park, Greater Region Egyetem projektek).

A *kilencedik fejezetben* Eric Auburtin bemutatja a városok együttműködési hálózatainak szerepét a határon átnyúló nagyvárosi térségek kormányzása terén. A területfejlesztés ezen viszonylag újonnan felismert platformjainak (LELA+, QuattroPole), valamint azok városfejlesztési tevékenységének bemutatása a munka legfőbb eredménye. Hozzáteesszük, hogy más hangsúllyal, de a városhálózati kapcsolatok, potenciális nagyvárosi együttműködési tengelyek már az 1990-es évek eleje-közepé meghatározó súllyal vannak jelen a szakirodalomban, még a köztes-európai térben is (pl. Debrecen–Nagyvárad esetén). Auburtin megemlíti azt is, hogy a METROBORDER projekt nyomán a Greater Region céljává vált a kiegyensúlyozottabb területi fejlődés érdekében a térség nagyvárosainak határon átnyúló többközpontú együttműködése. Azonban ahogy a szerző is megfogalmazza, a városhálózati együttműködések hatékonyságát kormányzási, finanszírozási hiányosságok fenyegetik. A városok közti, illetve a város és funkcionális vonzáskörzetének szorosabb integrációja a területi kohézió erősítése miatt

ugyanis elengedhetetlen. Ugyanakkor kissé nagyobb szerepet kaphattak volna a potenciális határon átnyúló települési hálózatra alapozott funkció-megosztás kérdései. Nyilvánvaló, hogy az egyes határszakaszonként és városi együttműködésenként eltérő módon erősítendő a városhálózati kapcsolatok, és érdemes lenne vizsgálni azt is, hogy az egyes együttműködéseknek milyen funkciófejlesztési és szolgáltatásszervezési tevékenységeket lenne szükséges végrehajtania tekintettel azok városhálózatban betöltött szerepére, funkcióúrságára. Auburtin tanulmányának további eredménye, hogy kritikusan értékeli azt, hogy az egyes határ menti szereplők és régiók hogyan jelenítik meg fejlesztéspolitikájukban a „többközpontúság”, a policentrizmus támogatását.

A *tizedik fejezetben* Antoine Decoville átfogó összegzést ad az európai területi tervezési szakpolitikák fejlődéséről. Nem csak egyszerűen az európai uniós várospolitikai dokumentumok (pl. ESDP, Területi Agenda) összegzésére törekszik, hanem kiemeli, hogyan változtak az egyes stakeholderek szerepei, és hogyan oldhatja fel a határon átnyúló többközpontú hálózatok fejlesztése a területi egyensúly megtartásának és a versenyképesség fokozásának egyidejű paradoxonját. A szerző módszertanát a regionális politikai dokumentumok áttanulmányozása mellett a döntéshozók és szakpolitikai szakértők álláspontjának megismertetése alkotja. Decoville megvizsgálja Luxemburgi Nagyhercegség területfejlesztési politikáját különös tekintettel a jó gyakorla-

tot képviselő Belval projekte, melynek során számos érdemi megállapítást tesz a tanulmány második felében arra vonatkozóan, hogyan lehetne a határon átnyúló policentrikus fejlődést kihasználni, és ennek útjában milyen akadályok állnak. Az ország kis kiterjedéséből és a területi közigazgatási rendszer sajátosságaiából adódóan Luxemburg nagyvárosi régiójának fejlesztése a központi kormányzat kezében van, még mindig hiányoznak a települési szint feletti funkcionális várostérségi területfejlesztési és egyeztetési szerepkörök. Fontos tanulságként írhatóak le többek között az állam egyeduralkodó és a települési szint gyenge szerepe, a fejletlen város-vidék partnerség, valamint a funkcionális várostérségi együttműködések. A területi szemlélettel szemben az egyes minisztériumok egymással is versengve saját ágazati céljaik megvalósításáért küzdenek, ez pedig nem erősíti a területi kohéziót. A szerző ezek mellett rámutat arra is, hogy a civil és üzleti szféra képviselőinek jobb bevonása szintén a sikerességet szolgálná

A *tizenegyedik* fejezetben Christophe Sohn és Olivier Walther leírják a határon átnyúló nagyvárosi integráció elméleti és gyakorlati hátterét. A tanulmány hipotézise, hogy a piac-vezérelt (a spontán társadalmi térszerveződés) és a szakpolitika-vezérelt (a politikai szereplők által elhatározott célkitűzések térbelisége) funkcionális integráció nem szükségképpen esik egybe. Azaz kiemeli, hogy a városhálózati formák, mint térségtípusok önmagukban nem hoznak integrált régiót, azok fejlesztés-politikai felismerésére, társadalmi-po-

litikai együttműködések (térszervezésre, tudatos társadalomirányítási produktumra) kiépítésére van szükség. Megemlítjük, hogy tipikusan ilyen helyzetek veszélye áll fenn az EGTC-k megalakulásával kapcsolatban, ahol néha nehéz igazodni a valóságos funkcionális szerveződéshez és elhárítani a kompetenzavarokat. A geográfia illetve társtudományai, valamint a határtanulmányok szakirodalmának ismerete (pl. Perkmann, Anderson és O'Dowd, Ratti, Van Houtum, Paasi írásain keresztül) tükröződik az összefoglalásból. A szerzőpáros az említett szakirodalom szintetizálásával és saját kutatási eredmények hozzáadásával három résztémát jár körbe. Először a határ elválasztó, komparatív előnyöket, erőforrást nyújtó vagy hátrányt okozó jellegzetességei fogalmazódnak meg. Ugyan kevés új információt tartalmaz, de a kompakt, lényegre törő összegzésnek helye van a kötetben. Pozitívum, hogy egy-egy félmondat erejéig kitekintenek a Greater Region-ből, és megjelenik a Koppenhága–Malmö és a Bécs–Pozsony reláció is. A második tartalmi egységben felhívják a figyelmet a határon átnyúló nagyvárosi városhálózati együttműködések hiányára, az együttműködések és a funkcionális vonzáskörzeti viszonyok közti területi meg nem felelésekre. Végül átfogó, szakmai kritikákat is megfogalmazó képet ad a tanulmány a Greater Region policentrikus fejlesztéséről kiemelve, mely területeken természetesen vannak együttműködési lehetőségek is.

Bernard Reitel összefoglalójában felveti, hogy Luxemburg innovatív mo-

dellként szolgálhat a határon átnyúló nagyvárosi régiók fejlesztése számára. Ehhez az egyes szomszédos államok eltérő területi szintjein lévő partnereinek bevonásával napjainkban is formálódó sajátos kormányzati keretrendszer nyújt segítséget. Az összegzés legfőbb eredménye, hogy bemutatja a luxemburgi metropolisz sajátosságából (kis méret, erősen specializált gazdaság, az állam elsőbbsége a határon átnyúló településfejlesztésben) adódó viszonylag egyedi határon átnyúló integrációs modellt. Egy ilyen határon átnyúló városfejlesztési modell leírása ritkának számít a szakirodalomban, ezért önmagában kedvezően értékelendő.

Anélkül, hogy lebecsülnénk a nagyvárosokkal foglalkozó irodalom eddigi úttörő és alapvető műveit, jelen tanulmánykötet egyik fontos eredménye a metropolizáció folyamatának újszerű, határon átnyúló keretek közti elemzése során a fejezetenként fentebb taglalt következtetések megállapítása. Tény, hogy a városfejlesztési tényezők és a szakpolitikai elvek megváltozása nyomán a tudományos diskurzusban is mind erőteljesebben bukkan fel a határon átnyúló városrégiók kezelésének ügye. Ez a kötet is ennek a folyamatnak az egyik lényeges mérföldkövét jelenti. Jól illeszkedik ugyanis abba az akadémiai gondolkodásmódba, mely az EU szintjén fogalmaz meg szakpolitikai javaslatokat, mint például az ESPON METROBORDER vagy a POLYCE nevű projektek. A recenzens úgy gondolja, hogy a szerzőknek érdemes folytatni a megkezdett kutatásokat, hiszen ezek rámutatnak egyfelől a határon

átnyúló funkcionális városi térségeket létrehozó folyamatokra, a határok változó szerepére, másfelől pedig az ezek nyomán kialakuló térbeli mintázatokra. A tudományos kutatás hasznos megállapításokat eredményezett a határon átnyúló városrégiók előtt álló területi kihívásokra adandó kormányzati módszerekkel kapcsolatban, így a területi kohézió erősítése miatt a határon átnyúló térségek sajátos fejlesztési potenciálja jobban definiálhatóvá válik. Éppen ezért üdvözlendő, hogy a kötet szerkesztése során igyekezett Sohn és a szerzőgárda mindezek integrálására, az elmélet és a gyakorlat vizsgálata kiegészíti egymást.

A hazai, témával foglalkozó kutatóknak pedig érdemes lenne e fenti szempontokból nagyobb figyelmet szentelni a Duna-medence makrorégiójára, ahol az egymástól többnyire független nagyvárosok egy policentrikus hálózatba szerveződve hozzájárulhatnak a határon átnyúló integráció és a területi kohézió erősödéséhez. A metropolisz régióktól eltekintve a fent már említett várospárok, határon átnyúló vonzáskörzeti potenciálok nagyobb szerepet kaphatnának a szakirodalomban, összhangban az Európai Unió fejlesztéspolitikai céljaival. Egy olyan modell felállítását is meg lehetne kísérelni a luxemburgi mellett, melynek révén összehasonlíthatóvá válna a nyugat- és a kelet-európai határon átnyúló városhálózati integráció.

Végül, de nem utolsósorban azonban ki kell emelni, hogy a határok szerepét módosító folyamatok jelentőségét túlértékelni legalább akkora hiba lenne, mint azt figyelmen kívül hagyni. A határon nem „tűnnek el” többek között

a politikai térképekről, még kevésbé bomlanak le egyik pillanatról a másikra a mentális határok. A határellenőrzés megszűnte vagy az EU négy alapszabadságának érvényesülése nem jelenti automatikusan homogén várostérségek azonnali létrejöttét a közép-európai viszonyok között. A határtérségeket érintő területi kihívások mindössze új lehetőségeket teremtenek a közös fejlesztés terén, mely lehetőségekre megfelelő akadémiai és szakpolitikai háttér esetén működőképes határon átnyúló együttműködések szervezhetőek, majd azok valós tartalommal tölthetők meg.

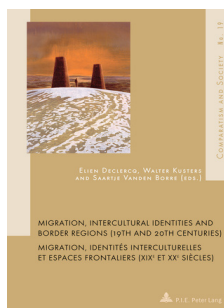
Ahogy a témaválasztás értékelésében utaltunk rá, a közép-európai térség számára kiemelt jelentőségű megállapításokkal is szolgál a mű. A formálódó határon átnyúló több-központú nagyvárosi régió vizsgálata több szempontból is releváns az európai városokkal foglalkozó diszciplínának, valamint a terület- és településfejlesztés számára. Európai léptékben már a második világháborút követően jelentős figyelem irányult a metropoliszok földrajztudományi keretek között történő elemzésére is. Ennek jeleként sorra jelentek meg azok a nyugat-európai művek, melyek az 1980-as évektől felerősödve a nagyvárosok térbeli sajátosságaival foglalkoztak. A többközpontú városfejlesztés az 1990-es évek második felében gyökeresedett meg az európai regionális politikában és szakirodalomban. Nyugat-Európával szemben a kontinens keleti felén azonban csak az elmúlt bő két évtized rendszerült és európai integrációs folyamatai nyomán került előtérbe a városhálózat kapcsán a határokat meghaladó tér-

szemlélet meghonosodása. Sőt, a területi tervezésbe csak az ezredfordulót követően kezdenek beépülni azok a tudományos és szakpolitikai irányok, melyek a régi tagállamokban több éves-évtizedes múltra tekintenek vissza.

A könyv áttekintésével módszertani és gyakorlati ismeretekre tehet szert a szakértő hazai olvasó az Európa térképén viszonylag új jelenségnek számító határon átnyúló várostérségek megjelenéséről. Így a kötetet elsősorban azon geográfusoknak, városkutatóknak és területfejlesztési szakembereknek ajánljuk, akiket érdekel, hogyan vizsgálható és fejleszthető határon átnyúló módon a településhálózat.

HESZ ROLAND

ELIEN DECLERCQ, WALTER KUSTERS and SAARTJE VANDEN BORRE (eds.) (2012): *Migration, Intercultural Identities and Border Regions (19th and 20th centuries). Migration, identité interculturelles et espaces frontaliers (XIXe et XXe siècles). Comparatism and Society Vol. 19, P.I.E. Peter Lang S.A., Brussels, 294 pp.*

Világokat átívelő utazásra számíthat az olvasó, ha kezébe veszi a 2010-ben tartott nemzetközi, történészek és irodalmárok részvételével zajlott

konferencia előadásiból született tanulmánykötetet. Nem csupán azért, mert a

kutatások háttéréül szolgáló helyszínek (a teljesség igénye nélkül Argentína, Belgium, Dél-Korea, Egyesült Államok, Franciaország egy-egy mikrotérsége) a földrajzi tér legkülönbözőbb pontjain mutatják be a migrációt kísérő társadalmi jelenségeket. Különböző kultúrák, társadalmi csoportok érintettek a tanulmányok által bemutatott földrajzi mobilitásban, ezáltal újabb és újabb nézőpontok kerülnek elő. A kutatói szemléletek különbözősége, a történelmi léptékű időintervallumok szintén újabb dimenziókat nyitnak. Szeleteket kapunk a sokszínű és igen bonyolult, a migráció által még inkább felkavart világunk különböző helyszíneiről.

Az „utazás” *kiindulópontja* – amely kifejezés jelentőségére a migrációkutatásban a Dél-Dániai Egyetem összehasonlító irodalom professzora, Søren Frank hívja fel a figyelmet elméleti tanulmányában –, a belga–francia határhoz közel fekvő Kortrijk városa, a Lille-i eurorégió része. Itt működik a Leuveni Egyetemhez kapcsolódó intézet (Centre for the History of Intercultural Relations–CHIR), amelynek kutatói kultúrtörténettel, neveléstörténettel, valamint történelmi és összehasonlító irodalommal foglalkoznak. Az interkulturális kapcsolatok vizsgálatára szerveződő projektjeikben kiemelt téma a migráció (a határvárosban ez a helyben jelentkező társadalmi jelenségek vizsgálatát is jelenti). Kultúrára gyakorolt hatásának vizsgálatával a migráció jobb megértését szeretnék elérni. Jelen kötet ennek szellemében született.

A határ menti térségekre jellemző migrációs folyamatokat és sajátos interkulturális identitásokat vizsgáló kötet öt tematikus egységbe rendezi a különböző európai országokból érkezett kutatók munkáit, amelyek a kutatás szellemiségéhez illeszkedően két nyelven íródtak (angol és francia). A fejezetek tematikus besorolása ugyanakkor esetlegesnek tűnik. Ugyanis a megidézett hívószavak a fejezetek címeiben (Elmélet, Nemzet és identitás, Migráció, Határok, valamint Interkulturalitás) nem élveznek kizárólagosságot a hozzájuk kötött tanulmányok esetében.

A legtöbb tanulmány egyszerre több (de akár majd minden) témához is elválaszthatatlanul hozzákapszolható, a tematikai hangsúlyok alapján néhány helye a kötetben akár fölcserélhető is lehetne.

A tanulmányokra általánosságban a posztstrukturalista szemléletmód jellemző. Az Európán kívüli helyszínekhez kötődő vizsgálatok, valamint a tengerentúlról érkező migránsokkal is foglalkozó munkák a posztkolonializmus szellemében íródtak. Módszertanukat tekintve jellemzően a dekonstrukció jelenik meg bennük. A hazai tudományos életben még inkább használatos pozitívista terminológia és elemzési módszer csupán a Sheffieldi Egyetem történész kutatója, Timothy Baycroft írásában mutatkozik, aki a Belgium és Franciaország határvidékén zajló évszázados migrációs folyamatokat a statisztikai adatok tükrében vizsgálta.

A kötet első fejezete a *migráció-*

kutatás elméleti kérdéseivel foglalkozik. Érdeemes röviden bemutatni, milyen különleges narratívákon keresztül ismerhetjük meg, hogyan gondolkodnak történészek és irodalmárok a földrajzi mobilitás kultúrát érintő hatásairól.

Az irodalmi Nobel-díjasok körében a migrációs háttérrel rendelkező írók számának növekedése az elmúlt két évtizedben különösen, de általában a 20. században is megfigyelhető tendencia. E tényből kiindulva a korábban már említett Søren Frank tanulmányában rámutat e kijelentés felületességére. A migrációs folyamatok intenzitásának 20. századi erősödésével merőben új megfogalmazásokban manifesztálódik a társadalomban végbemenő átalakulás. Bonyolultságából adódóan egy magasabb absztrakciós szintet képvisel az új irodalmi stílus, ami a nem migráns hátterű íróknál is jelentkezik, ezért általánosságban figyelembe kell venni e változást az irodalmárok elemző tevékenysége során.

A Birminghami Egyetem történész professzora, Ian Grosvenor tanulmányában – szakterületének megfelelően – a neveléstörténet nézőpontjából vizsgálja a migrációs háttérrel rendelkezők kulturális beágyazottságát az Egyesült Királyságban. A második világháborút napjainkig követő időszakot görcső alá véve elhibázottnak tekinti az oktatásban érvényesülő elveket, amelyek egyrészt nem vették figyelembe a migrációs háttérrel rendelkező diákok részvételét a tanulási folyamatban, másrészt a tananyagban sem foglalkoztak a migráció kérdésével megfelelő módon.

Szemléletes példákkal mutatja be a segédanyagokban megjelenő téves fogalomrendszert, az éppen aktuális politikai gyakorlatot, valamint az iskolák, múzeumok szerepét a migrációs folyamatok megismertetésében.

Charles Bonn, a Lyoni Egyetem kutatója írásában annak bemutatására törekszik, milyen szerepe volt a magrebi szerzők műveinek abban, hogy a posztkolonialista diskurzus megjelent a Franciaországot érintő arab migrációról való közgondolkodásban, a 70-es évekig jobbra nacionalista (asszimilációt szorgalmazó vagy épp kirekesztő) értelmezések között. Ebben a folyamatban az észak-afrikai gyökerű francia írók nem csak mint tanúságtevők vannak jelen, de kinyilatkoztatva a migráció térbeli-társadalmi kereteinek változását és az ehhez kapcsolható identitásvesztést vagy a hatalmi tényezők többirányú egymáshatását, egy olyan világot tárnak fel, amelyről már nem lehet ugyanazon diskurzus szerint beszélni, mint a gyarmati rendszer felbomlása előtt.

Nemzet és identitás – a kötet második fejezetének sokat sugalló címe olyan fogalompár, amelyeket sokféleképpen próbáltak értelmezni, sőt, az utóbbi néhány évtizedben akár szembe is állítani egymással. Ez utóbbi értelmezés a migráció kapcsán mindenképpen előkerül, hiszen a bevándorló egyén és közösség nem azonosul automatikusan a befogadó ország kultúrájával, hordozza mindazon identitást alakító elemeket, amelyeket korábbi környezetében érvényesültek. Hogyan birkóznak meg ezzel a problémával a

különböző országok? A fejezet tanulmányaival ebbe nyújt betekintést.

A CHIR munkatársa, a nevelés-történet doktora, Walter Kusters tanulmányában arra a hiányosságra hívja fel a figyelmet, hogy az egyébként jelentős számú bevándorlóval rendelkező Franciaországban különböző okok miatt az oktatási segédanyagok tudomást sem vesznek a migránsok jelenlétéről. Ennek okai azokban a narratívákban keresendők, amelyek a francia nemzet fogalmát áthatják. A szerző elemzi a küldetésstudatot, amivel a francia forradalom ruházta fel az első nemzetállamot, valamint a gyarmatosító nagyhatalmi múlt kulturális hatását. Vajon képes-e ebből a szempontból (is) megújulásra a francia állam a 21. században? A tanulmány erre is válaszokat keres.

A nemzet fogalmának lejáratódása a két világháború közötti időszakra tehető. Ehhez a folyamathoz nyújt adalékot Matteo Pretelli, a Trieszti Egyetem történésze, aki a fasiszta Olaszország nemzetképét vizsgálja. Eszközként ehhez azokat az iskolai olvasókönyveket használja, amelyeket kifejezetten a külföldre emigrált olasz kolóniák számára készítettek. A tanulmány fogalomrendszerét és módszertanát tekintve kevésbé látványos, de számunkra mégis figyelemre érdemes. Nemcsak a fasiszta nemzetképet ismerhetjük meg, hanem azt is, hogyan viszonyult az emigránsokhoz Mussolini rendszere, amelynek retorikája más diktatúrákban is visszaköszön, és sajnos akár a hazai, oktatással kapcsolatos aktuális napi politikai kérdések kapcsán is tanulságos lehet...

Nemzet és identitás kapcsolatát más nézőpontból ragadja meg a bourgogne-i Lionel Picard tanulmánya. A szerző a *Grafschafter Bote* című német havilap több évtizedes misszióját elemzi, amely a második világháború után kitelepített, valamint a szülőföldjüket az államszocializmus éveiben elhagyó – főként Sziléziából származó – németek (Aussiedler) érdekvédelmét célozta. A Németországba betelepített és betelepülő németek számára a folyóirat közösségépítő erőként működött, de (interkulturális) identitásuk újraépítésében és integrációjukban is jelentős szerepet kapott. Ugyanakkor az újság azon németek sorsára is igyekezett felhívni az anyaországban élők figyelmét, akik németként, de nemzetiségi jogaiktól megfosztva éltek egy másik állam területén.

A migrációs folyamatok társadalmi hatásainak értelmezése során fontos kérdésként merülhet fel, hogyan alakítja a határok átlépése, a kultúrák megismerése és maga az úton levés akár az egyéni vagy a nemzeti identitást. Ennek szellemében íródott tanulmányokat gyűjt össze a kötet harmadik fejezete, amely a *migráció* címet kapta.

Egy bevándorló életének története – hányféleképpen interpretálhatjuk a visszaemlékezést? Használhatjuk-e forrásként a migráció jobb megértéséhez? A Koppenhágai Egyetem brit történelemmel foglalkozó kutatójának tanulmányát elolvastva az utóbbi kérdésre egyértelmű igennel válaszolhatunk. Peter Leese tanulmánya egy Angliába vándorló ír férfi memoárján keresztül világít rá arra, hogy az élettörténet szá-

mos olyan elemmel és új nézőponttal gazdagíthatja egy adott állam történelméről, nemzetfelfogásáról, valamint általában a migráció folyamatáról és annak kulturális hatásairól alkotott képünket, amelyet az ország hivatalos történetírása nem, vagy csak igen felületesen érint.

A lyoni Jean Moulin Egyetem kutatója, Florence Labaune-Demeule V.S. Naipaul, Nobel-díjas író munkáinak értelmezésén keresztül kísérli meg bemutatni a migrációt mint az identitást folyamatosan (re)konstruáló eseménysorozatot. Az indiai gyökerű és trinidadi származású, de Angliában élő Naipaul műveiben hangsúlyos a migráció során „érintett” határtérségek megjelenítése. Ezek nem is annyira a fizikai határokra vonatkozó reprezentációkat jelentenek, sokkal inkább köthetők egy állapothoz: ahhoz az „el-személytelenedéshez”, amely során a migráns, elhagyva szülőföldjét és máshol megtelepedve, hirtelen a „senki földjén” találja magát. Az identitásbeli törések helyre nem állíthatók, de az el nem vesztett és elnyert személyiségrészek új egységbe rendezhetők – ahogy az író példája mutatja, akár egy alkotó folyamat által is.

Hogyan járulhatnak hozzá az irodalmi művek egy kollektív identitás felépítéséhez? Erre keresi a választ Yves Quairiaux, a Mariemont Múzeum történettudós munkatársa. Tanulmányának keretét a flamand munkások 19–20. századi Vallóniába történő tömeges áttelepülésének vizsgálata adja. A főként gazdasági motivációjú migrációs folyamat egyik társadalmi reak-

ciójaként a vallon népesség nagy része ellenszenvvel viseltetett az újonnan letelepedettek iránt, és erre reflektálva számtalan vers, szatíra és színdarab született, még inkább kiélezve a két, együtt élő népcsoport szembenállását. Az ebben a szellemben íródott irodalmi művek határozott értékkülönbségek mentén formálták meg a flamand és vallon szereplőket, jelentősen és részben máig hatóan alakítva a nemzeti-nemzetiségi identitást.

A *határok sokszínű értelmezése* jelenik meg a tanulmánykötet negyedik fejezetében. An Van Hecke, a Leuveni Egyetem kutatójának írása a kötet egyik legkülönlegesebb része. A szerző egy kitalált helyszínen játszódó novellában elemzi a tér különböző megjelenési formáit. Hogyan nyerhetünk betekintést ezáltal a texasi spanyolajkúak és a mexikóiak egymáshoz, a közösséghez és a közöttük húzódó határhoz való viszonyába? Elmélet és módszertan szempontjából egyaránt érdekes és értékes utazásra számíthat az olvasó a Rio Grande völgyébe. Timothy Baycroft számunkra mindennapinak mondható módszerekkel készített elemzése kifejezetten száraznak és kevésbé érdekfeszítőnek tűnik mellette, de a mi tudományos gyakorlatunk okán mégis ez utóbbi a befogadhatóbb.

Stephen Joyce írása ismét izgalmas szeletét mutatja be a migráció kutatásának és e kapcsán a határok értelmezésének. A szerző a Bielefeldi Egyetemen szerzett PhD fokozatot amerikanisztikából és egy amerikai közkatónától és koreai asszonytól szü-

letett férfi memoárjában keresztül mutatja be, milyen kontaktzóna alakul ki a Dél-Koreában létesített katonatábor körül az 1960-as években. A határ nem csupán az egymással érintkező koreaiak és amerikaiak, hanem a táboron belül élő fehér és fekete amerikaiak között is létezik. A bevándorlók-kal érintkezésbe lépő civil társadalom demoralizációjának feltárása rámutat, hogy az interkulturalitás nem feltétlenül pozitív a társadalom életében.

A nyelvi, identitásbeli és földrajzi határok sokszor többszörösen összefüggő voltát kísérli meg ábrázolni Chiara Bignamini-Verhoeven, a lyoni Jean Moulin Egyetem kutatója, Gabrielle Roy, francia–kanadai író nő *Bonheur d'occasion* (=Boldogság másodkézből) című regényének elemzésén keresztül. A Montréal egyik szegénynegyedében a második világháború idején játszódó történet azokra a törekvésekre fókuszál, amelyek a szereplőket a társadalmi határok – melyek sok esetben városrészek között húzódnak – átlépésének irányába mozdítják. Mindennek központi eleme a nyelv. A nyelvi különbségek tematizálják a társadalmi konfliktusokat, átléphetetlen határokat jelentve a szereplők számára, akik identitásépítése így saját magukkal is konfliktusba kerül, két világ között.

A kötet utolsó fejezetét az *interkulturalitás*nak szentelték. Silvana Mandolessi, a Leuveni Egyetem vendégprofesszora egy migrációs háttérű irodalmi alkotáson keresztül igazolja, miért és hogyan válik az irónia a migrációs irodalom alapvető sajátosságává.

A Párizsban élő argentin szerző munkájával való megismerkedés számunkra inkább csak érdekesség, viszont a tanulmány gazdag és terjedelmes elméleti, valamint módszertani bevezetője igen sok értékes és követendő információt ad a hazai, migrációval foglalkozó társadalomkutatók számára.

Az irodalmár Elien Declercq egy részben már érintett témakörön, a flamand migránsok francia nyelvterületen való letelepedésén keresztül vezeti elő az interkulturalitás saját kérdéseit. Ugyanakkor tanulmányának középpontjában nem a már korábban említett identitásbeli elhatárolódás áll. A szerző a 19. század második felében írt népszerű kuplék elemzésével tárja fel az interkulturális identitás megnyilvánulási formáit. A homogén nemzeti identitás képzetének dekonstrukciója felfedi a műdalok szövegeinek „azonosulás” és „eltávolítás” fogalmi kettőse közötti taktikai játékát, amely a származás emlékeztetének megőrzése és az intenzív francia asszimiláció kihívásának való együttes megfelelés érdekében folyik.

Az interkulturalitás egy sajátos nézőpontját kínálja személyes sorsok megjelenítése. Ennek egy érdekes kísérletére vállalkozik Élodie Gaden, a grenoble-i Stendhal Egyetem irodalomtudósa, aki két Egyiptomba telepedett francia író nő történetén keresztül közelíti meg az interkulturalitás bizonyos aspektusait. A tanulmány alátámasztja, hogy a szemtanú szerep a származáshoz köthető identitás megőrzésével inkább csak közvetít a kultúrák között, de egy bizonyos tá-

volság megtartásával nem szolgálja személyiség integrációját. Míg egy választott kultúrával történő azonosulás az interkulturalitás egy olyan szegmensét jelenti, ami teljesen új nézőpontot hozhat a migrációs kérdésekkel kapcsolatos diskurzusokba.

A kultúrák találkozásának sokféle terepe lehet. Ennek a tudományos közzeg számára talán kevésbé nyilvánvaló, de találó érintkezési pontját jelentheti a szerencsejátékosok asztala. Céline Regnard-nak, a Marseille-i Egyetem kutatójának többek között rendőrségi jegyzőkönyvek elemzésével készült írása a 19–20. századi Marseille szerencsejáték-életének identitásképző szerepét járja körül. Elemzésének középpontjában az a közös játék által létrehozott interkulturalitás áll, amelynek esetében a társadalmi interakciók határvonalai már nem feltétlenül a nemzetek között, hanem játékosok és nem játékosok között húzódnak.

A rövid bemutató végén érdemes megemlíteni, hogy a kötet egy sorozat részeként, a *Comparatism and Society* 19. számaként látott napvilágot. Az irodalmat, művészeteket és társadalomtudományokat összefogó interdiszciplináris válogatás nem csupán módszertani arzenálként kíván működni, egyben azt is célul tűzte ki, hogy minél szélesebb körben létrejöjjön kapcsolat a különböző egyetemeken dolgozó, hasonló érdeklődésű kutatók között. Jelen tanulmánykötet méltón képviseli a nyelvi, nemzeti és diszciplináris határokat egyaránt átívelő célokat.

KŐSZEGI MARGIT, TAGAI GERGELY

MONIKA SONNTAG (2013):
Grenzen überwinden durch Kultur? Identitätskonstruktionen von Kulturakteuren in europäischen Grenzräumen. Luxemburg-Studien, Bd. 3, Peter Lang GmbH., Frankfurt am Main, 277 pp.

Monika Sonntag könyve a Luxemburgi Egyetem „Luxemburg-Tanulmányok” sorozatának harmadik köteteként, a nemzetközi hírű, tudományos mű-

vek kiadásával foglalkozó Peter Lang Verlag gondozásában jelent meg. A szerző a Trieri és a Montreali Egyetemen fejezte be több diszciplínát is átfogva graduális tanulmányait földrajz, szociológia és népgazdaság tanulmányok szakokon. Tanulmányainak befejezésével a brémai egyetemen, illetve a berlini Regionális és Strukturális Tervezési Intézetben tevékenykedett. Jelenleg a berlini Humboldt Egyetemen dolgozik, ahol tudományos munkatárs. Ugyanitt védte meg doktori disszertációját is, amelynek könyvformátuma jelen recenzió tárgya.

A kötet egy a svájci születésű irodalomtörténész, drámaíró, költő, egyetemi tanár, Adolf Muschg idézetével indul: „...annak az Európának, amelyet én szeretek nincsenek határai; Görögország nem lett volna Egyiptom nélkül, ahogy Róma, sem a görögök nélkül és a középkori birodalmak, de a modern amerikai állam sem Róma nélkül. Versailles nem

lett volna Kína nélkül, a szecesszió Japán nélkül; Picasso az afrikai szobrászat nélkül... De Európa mégis egészen más... Ám azzal hogy Európa létezik, amivel szerencsés vagyok, egy olyan ember, aki ehhez a kultúrkörhöz tartozik, ezért szükségem van az EU állampolgárságára, sőt más EU állampolgárokra, akik a határtalan Európáért térben és időben felelősséget vállalnak.” Ebből vezeti tovább a szerző azt a gondolatot, amely arra a problémára fókuszál, hogy Európa identitás-keresése nem problémamentes, hiszen ennyire talán egyetlen egy kultúrkör sincs más identitásokkal, kultúrákkal átszőve, mint az európai.

A könyv az egységesülő Európa koncepciójának egy sajátos dimenzióját, a határoknak, mint politikai konstrukciónak a megszűnését állítja vizsgálódásának középpontjába. Az egységesülő Európában a legfőbb törekvés a gazdasági értelemben vett egységes piacot semmilyen dimenzióban nem akadályozó határok korábbi szerepének háttérbe szorítása, illetve átértelmezése. Ugyanakkor az Európai Unió (EU) kialakulásának történetében a gazdasági folyamatok mindig jobban előtérben voltak, míg a kulturális integráció háttérben maradt. A szerző abból az ellentmondásból indul ki, hogy Európa lakosságának kulturális és politikai identitása között az elhatárolódás szempontjából lényeges különbség tapasztalható. Míg a kulturális szempontból, legalábbis a centrumból szemlélve az identitás (elvben) határtalan, addig a politikai dimenzióban mégis jelen vannak a határok, annak ellenére, hogy szerepük

az utóbbi évtizedekben átformálódott, átértékelődött. Ebből következően – a szerző véleménye szerint – az EU integrációs folyamatait is a határ megszűnése, illetve azok szükségyszerűsége írja le a legjobban. A kérdés az, hogy kulturális értelemben leírható-e valamiféle összeurópai identitás. Ahogy a mű címe is utal rá: legyőzhetjük-e a határokat a kultúrával?

A kötet e fenti közelítéseit különösen érdekes módon árnyalja a mi, sajátos köztes-európai nézőpontunk. Térségünkben ugyanis, leginkább történelmi meghatározottságból a nemzetállami keretek kialakulása is megkétszerezve, sőt mit több sajátos módon zajlott le. Ennek terméke a mai kettős európai nemzetdefiníció (*kultúrnemzet – államnemzet*), illetve ennek manifesztuma a 20. század viharos történelmi kataklizmái ellenére még mindig heterogén térszerkezet, ami megkülönbözteti az Európa nyugati felében létező nemzeteket, illetve területi allokációjukat a kontinens keleti felében találhatóéktól. Miközben a szerző a „posztacionalizmus” fogalmát igyekszik egy tágabb elméleti, filozófiai keretrendszerbe helyezve bevezetni és körülírását tudományos módszerekkel alátámasztani, térségünk társadalmainak nézőpontját még mindig sok helyen és sok kérdésben áthatják a 19. században itt kialakult nemzetdefiníciók és identitás felfogások, amik már a fenti folyamatok miatt ab ovo más alapokon alakultak ki, mint Európa centrumterületein.

A kötet az *első bevezető fejezetében* megfogalmazott kérdésfeltevéssel, nevezetesen az európai társadalmak egy posztacionalista identitás kereséssel

indul. Ezt követően három szerkezeti egység köré csoportosítja mondandóját a szerző, melyek közül az első, az *elméleti kontextus*, amely a német nyelvterületen megszokott, a tudományos kérdéseket, hipotéziseket kísérő elméleti háttér, az elméleti keretrendszer ismertetésével folytatódik (2., 3., 4. fejezetek). Ebben Jacques Derida és Judith Butler a két filozófus posztstrukturalista elméleteit járja körül a szerző. Ez leginkább azért fontos, hogy egy olyan elméleti keretet adjon a szerző, hogy az olvasó megértse a területi identitás kérdéseit.

A szerző az eddigi, hagyományosnak mondott identitások instabilitását, összetettségét emeli ki, mint Derida és Butler posztneoliberalista Európájának alapjait. Az említett filozófusok az identitás definíciók hatástalanságára, illetve arra helyezik a hangsúlyt, hogy sokszor a definíciók nem írnak le konkrét koherens identitásstruktúrákat, azok nem egyértelműek, ami lényegében az alapfogalom speciális értelmezésén alapul. E gondolatokra építve teszi fel a kérdést a szerző, hogy a földrajzban milyen konzekvenciái vannak a tér-határ-(területi) identitás hármassága értelmezésének. Éppen ezekből az elméleti perspektívákból nézve alakul a földrajz identitáskutatásainak kihívásai, illetve feladatai, hogy csupán a régiók tulajdonságainak elemzését állítsák kutatásaik középpontjába.

Ezt követi a mű második nagy szerkezeti egysége a téma *empirikus kontextusa*. Egy részletes módszertani rész az 5. fejezet, ahol a kutatás két földrajzi térségeinek kiválasztásáról és empirikus területéről, a határtérségek

„(közös) kulturális tereiről” olvashatunk. A módszertani fejezet egyik pillére az interjúzás, amelynek lebonyolításáról és kiértékelését is itt foglalja össze a szerző. A határon átnyúló, a kultúra területén történő együttműködések, kutatást érintő információi az EU támogatási program kontextusából a 6. fejezetben összegződnek.

A harmadik nagy szerkezeti egység a dolgozat konkrét eredményeit mutatja be a „pozicionálás-elemzés” segítségével a határrégiókban a kultúra szereplőinek identitás konstrukción, pontosabban annak területiségén keresztül. Itt két téma köré építi a szerző a mondanivalóját, egyrészt a folyamat területisége, a térreprezentáció (7. fejezet), másrészt pedig arra, hogy a határterületek kulturális szereplői hogyan pozicionálják tevékenységüket magához a határhoz (8. fejezet).

A könyv egy bő összefoglalással (9. fejezet) és bibliográfiával (10. fejezet) zárul. Az összefoglalás, a földrajzi identitás kutatás „pozicionálás-elemzésének”, a határrégiók, mint az európai identitás keresés, valamint a kulturális szereplők, mint az európai integráció éllovasai szempontjából összegzi a gondolatokat. A bibliográfiai lista bönghésése is sok tanulsággal szolgál a magyarországi olvasók számára. Ugyanis a lista több mint 16 oldalon, három nyelven (német, angol, francia) mintegy 330 tételt tartalmaz, amely nemcsak a nyugat-európai földrajz, hazánkban nem feltétlenül széles körben ismert aldiszciplínáinak (mint pl. a kritikai földrajz, szociálgeográfia) művelőit, hanem a posztstrukturalista filozófia, a határtu-

dományok és a szociológia képviselőit is megtalálhatjuk.

A határon átnyúló együttműködési projekteket a kultúra területén az EU azzal a céllal támogatja, hogy az Unió lakossága együvé tartozásának érzését erősítse. A szerző a Saar–Lor–Lux nagyrégió és a Lille–Kotrijk–Tournai Eurométropole példáján, hogy a kultúra területén a határon átnyúló projekteken résztvevő szereplők hogyan írják le a határregiókat, illetve hogyan helyezik el benne saját szerepüket? A munka eredetisége abban áll, hogy a poszt-strukturalista nyelvészeti elméletek és az ehhez viszonyuló térkonceptió alapján, összekötve a társadalommentális érzéseivel ezeket a területi identitáskonstrukciók alapján empirikusan kutassa. A kultúra szereplőinek egy határterületi identitás keresése lényegében egy példaszerű és ezzel egyidejűleg egy ellentmondásos európai identitás kereséséből áll.

Az itt kiválasztott elméleti perspektívákból nézve, a földrajzi identitáskutatás kihívása és feladata abban áll, hogy ne álljon meg egy régió tulajdonságának elemzésénél és egy régió külső határának vizsgálatánál, hanem a határhúzás és határon áthatolás folyamatának, területiségének, viszonyrendszerének, valamint és az ezekből következő jelenségeit vagy a köztük levő köztes jelenségek formáit kutassa.

A kötetet éppen a fent említett centrum-periféria különbségek végett nem is annyira eredményei miatt ajánljuk a hazai olvasóközönségnek, hanem leginkább nézőpontja, elméleti keretrendszere és módszertani megközelíté-

tése okán. Így nézve az olvasó megállhat egy pillanatra elgondolkozva azon, hogy EU-tagország állampolgáraként mennyire tudja az (nyugat) európai gondolat nézőpontjait a nemcsak gazdaságilag egységes Európáról elfogadni, befogadni, illetve a sajátunkat megértetni, esetleg az előbbihez közelíteni.

BOTTLIK ZSOLT

CHRISTIAN WILLE (2012):
Grenzgänger und Räume der Grenze: Raumkonstruktionen in der Großregion SaarLorLux.
Luxemburg-Studien, Bd. 1, Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 393 pp.

A Luxemburg-tanulmányok (Luxemburg-Studien, Etudes luxembourgeoises) könyvsorozat olyan társadalomtudományi kutatások és projektek eredményeinek publikálására szakosodott, amelyek témaválasztásukban a luxemburgi kultúrához és társadalomhoz kapcsolódnak. A luxemburgi történelemtől kezdve, a nyelven, az irodalmon, a politikán és a földrajzon át egészen a területfejlesztésig, a szociológiai problémák kutatásáig rendkívül széles skálán mozoghat a téma. A sorozat keretében 2012 óta eddig összesen öt könyv jelent meg, ezek közül a nyitókiadvánnyal, Cristian Walle „Grenzgänger und Räume der Grenze” (Határjárók és a

határ terei) című munkájával ismerkedünk meg közelebről az alábbiakban.

Christian Wille társadalom- és kultúrakutató a Luxemburgi Egyetemen, ahol 2007 óta interdiszciplináris projekteket vezet. Emellett lotaringiai, saarvidéki és luxemburgi egyetemeken dolgozik vendégelőadóként. Doktori téziseit a Saarlandi és a Luxemburgi Egyetemen párhuzamosan védte meg, jelen kiadvány a szerző német nyelven írt doktori disszertációjának az átdolgozása.

A könyvben bemutatott vizsgálatok célkeresztjében a Saarland (Németország)–Lorraine (Franciaország)–Luxembourg (SaarLorLux) Régió hármashatárterülete áll, ahol naponta több mint 200 ezer ingázó kel át a szomszédos országba dolgozni. A szerző elsősorban arra kereste a választ, hogy milyen társadalmi, területi és kulturális hatásai vannak a rendszeres ingázásnak és ez hogyan hat az emberek mindennapi életére. A napi ingázásnak köszönhetően tulajdonképpen egy új életforma és életvitel jelenik meg, ami egyben a tér, a határmentiség értelmezésében is új kérdéseket vet fel. A határon átmenő ingázás feltárása azért is különösen érdekes, mert egy kevésbé megkutatott jelenségről van szó és viszonylag kevés információval rendelkezünk a határon át ingázók életkörülményeiről és attitűdjeiről. Wille a határon átívelő ingázásra úgy tekint, mint a változatos posztmodern életvitel egy lehetséges prototípusára, lévén az ingázók kevésbé helyhez kötöttek (multilokálisak) és rendkívül mobilisak.

A kötet felépítése a doktori disszertációk klasszikus felépítését követi. Az első, bevezető fejezet után a szerző a második fejezetben a téma elméleti háttérét dolgozza fel. Bemutatja többek között a releváns térelméleti (pl. abszolút-szubsztancialista, relacionális-konstruktivista, szociális alapú) modelleket, valamint az ezekkel összefüggő szándék- és értelemorientált cselekvési típusokat, illetve ezek térreleváns konstrukcióit. A harmadik fejezetben a kutatás módszertani háttéréről olvashatunk. A részletes leírásból kiderül, hogy elemzéseit kvalitatív empirikus vizsgálatokon alapulnak: első körben irodalomelemzést, szakmai interjúkat és az ingázókkal exploratív interjúkat készített a szerző, majd standardizált kérdőíveket küldött ki postai és elektronikus úton a térségben ingázókhoz. Utóbbiból egy 458 főre vonatkozó adatbázist sikerült felépítenie. A harmadik körben tudományos eredményeit további mélyinterjúkkal egészítette ki és finomította. A negyedik fejezetben Wille körüljárja a határon keresztül folyó mozgások történetét a SaarLorLux régióban. Vizsgálódásait a 20. század elején kezdi, s közel száz oldalon mutatja be a francia–német–belga, illetve később a luxemburgi határ történetét, a határon átívelő mozgásokat és migrációs folyamatokat. Mondanivalóját számtalan térképpel és diagrammal illusztrálja. A könyv meghatározó, legfontosabb része az ötödik fejezet, amely a határokon át ingázás szocio-kulturális dimenzióit tárja fel. Wille a társadalomkutató szemszögéből közelíti meg a témát, így a mun-

akörülmények és a munkával való elégedettség, a foglalkoztatási életpályák, a munkahelyi szocializáció bemutatására, valamint a nyelvi és kommunikációs nehézségekkel, a területi identitással és a sztereotípiákkal összefüggő kérdések megválaszolására fókuszál. A mű zárófejezetében a kutatási eredmények összefoglalásaként a határon átnyúló térkonstrukciók és a velük szorosan összefüggő munkaerő-mobilitás kritikai értékelését olvashatjuk.

Wille megállapítja, hogy a határon átívelő ingázás fő motiváló tényezői – nem meglepő módon – a jobb munkalehetőségek és a magasabb fizetés. A naponta ingázók a fentiek reményében vállalják a napi több órás utazást, a dugóban ücsörgést és azt, hogy családjukra gyakran sokkal kevesebb idő jut. A mérleg másik serpenyőjében ugyanis a kedvezőbb munkalehetőségek és munkakörülmények, a magasabb életszínvonal, de nem ritkán maga az izgalmasabb élet található. Elsősorban a fiatalabb korosztályokhoz tartozó ingázók nyilatkoznak úgy, hogy számukra az élettapasztalat megszerzése egy idegen országban fontos tényező a döntés során. Képzettségi szint és társadalmi státusz szempontjából kevésbé körülírható a tipikus ingázó, a luxemburgi régióban ez inkább egyfajta életformát jelent.

Nagy hangsúlyt fektet a szerző az ingázók idegen országbeli társadalmi helyzetének feltárására. Az ingázók külföldön a munkaerőpiacon, anyaországukban pedig – köszönhetően a luxemburgi magasabb fizetéseknek – az ingatlanpiacon jelentkeznek verseny-

társakként a helyiekkel szemben, ami óhatatlanul is a konfliktusok kiéleződéséhez vezethet mind a küldő, mind a fogadó országban. Különösen érdekes kérdés ennek fényében, hogy vajon hogyan integrálódhatnak ezek a dolgozók a munkahelyi és lakóhelyi közösségekbe? Wille arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált ingázók kevésbé, vagy egyáltalán nem integrálódnak a munkavállalás helyén, számukra a lakóhelyi közösségek a meghatározók.

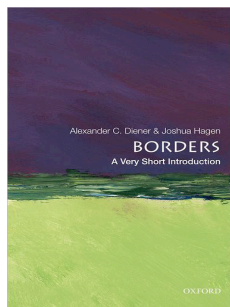
Wille leszámol olyan klisékkel, mint hogy a fiatalok csak nyelvet tanulni mennek külföldre, vagy a munka befejeztével hazatérnek. A még nem családos fiatalok gyakran vásárolnak be luxemburgi üzletekben, betérnek a helyi éttermekbe, mozikban, bárókban szórakoznak, kihasználják a luxemburgi kulturális lehetőségeket, és nem ritkán baráti kapcsolatokat alakítanak ki a helyiekkel. A munkahelyeken már akadnak problémák, hiszen az ingázók nem csak eltérő oktatási rendszerből érkeznek, aminek köszönhetően tudásszintjük és szaktudásuk is különböző, hanem gyakran más munkakultúrát képviselnek és más munkamódszereket alkalmaznak. Egyes cégek egyenesen csak meghatározott országból érkező ingázókat alkalmaznak annak érdekében, hogy minimálisra csökkentsék a meglévő különbségeket. Luxemburg többnyelvű ország (a hivatalos luxemburgi, francia, illetve német mellett az angol, valamint a korábbi időszakok nagyszámú bevándorlóinak nyelve is fokozza a sokszínűséget), de a nyelvi különbségek sem könnyítik meg az ingázók helyzetét, hiszen az idegen nyelv-

ven történő kommunikáció nagyobb koncentrációt igényel, s a munkahelyi szak nyelvben a „fejezzük ki magunkat egyszerűen” módszer gyakran információvesztéshez és félreértéshez vezet. Saját bevallásuk szerint az ingázók szeretnék, ha egyenrangú felekként bánnának velük a munkahelyükön, de kétségtelen, hogy a pozíciók betöltésénél még Luxemburgban is nagyítóval nézik, ki honnan érkezett.

Nem ajánlom a közel 400 oldalas kötetet azoknak, akik gyorsjelentésen nőtték fel, vagy hozzászoktak a vezetői összefoglalók két-háromoldalas copy-paste stílusához. A mű tanulmányozása időt és energiát igényel, mivel a szerző a dolgok mélyére próbál bevezetni minket. Talán jobb is a könyvet kézikönyvként lapozgatni, elkerülendő a mikroszkóp alá betett részletek aprólékos elemzését. Aki viszont a határokön átnyúló gazdasági szituáció a társadalmi folyamatok, ezen belül különösen a migráció kérdésköre iránt érdeklődik, színvonalas művet vehet a kezébe. Bár a téma lokális, a probléma és a kutatott jelenség globális, így a szerző tudományos megállapításai nemzetközi téren is megállják a helyüket. Christian Wille munkája jó módszertani és tárgyi kiegészítő olvasmány lehet azok számára, akik a határokon át ingázók társadalmi helyzetének kérdéseit, vagy a migráció térspecifikus folyamatait kutatják. Nem utolsó sorban figyelmébe ajánlom a hazai egyetemek doktorandusz hallgatóinak is, akik sokat tanulhatnak a kötetből arról, hogyan írjunk magas színvonalú tudományos munkát.

EGEDY TAMÁS

ALEXANDER C. DIENER & JOSHUA HAGEN (2012): *Borders: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 144 pp.

Az Oxford University Press 2000-ben indította el a Very Short Introductions (Nagyon rövid bemutatások) elnevezésű sorozatát, melynek kötetei a modern tudományos vizsgálatok egy-egy szűkebb területét igyekeznek a szélesebb olvasóközönség számára is befogadható módon, tömör terjedelemben bemutatni, rávilágítva e területek legfőbb kérdéseire, illetve aktuális problémáira.

A sorozat Borders (Határok) című kötetét 2012 szeptemberében publikálta a kiadó, szerzői Alexander C. Diener (University of Kansas) és Joshua Hagen (Marshall University) amerikai geográfusok. Szakmai életrajzuktól kiderül, hogy mindketten a University of Wisconsin-Madison földrajzi doktori programjának keretében szereztek fokozatot, innen is eredeztethető, hogy kutatási tevékenységükben hangsúlyos szerephez jut a politikai földrajzi irányultság, amely e művet is áthatja.

A könyv alkotói számára különleges kihívást jelentett, hogy egy zsebkönyv méretű könyvben kellett összefoglalniuk egy, az utóbbi évtizedekben igen dinamikus bővülő kutatási terület legfőbb témaköreit. Az eredmény azonban több, mint figyelemreméltó.

Még e rövid terjedelem is lehetővé tett egy igen részletes történelmi áttekintést, kiindulva a zsákmányoló-gyűjtőgető közösségek térbeli elkülönülésétől, a Termékeny Félhold első államalakulatainak, az ókor jelentős városállamainak, birodalmainak és nomád kultúráinak földrajzi keretein át, majd végigvezetve a modern államok kialakulásának fázisain, amely során a határok mai szerepe szempontjából meghatározó volt a feudális államszervezetek abszolutista átalakulása. A szerzők kiemelik az Augsburgi vallásbékét (1555) és a Vesztfáliai békét (1648). Előbbi az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvének megalapozása, utóbbi pedig a nemzetállami szuverenitás deklarálása miatt lényeges. Ezek a dokumentumok tehát fontos mérföldkövei a saját területükön kizárólagos hatalommal rendelkező szuverén államokon alapuló, ma is fennálló nemzetközi politikai rendszer kialakulásának, amely alapvetően Európából indult ki, de a gyarmatosítás révén az egész világon meghatározóvá vált.

E történelmi áttekintésen túlmenően a könyv átfogó képet ad a határok, illetve rajtuk keresztül az állami szuverenitás térbeni kifejeződésének legfontosabb aktuális kérdéseiről, problémáiról, így a terrorizmus és a biztonságpolitika, a tengeri határok gazdasági célú kiterjesztése, a migráció és a menekültügy, a nemzetközi turizmus, a határon átívelő társadalmi interakció, a környezetvédelem, a társadalmi egyenlőtlenségek, valamint a meglévő államalakulatok kereteit feszegető szupranacionális és regionális szerveződések témaköreiben.

A szerzők kiemelt figyelmet fordítottak a könyv aktuálissá tételének. Líbia, Szíria, Bahrein, Kirgizisztán, Dél-Oszétia, Guantanamo csak néhány olyan, az elmúlt években a világsajtóból ismertté vált helyszín, ahol az állam szuverén hatásköreinek gyakorlása összeütközésbe került a lakosság egyes csoportjainak alapvető érdekeivel, egyes esetekben jogbiztonságával is. Az állam jogos – vélt vagy valós – érdekeinek védelme pedig a civil lakosságot ért erőszak formájában nyilvánult meg, komoly fejtörést és megosztottságot okozva a nemzetközi politika szereplői számára a beavatkozás illetve a be nem avatkozás kérdésében. E közelmúltbeli eseményeknek az állami szuverenitás szempontjából történő értékeléséhez kapcsolódóan a szerzők megvizsgálják a többi ország, mint nemzetközi közösség és a határok felett működő összekötő hálózatok (nemzetközi szervezetek, világháló és közösségi hálók, diaszpórák) szerepét, attitűdjét és jelentőségét a határok átjárhatóságának meghatározásában.

Számos erőssége mellett a könyv talán leginkább bírálható pontja a címadás. Miközben a kötet a Határok címet viseli, tartalmilag túlnyomórészt csak az országhatárookra fókuszál. A bevezetőből kiderül, hogy a határok általánosságban mindenütt jelen vannak a földrajzi térben, ezek jelölik ki a társadalom tereit a különböző funkciók számára. E bevezető gondolatok után azonban igen gyorsan az egyes államalakulatok közötti határookra szűkül a vizsgálat fókusza és az egyéb határok (például a szubnacionális adminisztrá-

tív határok, a választóközrteretek határai, a városnegyedek közötti határok) a későbbiekben csak egy rövid kitérő erejéig kerülnek ismét előtérbe. A sorozat által definiált terjedelmi keret nyilvánvalóan nem teszi lehetővé a kötet által tárgyalt tématerületek ilyen mértékű kiterjesztését, egy pontosabb címadás azonban jobban kifejezné a téma felvetés irányultságát és kapcsolódási pontjait.

Mindazonáltal a jelenlegi, igen általános és tömör cím is alkalmassá teszi a könyvet a szerzők eredeti céljára, hogy felkeltse a terület iránt érdeklődő, ám arról kevés ismerettel rendelkező olvasók figyelmét, illetve hogy kiindulópontot jelentsen a témára irányuló részletesebb kutatások számára.

PETE MÁRTON

HARDI TAMÁS (2012):

Duna-stratégia és területi fejlődés. A folyó lehetséges szerepe a régió területi fejlődésében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 293 pp.

Hardi Tamás könyvének címe, illetve a belső borítón megjelenő alcíme, első olvasatra egy terjedelmes, közel háromszáz oldalas, szigorúan a területfejlesztésre, területi tervezésre fókuszáló művet sejtet. A kizárólag a szakmának szóló írás helyett azonban a regionális földrajz iránt csupán felületesen érdeklődők számára is könnyen

befogadható, közérthető nyelvezetű munkával találja magát szembe az olvasó. A címben szereplő Duna-stratégia ez esetben inkább hívószó, hiszen a 2011-es magyar EU-elnökség részben ennek a stratégiának az elfogadását helyezte a középpontba, deklarálását pedig nagy sikernek könyvelte el, így az elnökség fél éves időtartama alatt még az uniós ügyekhez távolságtartással viszonyulók jelentős része is bizonyára találkozott e fogalommal. Az időzítés tehát nem véletlen, a könyv aktualitását még inkább alátámasztja, hogy a Duna-stratégia 2011-es közzététele csak az első lépések egyike volt abban a sorban, amely a folyóhoz köthető területek transznacionális kereteken belüli fejlesztését célozza meg a 2014–2020 közötti uniós költségvetési időszakra. Címével ellentétben tehát a könyv magával a Duna-stratégiával csupán az utolsó 25 oldalon foglalkozik, viszont az előtte lévő több mint 250 oldal megfelelő háttértudást szolgáltathat a laikus érdeklődők mellett azoknak a szakembereknek is, akik – miként a könyv fűszövege is említi – valamilyen módon kapcsolódni fognak a Duna-stratégia gyakorlati megvalósításához.

Hardi már korábban is több mint féltucat tanulmányban foglalkozott a Dunai-térséggel. A főleg politikai földrajzhoz köthető írásai e könyvben is visszaköszönnek, ám azokat jócskán kiegészítve egy sokkal komplexebb, hét nagy fejezetre tagolt elemzést nyújt a Duna vízgyűjtőjéről, néha már-már tankönyvi alapossággal.

A könyv első fejezete bevezetés-ként is értelmezhető, ahol a vizsgált

terület legalapvetőbb természetföldrajzi, illetve politikai földrajzi jellemzőit ismerhetjük meg. A kereteket a Duna nevének etimológiájával, illetve a vízrajzhoz köthető statisztikákkal jelöli ki, majd a forrástól eljutunk a torkolatig, talán érthető okokból az általunk jobban ismert közép-dunai szakaszt némiképp háttérbe szorítva, a természetföldrajzi szempontból is a valóban látványosabb felső- illetve alsó-dunai szakasz kidomborításával. A potenciális olvasók számára esetleg járatlanabb terepen helyenként túlzott részletességgel magyaráz meg bizonyos természetföldrajzi jelenségeket (pl. deltatorkolat kialakulása). A fejezet második felében a politikai földrajzi bevezetés következik az érintett országokra vonatkozó adatokkal, először a folyó, majd a vízgyűjtő kapcsán. Itt rögtön felmerül az első fontos probléma, magának a Dunai-térségnek a lehatárolása. Megtudhatjuk, hogy a természetföldrajz szempontjából egzakt határokkal kijelölhető terület a politikai földrajz dimenziójában mennyivel képlékenyebb fogalom.

A második fejezetben – amely a térség területi struktúráját taglalja – megfogalmazott kérdés szintén ebből a problematikából fakad. Tekinthető-e a terület önálló régiónak? Ezt a Duna-stratégia szempontjából is kulcskérdésnek tekinti a szerző. Hogy mennyire heterogén a Duna völgye, azt a legplasztikusabban a kulturális és etnikai térszerkezetet egyben bemutató ábra szemlélteti, majd az egység és a széttagoltság mentén kapjuk az első történeti áttekintést a területről, természetesen több példát találva a szét-

tagoltságra. A Római Birodalomtól a jelenlegi, eddigi legfelaprózottabb állapothoz eljutva egy pragmatikus megállapítással – miszerint közös érdekünk, hogy az az Európai Unió legalább a fejlesztések terén érje el az együttműködést az érintett államalakulatok között – részben választ is kapunk a fejezet elején feltett kérdésre. Ezt követően egy még részletesebb visszatekintés mutatja be a vizsgált terület térszerkezetének átalakulását, a mellékelt ábrákon jól nyomon követhető a belső és külső vonzások központok változásait is. Majd az integrációra tett kísérletek leírásai következnek az egységes Duna-térségre vonatkozó koncepciók bemutatásával, amelyek mindig válságos időkben a környező nagyhatalmak szorításában fogalmazódtak meg, de belső egység hiányában nem volt esélyük a megvalósulásra. A fejezet konklúziója, hogy a térség geopolitikai múltja a jelenre nézve is azt a tanulságot szolgáltatja, hogy csak a gazdasági együttműködés produkálhat egységes dunai szemléletet és ezt az együttműködést az Európai Unió formájában jelenleg is csak egy külső erő tudja biztosítani.

A harmadik fejezet elején a nagyhatalmak szemszögéből láthatjuk a Dunát, mint a geopolitikai játszmák fontos színterét. A visszatekintés a 18. század végétől napjainkig tart, külön tárgyalva a jelzett időszak meghatározó hatalmait, Oroszországot, az Osztrák–Magyar Monarchiát, Németországot és Nagy-Britanniát. Utóbbi két állam arányaiban nézve talán a térségre gyakorolt súlyánál is kevesebb terjedelmet

kap. Ezután az eredeti szerződéseket forrásul véve, a szabad hajózás szempontjából fontos nemzetközi egyezmények és szervezetek bemutatásával még közelebbi képet kapunk a dunai hajózást ellenőrizni próbáló nagyhatalmi törekvésekről, amelyekből kitűnik, hogy az igazán lényeges kérdés minden korban a torkolati rész feletti dominancia volt. Részleteiben is érzékelhetjük, mit is jelentett a gyakorlatban a fejezet elején megfogalmazott gondolat, miszerint a Duna geopolitikai jelentősége mindig is meghaladta a gazdaságiét. A fejezet a jelenleg is aktuális határviták leírásával zárul. A recenzornak némi hiányérzete támadt azzal kapcsolatban, hogy a bósi erőműhöz köthető magyar–szlovák ellentétén kívül, a számunkra kevésbé ismert és itt igen jól bemutatott román–ukrán, illetve horvát–szerb konfliktus megértését is segíthette volna egy-egy térkép.

A negyedik fejezet nagy része a belvízi hajózás, áru fuvarozás általános, európai szintű ismertetéséből áll, összevetve más közlekedési ágakkal, különösen a vasúttal. A köztudatban a folyami hajózás versenyhátrányáról élő képet a szerző meggyőzően árnyalja, és a folyam–tengeri hajózás ismertetésével is a vízi áruszállítás lehetséges gazdaságosságát hangsúlyozza. Ezután térünk át a Dunára, ahol a római kori emlékek után ez esetben csak a magyar hajózás történetébe nyerhetünk bepillantást a 19. század elejétől napjainkig. Az elmúlt kétszáz év hajózási történelméből külön kiemelendő a két világháború közti időszak, amikor a magyar gazdaság szempontjából stratégiai je-

lentőséggel bírt, hogy a kisantant szorításában Budapest tengeri kikötő státusszal rendelkezett. Láthatjuk, hogy az 1960-as 1970-es évek számítottak a fénykornak a magyar tengerjáró hajózás szempontjából, és a kilencvenes évek, döntően a Szerbia elleni szankciók, bombázásoknak köszönhető mélypontja után napjainkban mintha ismét nagyobb szerepet töltene be a magyar hajózás az ország gazdaságában.

Az ötödik fejezet a vízi utak rendszerével foglalkozik. Már a fejezet elején, a vízi utak jelentőségének ismertetésénél szembesülhetünk nyugat-európai összehasonlításban a Duna hátrányos helyzetével, mind a víziút-hálózatát, mind a más közlekedési rendszerekhez való elégtelen kapcsolódását tekintve. A szerző a vízi utak fejlesztését joggal tartja stratégiai jelentőségűnek és megkérdőjelezi azok véleményét, akik rövidtávú gazdasági érdekek miatt szorítanák teljesen háttérbe a folyami útvonalakat. Ebből a fejezetből ismerhetjük meg az európai belvízi utak kategóriáit, ezen belül is a nemzetközi vízi utakba tartozó folyószakaszokat, külön táblázatban részletezve a Dunához és mellékfolyóihoz köthető hiányosságokat és fejlesztési célkitűzéseket. A Dunához kapcsolódó csatornarendszerek leírását térképmelléletek színesítik és a területfejlesztés szempontjából is külön érdekessége e fejezetnek a meg nem valósult tervek bemutatása. Láthatjuk, hogy a nyilvánvalóan irracionális példákat leszámítva a hosszútávú fejlesztési stratégiákban igenis helye lehet az adott korokban meghiúsult elképzelések egy részének. A könyv leg-hosszabb fejezetében olvashatunk még a

kikötők és a hidak térségformáló szerepéről, valamint a dunai vízlépcsőkről is. Utóbbiak közül részletesen foglalkozva a legnagyobb mederszabályozással járó és legnagyobb energiatermelő bősi, illetve vaskapui vízerőművekkel.

A hatodik fejezetben ismét eltávolodunk magától a folyótól és a már több dimenzióból megismert területet ezúttal a regionális földrajz eszközeivel mutatja be a szerző. A fejlettségi különbségek általános ábrázolása után először a városi, majd a vidéki térségeket tárgyalja. Az urbánus területeknél a jellegzetes dunai várostípusok és a dunamenti fővárosok állnak a középpontban, míg a rurális térségeknél a szerb, román, bolgár régiókat érintő problémák. A fejezetből nem hiányozhat a Duna menti régiók országokra bontott, klasszikus regionális földrajzi leírása sem, amelyek minden államnál kibővíthetők a Dunához kapcsolható fejlesztési tervekkel. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ebből az elemzésből Németország és Magyarország valamiért kimaradt.

A Duna térség igen sokrétű megismerése után az utolsó fejezetben eljutunk az egész régiót átfogó aktuális fejlesztési tervekhez. Először kislexikonyszerűen olvashatunk a Vasfüggöny lebontása után született kezdeményezésekről, amelyeket két fontos, konkrétan a Dunához és a hajózáshoz köthető esemény is generált. Az 1992-ben átadott Duna–Majna csatorna által megnyílt lehetőségek, illetve a délszláv háborúhoz, majd a Szerbia NATO bombázásához köthető dunai akadályok. A Duna Stratégia két előfutárát (Danube Space Study – 2000; Vision Planet – 1999)

a szerző ebben a fejezetben már részleteiben mutatja be, hogy azután teljes alaposággal megismerhessük a jelenleg érvényes Európai Duna Stratégiát is. Itt ismét előkerül a második fejezetnél már megismert dilemma, azaz hogy mennyire lehet egységes térként kezelni ezt a kulturálisan és gazdaságilag is igen heterogén területet, illetve további kérdés, hogy az unió által jelenleg preferált, a nemzetállamok közti kohéziót erősítő fejlesztési terek kijelölése mennyiben hozhat új, hatékonyabb megoldást térség fejlettségi különbségek mérséklésében. Előbbi kérdés esetében a szerző hangsúlyozza, hogy a meglévő etnikai ellentétek, eltérő geopolitikai érdekek miatt mindenképpen célszerű egy olyan stratégia megfogalmazása, amely az általános területi fejlesztés helyett a valóban közös érdekkeltséggel bíró Duna-völgyre fókuszál. A Duna Stratégia térségre vonatkozó általános megállapításainak és prioritásainak ismertetésén túl hasznos, hogy a 2007–2013-ban futó Délkelet-európai Transznacionális Program Dunára vonatkozó kilenc nyertes projektjéről is rövid leírást kapunk. A könyv végül a lehetséges dunai fejlesztési irányokkal zárul.

Hardi művének erőssége a bármely aspektusnál megjelenő nagyon alapos történeti szál, bár részben emiatt is, a recenzió elején már említett címadást lehetne vitatni, hiszen jól láthatóan a hangsúlyok nem a jelen felé tolódtak el a könyvben. A gazdag irodalomjegyzék jó kiindulópontként szolgálhat a feldolgozott téma egy szűkebb szegmense iránt érdeklődőknek is.

NAGY ÁRON

Bolzanóban járt az Intézet vezetése

Az EURAC bemutatása

Bevezetés

Intézetünk megalapítása után közvetlenül az igazgatóságnak az alapítók szándékaival egyetértésben, az intézettel kapcsolatos jövőbeni víziókat kellett megvitatnia. Amellett, hogy a magyarországi lehetőségeket és az egyéb helyi sajátosságokat messzemenőig figyelembe kellett vennünk, egyetértettünk abban, hogy még a kezdet kezdetén fel kell keresni lehetőleg minél több, nyugat-európai, intézetünkhöz hasonló profillal rendelkező intézményt. Választásunk legelőször a már korábban a CESCO személyes kapcsolati hálójában levő kehli Euro-Institut mellett a bolzanoi/bozeni Európai Akadémiára esett (Europäische Akademie Bozen/Accademia Europea di Bolzano; EURAC – www.eurac.edu). Ez utóbbi intézményben tett látogatásunk tapasztalatait foglaljuk össze az alábbiakban a helyzet adta *kihívás*, az erre adott *innováció*, mint válasz és a számunkra talán legdöntőbb *tanulságok* témaköreire felfűzve.

Az észak-olaszországi Dél-Tirol fővárosában Bolzanóban (Bozen) székelő Európai Akadémiát 1992-ben alapították, 12 főállású munkatárssal. Alapítása a dél-tiroli tartományi kormány kezdeményezésére, magánjogi egyesület keretében történt. Az intézmény finanszírozása részben a helyi Bolzano/Bozen autonóm terület (45%) és más magánszemélyek (55%) által történt/

történik. A kezdeti időszakban a döntően alkalmazott kutatásoknak három olyan alappillére volt, a nyelv és jogok, kisebbségek és autonómiák, valamint az Alpok és környezet, amelyek a környék történelmi, társadalmi és földrajzi viszonyait leginkább jellemezték. Ma már az intézmény 11 tudományos intézetében a világ minden tájáról mintegy 200 kutató szakember és csaknem ugyanennyi további alkalmazott tevékenykedik; már Bécs, valamint Róma mellett a koszovói Prishtinában és a bosznia-hercegovinai Szarajevóban is van képvisleti irodája.

Előzetes egyeztetés után az EURAC-ban tett látogatásunkkor a Föderalizmus és Regionalizmus Intézetének tudományos munkatársa Karl-Peter Kössler és intézeti projekt koordinátora Paulena Magdalena Borowska mutatta be az intézményt és intézetükszűkebb kutatási területeit, valamint futó projektjeit. Ugyancsak vendéglátóink mutatták be nekünk Matthias Finket a Tirol–Südtirol–Trento EGTC főtitkárát, akivel szintén számunkra értékes eszmecsere folytathatunk.

Kihívás

Az intézmény székhelyének Bolzano/Bozen tágabb környezete, Dél-Tirol az első világháború után került Olaszországhoz. Ezzel a korábbi osztrák örökös tartomány Tirol három részre szakad (a határváltozással többé nem határos (Észak) Tirol és kelet-Tirol Ausztriánál maradt). A terület lakosságának jelentős többsége (89%) ekkoriban erős helyi (tirol) identitással rendel-

kező német anyanyelvű volt. Az olasz (2,9%), illetve latin (3,8%) anyanyelvű lakosság leginkább a déli térségekben, illetve a városokban koncentrálódott. Az ezt követő évtizedekben korabeli doktrínáknak megfelelően az olasz államhatalom a vitatott hovatartozású térségben az olasz anyanyelvű lakosság arányának erőteljes növelését tűzte ki céljául. Eközben a fenti helyi identitás, Ausztria deklarált védhatalmi törekvése ellenére erősödött. Közvetlenül a második világháború után Ausztria, legalább a német többségű részeket megpróbálta visszaszerezni, ami ugyan nem sikerült, de a tárgyalásokon az olasz fél késznek mutatkozott a térségnek autonóm státust adni.

Az 1955-ös Osztrák Államszerződés aláírása, ezzel a dél-tirol nélküli Ausztria határainak szavatolása újra ráirányította a figyelmet erre az etnikai alapú problémára. Az ebben a kérdésben az 1960-as évek, mind olasz, mind pedig osztrák részről feszült viszonyát az 1972-es ún. Második Autonómia Statútum zárta le, amely pontjainak teljesülését 1992-ben deklarálta az olasz kormány, és amit osztrák oldalról is elfogadtak. Ezzel létrejött egy szerte Európában példaértékű, a felek számára kölcsönösen elfogadott és elismert területi autonómia, ami a politikai és társadalmi élet számos területén érvényesül.

Az EURAC 1992-es létrehozása így egyrészt a dél-tirol régió 2. világháború utáni autonómia törekvéseinek megvalósulásával, másrészt pedig az Európai Unió intézményes kereteinek létrejöttével hozható kapcsolatba. Az

autonómia és az ezzel kapcsolatban létrejött intézményi háttér olyan széles mozgásteret biztosítottak a régió döntéshozó szerveinek, hogy az Európai Unió alapvető céljaival szinkronban, lehetőség nyílt egy ilyen intézmény alapítására. Az sem lehet véletlen, hogy az intézmény egyik első nagyszabású projektje annak a hatástanulmánynak a megírása volt, amely stílusosan az autonóm terület sajátosságához a három nyelvű (olasz, német, angol) Bolzanoi/Bozeni egyetem létrehozására irányult. Többek között e munkálatok eredménye az egyetem későbbi, 1997-es megalapítása (<https://www.unibz.it>). Időközben 1996-ban alapították az EURAC közigazgatási akadémiáját, amely a közigazgatás vezetőinek továbbképzési központját jelentette. Emellett az eredeti kutatási terület egy negyedik iránnyal is, a menedzsment és vállalkozás kultúra tárgykörével bővült. Ugyanakkor az intézmény a Turizmus-menedzsment Főiskola és a Művészeti Főiskola tevékenységének bővítésében, továbbfejlesztésében is tevékenyen vett részt. Mind a két intézmény ma már az Egyetem önálló fakultása. A már nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, gyorsan növekvő létszámmal működő intézmény az 1990-es évek közepén miután kinőtte eredeti épületét, 2001-ben költözött mai helyére a Drusus-híd szomszédságába egy ekkor felújított épületbe, ahol most is működik. 2002-ben újabb, innovatív kutatási ágazattal, az örökletes betegségeket kutató humán genetikával, illetve az ezzel kapcsolatos orvosi kutatásokkal bővült az intézmény tevékenysége.

Látható, hogy a helyi sajátosságoknak és a modern kor kihívásainak megfelelően főként a társadalmi igény megfogalmazta problémákra próbáltak igazi, innovatív válaszokat adni. Ennek megfelelően, hasonlóan a személyi állományhoz, hatalmas anyagi ráfordítással bővült az intézményi infrastruktúra is. Az egész városban szétosztottan, több laboratórium is a munkatársak folyamatos rendelkezésére áll. Többek között egy, a legmodernebb technológiát képviselő DNS vizsgáló és elemző műszer is. Az Alkalmazott Távérzékelési Intézet felszíni jelenségek vizsgálatára szolgáló vevőállomása pedig a 2360 m magas Ritter Horn csúcsra van telepítve, amely három NASA műhellyel is kapcsolatban áll. E koncepcionálisan is megfogalmazott célrendszer következményeként – bár az intézmény tevékenysége kezdetben a dél-tiroli olasz-német-ladin hármaskultúrrégióra fókuszált – hamar nemzetközi, régiókon átívelő kutatási témákba is belefogott, amelyek nemzetközi hírűvé tették az intézményt.

Innováció

Az EURAC tevékenységét általánosságban, már első ránézésre a felületes szemlélő számára is világosan megfogalmazva a 21. század kihívásaira történő tudatos válaszkérés jellemzi. Szerteágazó tevékenységüket az idők során négy nagyobb csomópont köré építették. Ezek jelenleg az AUTONÓMIA, a HEGY, az EGÉSZSÉG, valamint a TECHNOLÓGIA.

A területi autonómia koncepció, illetve az adott kisebbségek jogainak

biztosítása még Nyugat-Európában is csak jóval a második világháború után, a megváltozott politikai helyzetben, illetve sokszor véres összecsapások következményeként került előtérbe és nem is mindenhol jutott e helyzet máig nyugvópontra. A dél-tiroli sajátos helyzetet figyelembe véve nem csoda, hogy az autonómiával kapcsolatos problémákat az intézmény mindjárt alapításának kezdetén a zászlójára tűzte. E kérdéskör összetettségét az is mutatja, hogy a szélesebb tevékenységnek számító autonómiával kapcsolatos projekteket négy intézetbe szervezve működtetik.

A 1993-tól működő *Kisebbségi Jogok Intézetének* alap- és alkalmazott kutatásai további finom részleteit tárják fel a kisebbségi lét megoldásának jogi hátteréről. A témák között nemcsak a kisebbségvédelmet, az európai kulturális sokszínűséget, valamint az európai integrációt találjuk, hanem érzékelhetjük, hogy az etnikai alapú konfliktusok még mindig problémákat okoznak Európában is. Jóllehet az intézet tevékenységében a kutatások az elsődlegesek, de emellett rendszeresen tartanak továbbképzéseket is, illetve felkérésre politikai tanácsadással is foglalkozik a döntően jogászokból és politikatudomány művelőiből álló csapat. Eredményeiket, a téma iránt fogékony európai szakmai közvélemény köreiben ismert, az ezredforduló óta évente kiadott „European Yearbook of Minority Issues” hasábjai mellett az interneten is publikálják.

A kisebbségek továbbélésének egyik kézzel fogható záloga, a nyelvhasználat. A mai internetes világ technológiájában ma már nem is annyira az

elszigeteltség okozza a nyelvek legnagyobb problémáját, mint inkább azoknak a nyelvi szinteknek, dimenzióknak a gyengesége, esetleg hiánya, ami az egyén érdekeinek artikulálását segíthetik elő. Éppen emiatt az 1993-ban alapított *Szakkommunikáció és Többnyelvűség Intézete*, már létrejötte után közvetlenül a többnyelvűség és a szakkommunikációs kérdések tudományos vizsgálata felé fordult, ami lehetővé tette a nemzetközi tudományos életbe történő, szinte azonnali bekapcsolódását. A hagyományos dél-tiroli problémák az önkormányzat és a jog kétnyelvűsége (terminológia, fordítás, szaknyelv) mellett megjelentek az általános tanulságokat rejtő, például a nyelv közvetítő, valamint kiemelő szerepét vizsgáló projektek is. Ezzel párhuzamosan folyamatosan épültek kutatások a migráció és nyelv összefüggéseire, a regionális és kisebbségi nyelvek védelmére és támogatására, valamint a nyelv gépi feldolgozására szakosodott ún. nyelvtechnológia témaköreire.

Az autonómiából talán legkövetlenebbül következő jogi és nyelvi problémák mellett nem mellékes a közigazgatásban hogyan jelennek meg e fenti kérdéskörök, amelyek a 21. században már általános problémákat jelentenek. Ezért nem volt indokolatlan a *Public Management Intézet* létrehozása, amely intézet leginkább a „közigazgatás (gazdaságos) szervezésének”, kérdéseit vizsgálja egy interdiszciplináris tudományág keretein belül, amely az önkormányzati szektort helyezi górcső alá társadalomtudományi, üzemgazdasági szempontokból a mindenkor jogi feltételek figyelembevételével. A mai

globalizált világban az elvárások a közigazgatás szereplőitől alapvetően megváltoztak. A szervezésorientált gondolatokat és cselekvéseket a modern kor kommunikációs eszközeivel is ki kell egészíteni. Ezért az intézet kutatásainak fókuszában az e-government, a bürokrácia költségeinek mérése, a minőségi menedzsment kérdései mellett a fenntartható településfejlesztés és település szervezés, valamint a társadalmi szervezés állnak.

A szubszidiaritás elvét valló, a határok jelentőségét háttérbe szorítani igyekvő Európa legnagyobb kihívása, hogyan lehet a nemzetállami keretek által meghatározott reflexek helyébe a régiók Európájának eszméjét állítani. A törekvések a régiók, esetleg a föderális struktúrák, valamint a szubnacionális kormányzati tendenciák jelentőségének fókuszba állítása az elsődleges feladata a *Föderalizmus és Regionalizmus kutatások Intézetének*. Ez leginkább a modern kormányzat többszintű jellegének kutatását jelenti. A többszintű kormányzás szereplői között éppúgy megtaláljuk az államot, mint a nemzetközi szervezeteket, amelyek hatással vannak a régiók és a községek által a civil társadalomra, ahogy az egyes polgárra, ezért nem csoda, hogy nagy hangsúlyt kapnak a kutatásban a határon átnyúló együttműködések. Emellett a külkapcsolatok szubnacionális térségi testületek által kiváltott hatásai és az autonómia, mint a sokszínűség menedzselésének eszköze és a többszintű finanszírozás is megtalálható a kutatási témák között. Talán az EURAC e szegmense

hasonlít leginkább vízióinkhoz, milyenek képzeljük el saját esztergomi intézetünket a jövőben.

A térség egyik jelentős bevételi forrása a turizmus okozta környezeti terhelés, illetve az ezzel kapcsolatos problémák, amelyek egyre inkább globálisan jelentkeznek szerte a világban. A közeli Alpok inspirálta, magas hegyekkel kapcsolatos kutatások három intézet keretén belül folynak. Elsőként az 1995-ben alapított *Alpi térségek környezetének Intézete* munkáját kell megemlíteni, amely intézet egy sor helyi, régiók közti, valamint nemzetközi projektet jegyez. A fiatal kutatókból álló multidiszciplináris csoport, több globálisan is értelmezhető témában végez kutatásokat. Ilyenek például a magashegyi tájökológiai- és ökoszisztéma kutatások különös tekintettel a globális éghajlatváltozásokra, funkcionális diverzitások vizsgálata, ökoszisztéma szolgáltatások, valamint a biogeokémiai áramlások vagy éppen a fenntartható fejlődés kérdésköre.

Az *Alkalmazott Távérzékelés Intézetének* 2006-os alapításakor az volt a célja, hogy a Föld megfigyelésének módszereit és technikáit egy multidiszciplináris környezettani kutatásban egyesítsék. A kutatási aktivitás a legaktuálisabb, legsürgősebben megoldás után kiáltó, a globális változások, a biodiverzitás csökkenése, valamint az éghajlatváltozások kérdésköreire fókuszál, amelyet jelenleg négy kutatócsoportban végeznek: „Levegő és légkör”, „Táj, vegetáció, hó”, „kockázat, sebezhetőség, éghajlatváltozás”, „date management und processing”.

Az ember tevékenységét ma már pusztán egy szempont alapján nem lehet vizsgálni. A „hegy” természetesen komplex gazdasági-, szocio- és élménytérként sajátos dinamikával bír. Ma már nyilvánvaló, nemcsak a természeti környezet határozza meg a települések, mint a társadalmi élet színtereinek helyét, funkcióját, jellegét, hanem az ember tevékenysége is igen erősen (legtöbbször negatívan) hat a környezetre. Ezeknek nyilván meg kell jelenniük a fejlesztésekben is. E komplexitás vizsgálata manifesztálódik a *Regionális Fejlesztések és Telephelyek Intézetének* tevékenységében.

Az egészség, illetve annak megőrzése nemcsak az egyéneknek, hanem a társadalom számára is fontos kell hogy legyen. Szintén helyi sajátosságokból kiindulva alakult ki az intézmény két legfiatalabb intézete, a 2007-ben alapított *Intézet a múmiák és a Jégember* vizsgálatára, valamint a 2009-ben alapított *Sürgősségi Betegellátás Intézete*, amelyek a korábban alapított, *Orvosbiológiai Intézettel* alkotják az egészséggel, egészségüggyel kapcsolatos kutatások intézeti kereteit.

A mai életünket meghatározó kérdések között a fenntartható fejlődés is az elsők között található. Az élelmszerellátás, környezetgazdálkodás, vagy éppen az energia, illetve annak ellátásának biztonsága mind olyan témák, amely széleskörű technológiai fejlesztéseket feltételez szerte a világban. Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni éppen az ezekkel összefüggő technológiai újításokkal foglalkozó *Megújuló Energiák Intézetét*, ahol az intézet munkatársai a

napenergia és az épületek energia felhasználásának területén folytatják tevékenységüket jelenleg is számos nemzetközi projekt, illetve az ipar szereplőivel történő közvetlen együttműködés keretében. Az intézet nemcsak komplex energiarendszerek tervezésének tudományos hátterét biztosítja, hanem a megújuló energiatechnika kiépítését és a politikai döntéshozatal is támogatja a tudomány eszközeivel. A munkát négy kutatócsoportban végzik. A kutatócsoportok tevékenységét a szolártermikus berendezések, napelemrendszerek fejlesztésén túl, épületek energiarendszereinek és energia stratégiák, illetve azok tervezése jelöli ki.

Az intézményben történő séta, illetve tevékenységeinek áttekintése után Matthias Fink főtitkárral beszélgettünk a Tirol–Südtirol–Trento EGTC tevékenységéről. A tartalmas, kötetlen beszélgetés során sok érdekes helyi sajátosságot tudtunk meg nemcsak az EGTC szervezésének, alapításának múltjáról és jelenéről, hanem arról a politikai akaratról és gazdasági szükségszerűségről, valamint nem utolsósorban társadalmi igényről, amelyek a második világháborút követő időszakban átértékelték a régió helyzetét, kialakították a példaértékű autonómiát. Kihhasználva az Európai Unió jelenlegi törekvéseit egy minden irányban nyitott régiót hoztak létre, valódi tartalommal megtöltve a három történelmi régió által alkotott EGTC-t.

Tanulságok

A fenti áttekintésből látható, hogy a jelenleg széles kutatói bázissal és kutatási projektekkel rendelkező bolzanoi/

bozeni intézmény bő 20 éves története a kezdetektől napjainkig a Kárpát-medencéből nézve szokatlanul dinamikus bővülésen ment keresztül. Miután a történelmi tradíciókhoz politikai akarat is társult, jött létre az 1970-es évek elején a területi autonómia. A helyi sajátosságokat jól ismerő vezetők felismerték, hogy a helyi gazdasági és társadalmi kapcsolódási pontok milyen potenciállal rendelkeznek, így egy ország földrajzi perifériájából az idők során egy másik koordináta rendszerben központi funkciókkal rendelkező térség lett, anélkül hogy a nemzetállami keretek fellazultak volna. Időközben az Európai Unió keretrendszere is a határ menti térségek együttműködését, a határok korábbi szerepének lazítását, ad absurdum el-törlését segíti, illetve ezzel egyidejűleg a szomszédos, határ menti térségek különbségének nivellálását mozdítja elő.

Ebbe a tágabb összefüggésbe illeszthető az intézmény, illetve később a helyi egyetem megalapításának és tudatos fejlesztésének, valamint a térség (később a nemzetközi) tudományos életébe történő beillesztésének folyamata is. Ezt jól jelzik a kutatási irányok lokális és globális súlypontjainak alakulása is, amelyek a helyi társadalmi (autonómia) és természeti (magashegységi környezet) sajátosságokból kiindulva felölelik a nyugat-európai gazdasági centrumtérségek társadalmát a 20/21 század fordulóján foglalkoztató témák (egészség, modern technológiák) felé mozdulva ezeknek a ma innovatívnak számító részterületeit is.

Nyilvánvaló, hogy a Kárpát-medencében a történelmi tradíciók, a tár-

sadalom 20. századi élménye, tapasztalatai lényegesen eltérnek a dél-tiroli helyzettől, ugyanakkor számunkra annak a szituációnak a vizsgálata is hasznos lehet, amennyiben nemcsak politikailag, hanem társadalmilag is ténylegesen illeszkedni akarunk az Európai Unió struktúráiba. Ilyen értelemben is mindenféleképpen hasznos volt az Európa Intézet első bátortalan lépéseinek szempontjából a bolzanoi/bozeni intézményben történt személyes látogatás és kapcsolatfelvétel, amely reményeink szerint a közeljövőben folytatódni fog.

BOTTLIK ZSOLT

Távol-keleti kapcsolatok

Japán professzorok az intézetben

2014 januárjában két japán vendégprofesszor látogatta meg intézetünket. Dr. Hiroshi Tanaka (Ritsumeikan Egyetem) és Dr. Hideo Kojimoto (Hirosaki University) a határon átnyúló együttműködések, többek között az Európai Unió Duna Régió Stratégiája, valamint az európai területi együttműködési csoportosulások (European Grouping of Territorial Cooperation, EGTC) tanulmányozása céljából érkeztek Magyarországra, illetve a közép-európai térségbe. A nagyrégió társadalmi és gazdasági élete egyáltalán nem volt idegen a két kutató számára, akik az elmúlt években már többször jártak itt, és tapasztalataik tudományos publikációk alapjául is szolgáltak.

Japán szempontból sajátos aktualitása van a határon átnyúló regioná-

lis együttműködések iránt tanúsított érdeklődésnek, mivel a Japán-tenger körül körvonalazódni látszódik egy interregionális együttműködés Japán, Kína, a két Korea és Oroszország partmenti régióinak bevonásával. Ezen együttműködés intézményes kereteinek kialakítása és a stabil működési mechanizmus megteremtése jelenleg az elsőrendű prioritások között szerepel. Ennek érdekében a két, közgazdaságtani, illetve politikatudományi területen kutató szakember elsősorban belső adminisztratív felépítésük és döntéshozó mechanizmusaik szempontjából vizsgálta a közép-európai térségben működő, határon átívelő együttműködések jogi keretrendszerét. Mivel Japán és az együttműködésben résztvevő többi ország az államigazgatási rendszer vertikális súlypontjait tekintve meglehetősen központosítottnak számít, az együttműködés intézményesítése számára, méretéből és top-down jellegéből kifolyólag inkább a Duna Régió Stratégia – illetve az Európai Unió többi makroregionális stratégiája – tekinthető adekvát együttműködési formának, mintsem a helyi térségeket összefogó, jobbára bottom-up jellegű EGTC-k.

Az adminisztratív felépítés tanulmányozása mellett vendégeink érdeklődését nem kerülte el a határokon átívelő együttműködések gazdasági és társadalmi hozzáadott értéke sem. Vendégeinktől abban a reményben búcsúztunk, hogy a továbbiakban is törekszünk a témában tapasztalataink cseréjére, és lehetőség szerint együttműködésre is.

PETE MÁRTON

**A közösségi tervezés feltételei –
a hely szelleme, avagy
kapcsolattartás az
elszármazottakkal**

Bevezetés

Az elmúlt húsz év a társadalmi és gazdasági változásokon túl a Nagy-Alföld magyarországi és szerbiai településeinek elmaradott, legtöbbször határmenti többségében jelentős népesség-elvándorlással járt. A meghatározó nagyvárosokat leszámítva a települések döntő részében napi társadalmi probléma, hogy a fiatal, képzett népesség jelentős része először átmenetileg, majd tartósan elköltözik szülőföldjéről, iskoláztatásának színhelyéről. Van, aki a legközelebbi várost, régióközpontot, fővárost választja, de nagyon sokan nemzetiségre való tekintet nélkül külföldön keresik boldogulásukat.

Elmenni vagy maradni? Örök dilemma sokak számára. Mivel szolgáljuk jobban saját boldogulásunkat, és ez az érdek megegyezik-e a közösség rövid vagy hosszú távú céljaival?

Annak a közösségnek a céljával, amely a területfejlesztés korszerű módszertanának megfelelően az alulról építkező, saját tudásra alapozó tervezéssel szembesül. Tudunk-e közösségi tervezésről beszélni azokban a térségekben, ahol aszimmetrikus a társadalom, hiányzik a helyi tudás és ismeret?

Talán ezek a kérdések nem merülnének föl ilyen erősséggel, ha természetes és élő kapcsolat lenne a hely (születésünk és iskoláztatásunk helyszíne) és az elszármazottak között.

Ezeket a kérdéseket igyekezett körüljárni az a projekt, melyet a Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület (KFTE) valósított meg vajdasági partnerével, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézettel (VMMI) közösen a Szerb–Magyar IPA Program keretében. Mivel ezen programok munkanyelve angol, így projektünknek a „Voice of the Village”(VoV), nevet adtuk.

A projekt tervezésekor és megvalósításakor is egyaránt olyan sajátosságok jöttek felszínre, amelyek egyértelműen a határmentiségre jellemzőek. Jelesül, a projekt megvalósításakor az Unió elvárásoknak megfelelően angol munkanyelven, szerb–magyar viszonylatokban kellett dolgoznunk, de természetesen az egyes tevékenységeknél hangsúlyosan jöttek elő a magyar-magyar, a vajdasági magyar-vajdasági szerb, és érdekes elemként, az előzőktől markánsan más nézőpontként a magyarországi magyar-vajdasági szerb relációk.

A jelen írásban azt kívánjuk bemutatni, hogy egy határon átnyúló projekt mivel tud hozzájárulni a határmenti kapcsolatok erősítéséhez, tartalommal való megtöltéséhez, illetve milyen újdonságokkal tud szolgálni, amelyek adott esetben egy más térség számára is megoldást kínálhatnak – esetünkben az elszármazottakkal való kapcsolattartás mint a közösségfejlesztés eszköze, amely a közösség-alapú tervezés egyik alapja.

A projekt háttere és célkitűzései

A projekt tartalmi eleme különösen érdekes a határmentiség szemszögéből nézve. A határokat számos aspektusból

vizsgálják. Esetünkben a szerb–magyar határ barrierként fogható fel, amennyiben egy Uniós tagországot választ el egy nem Uniós országtól. Ugyanakkor a térség kontaktzóna azonban, mindkét oldalon többségében magyarok élnek, és kapcsolatot jelent a hasonló probléma, jelesül az elvándorlás megléte is. A különlegességet a helyzetben az adja, hogy Szerbiából már az 1970-es évektől kezdődően több százezer fő, hosszabb-rövidebb ideig nyugat-európai munkaerőpiacon dolgozott. Közülük sokan nem is települtek később haza, és a kivándorlás az 1990-es években a háború hatására még fel is erősödött. Ezzel szemben a magyar munkavállalók számára az Unió munkaerőpiaca csak az Európai Uniós csatlakozást követően vált elérhetővé. Így a kivándorlás jelensége csupán a 2000-es években vált olyan mértékűvé, hogy ez a tény problémaként megfogalmazódhatott. Emiatt a vajdasági oldalon voltak már olyan tapasztalatok az elszármazottakkal való kapcsolattartásban, amelyek bár nem intézményesültek, de alapot és kiindulási pontot, a módszertan kezdetét adhatták a projekt tevékenységeihez. Furcsa lehet ez a szituáció, hiszen a partnerség esetünkben valóban azt jelentette, hogy mindegyik oldalon volt tudás, tapasztalat, amit át lehetett adni. Így például nem a osztrák–magyar relációban sokszor jellemző partneri viszony valósult meg, amikor egy Uniós tagtól tanul, vesz át kvázi jó gyakorlatokat egy még nem tag, vagy tagjelölt.

A projekt célja volt, „...*hogyan elszármazottakkal a Vajdaságban és Magyarországon erősödjön a kapcsolat, érde-*

*mi re-migrációs folyamatok elindulhas-
sanak. Ezt a folyamatot csak úgy tudjuk
hosszútávon és érdemi módon segíteni,
ha a két nagyrégió () népességmozgási fo-
lyamatait pontosan ismerjük. Másrészt
az elszármazottak tudása váljon a helyi
kollektív tudás részévé.”* ([http://kfte.
hu/?page_id=118](http://kfte.hu/?page_id=118))

A projekt tervezése és végrehajtása során alkalmazott módszerek

A VoV projekt esetében ugyanúgy beszélhetünk annak életéről, ciklusáról, mint bármely más kezdeményezés esetében. Itt is lezajlottak a kezdeményezés, tervezés, végrehajtás, lezárás folyamatai és napjainkban végezzük az értékelés, fenntartás feladatait. Esetünkben is – mint általában – a befektetett munka görbéje folyamatosan emelkedett a végrehajtás felé haladva, míg utána csökkent. Célunk természetesen, hogy a görbe a projekt fenntartási időszakában se közelítsen a nullához.

Módszereink az előkészítés során nagyrészt a kapcsolatépítésből, találkozókból álltak, melyeket tudatosan tereltünk mederbe mint leendő vezető partnerek – a határon átnyúló programok általánosan jellemző partneri elvárásainak megfelelően. A tervezés során felvázoltuk a célt, majd ennek megfelelően kialakítottuk azokat a tevékenységeket, amelyek révén azt el kívánjuk érni. A tervezés során három nagy módszertani csoportot különítettünk el:

Egyrészt a közvetlen kapcsolatteremtés az elszármazottakkal, másrészt a kutatások tudományos igényű az elszármazottak kérdéskörében; végzetül

az elért eredmények és a projekt küldetésének minél szélesebb körű megismertetése.

Ezek a módszerek határozták meg későbbi tevékenységeinket is a végrehajtás időszakában:

1. infopontok létrehozása és működtetése négy településen az elszármazottakkal való kapcsolatfelvétellel és –tartásra, és ehhez kapcsolódó tudás összegyűjtése, módszertani kézikönyv megalkotása;
2. kutatások elvégzése a Vajdaságból elszármazottakról általában, illetve a vajdasági diákok körében elvándorlási hajlandóságukról, kérdőíves felméréssel;
3. rendezvények szervezése a projekt tevékenységeinek minél szélesebb körű megismertetésére és népszerűsítésére – vándorkiállítás összeállítása.

A projektet csak a pályázati program szempontjából zártuk le, mivel jelen pillanatban is folynak még tevékenységek.

Az elszármazottakkal való kapcsolattartás eredményei

A projektben együttműködő szereplőkkel a KFTE már évekkal a pályázat benyújtását megelőzően együtt dolgozott a Vajdaságban. Az előkészítési munka nagyrészt a vajdasági civil szervezetek által megfogalmazott hasonló problémák megismeréséből, a helyzet feltárásából és kapcsolatok építéséből állt. Az alapprobléma megfogalmazásában számos szereplő vett részt. Ezek között voltak (eltérő politikai elkötelezettségű) politikai szereplők (Ada, Lajosmizse, Óbecse és Teme-

rin polgármestere, a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke), civil szervezetek (a kezdeményező KFTE, az óbecsei Than Fivérek Értelmiségi Kör, az adai Zöld Sziget Természetvédelmi Egyesület), hivatalos közintézmények (a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, a temerini Szirmai Károly Könyvtár, Lajosmizse Város Művelődési Háza és Könyvtára) de önálló személyek is Adáról, Óbecséről, Temerinből, Zentáról, Lajosmizséről. A települések kiválasztásánál alapvető szempont volt a működő civil kapcsolatok és a fogadókészség. Az infopontoknak helyet adó mind a négy települési önkormányzat azonnal felismerte a projektben rejlő lehetőségeket, és annak megvalósításához szervezeti háttérrel is tudott biztosítani. (A helyszínek elkötelezettségét az is mutatja, hogy a projekt során a négy településből háromban változott a polgármester személye, de ez a projekt működését nem érintette, és a projekt folytatására vonatkozó szándékuk továbbra is fennáll.) A pályázat megvalósítása során ezek a partnerek mindvégig figyelemmel kísérték a tevékenységeket, és rendszeres találkozókon véleményezték azokat, illetve módosító megoldásokat nyújtottak a felmerült problémáknál. A felsorolt vajdasági szervezetek letéteményesei a térség társadalmi-kulturális életének, így számukra létkérdés a közösségek megléte, működése.

A projekt indokoltságát a partnerek a következőkben fogalmazták meg: *„A Vajdaságban és Magyarországon is, mind az otthon maradottakat, mind pedig az elszármazottakat nap mint nap foglalkoztatja az elvándorlás kérdése. Az el-*

vándorlás következtében megváltozott az Alföld és a Vajdaság társadalmi szerkezete. A folyamat a Délsláv háború lezárultával sem ért véget, egyszerre sújtja az ott élőket, nemzetiségre való tekintet nélkül. Az elvándorlás az Alföldön és a Vajdaságban azzal jár, hogy több településen és bizonyos térségekben fogy a tudás, a megújulási képesség. Sok helyütt az 50–100 éve született jeles személyeket még ismerik, de az elszármazottaknak a világban megszerzett tudása, legyen az művészet, tudomány, sport vagy kiemelkedő szintű iparosság, ismeretlen marad. Pedig sokszor ezek a tudások adhatnák a szellemi kapaszkodót egy-egy település, térség kibontakozásához. Gyakran ennél is kevesebbet tudunk a csak pár éve elvándoroltak életéről, munkájáról. Milyen jó lenne azt a sok ismeretet, tudást, a szülőhelynek, az egykori iskolavárosnak is tudnia, amit az elszármazottak birtokolnak! Miért nem tiszteli meg a település az elszármazottat, azzal, hogy tartja vele a kapcsolatot, és gyűjti, rendszerezi azt a tudást, amit az elszármazott létrehoz. Természetesen fordítva is igaz. Miért nem tiszteli meg az elszármazott azzal, egykori városát, faluját, hogy tudását, ismereteit hozzáférhetővé teszi. Mintát szolgáltatva a sikerességre, mások megértésére. Nem alakult ki a módszere és kultúrája a településről elszármazottakkal való intézményes kapcsolattartásnak. Az elvándoroltakról több településnek van adatbankja, időnként a település napjára meghívják őket, de a kapcsolattartás nagyon esetleges. Lobbizási és hagyományörzési céllal több nagyvárosban is alakultak az elszármazottakat összetartó klubok, de gyakran önjáróvá válnak, megszakad az anya-településsel a kapcsolat. Eközben apró nyomokban érzékelhető

remigrációs folyamat is. Ennek mértékét, mozgatóit tudományos igényességgel eddig nem vizsgálták.” (http://kfte.hu/?page_id=118)

Az elképzelést szerencsés módon illeszteni lehetett a Szerbia–Magyarország IPA program 2.2.2. prioritásához, mely a Gazdaság, Oktatás, Kultúra fő prioritáson belül az Oktatási és kulturális együttműködések, Emberek közötti (people-to-people) kezdeményezéseket támogatta. (<http://www.hu-srb-ipa.com/hu/>)

Intézményesült kapcsolattartás – InfoPontok

A projekt során abból a feltevésből indultunk ki, hogy a csak érzelmi alapon nyugvó és jószerivel évente egy-egy alkalomra korlátozódó kapcsolattartás helyett az elszármazottakkal folyamatos kapcsolattartásra van szükség. Így négy helyszínen működtettünk Információs Pontot az elszármazottakkal való kapcsolattartás megkezdésére: Adán, Temerinben, Óbecsén és Lajosmizsén. A kollégák feladatának kiindulási pontjait a következő alapfeltételezések adták, melyeket a tervező közösség még az előkészítési szakaszban fogalmazott meg:

Miért jó a kapcsolattartás az elszármazottakkal?

- Az elszármazottak önként és szívesen segítenek.
- Az elszármazottak véleményét elfogadja a közösség.
- Ők azok, akik naponta összehasonlítják egykori és mai lakóhelyüket.
- Felismerik a fejlesztési lehetőségeket.
- Befektetők lehetnek.

1. táblázat: Az információs pontok településeinek lakosság száma és a felvett aktív kapcsolatok

Település	Népesség (fő), 2011.	VoV aktív kapcsolat elszármozottakkal (db)
Lajosmizse	11 140	250
Ada	10 547	250
Óbecse	25 774	250
Temerin	19 216	250
Összesen	66 677	1 000

Miért jó az elszármozottaknak a VoV projekt?

- Erősíti az érzelmi szálakat a település és az elszármozott között.
- A település együttműködő partnernek tekinti az elszármozottat.
- Tudásával, tapasztalatával segítheti szülővárosa polgárait.
- Ellátják információval.
- Kapcsolatot tartanak vele.
- Fenntartják az esélyét a re-migrációnak.

Az InfoPontosok, egy a projekt keretében kidolgozott kézikönyv alapján dolgoztak, mely módszertani segítséget nyújtott ahhoz, hogy minél hatékonyabban minél több elszármozottal sikerüljön az aktív kapcsolatfelvétel, tekintettel a személyes adatok védelmére. A rokon és ismerős körben megindított kapcsolatfelvétel mellett az egyik közösségi portálon létrehozott profilok, és az azokra feltett információk eredményessé tették a megkereséseket. (pl.: <https://www.facebook.com/vov.becejobecse?fref=ts>) Láthatóvá vált, hogy a személynek szóló megkeresést az emberek értékelik, és valóban szívesen követik nyomon településük folyamatait. Emellett a te-

lepülések hagyományos rendezvényein (falunap, búcsú, osztálytalálkozó, elszármozottak találkozója) tudtak a kollégák hatékonyan dolgozni, adatok felvenni, kapcsolatot építeni. Az 1. táblázatban a települések lakosság számát és az abból az információs pontból felvett elszármozotti kapcsolat adatokat láthatjuk.

A felvett adatok a következők voltak: név, jelenlegi lakhely (ország, település), születési idő, megelőző lakhely, e-mail cím, postacím, végzettség, szakképzettség, elvándorlás időpontja, elvándorlás oka, jelenlegi foglalkozása, elvándorlási társak, otthon maradt családtagok, kapcsolattartás eszköze, státusz külföldön, információ, kérdés, javaslat.

Az adatbázis lehetőséget teremt arra, hogy a települések elszármozottak felé információkat áramoltassanak, illetve tőlük információt, tudást, véleményt kérjenek. A telefonos és e-mailes személyes megkeresés mellett a közösségi portálon elhelyezett folyamatos napi-heti szintű információk megjelenítése segíti a folyamatos kapcsolat-ápolást – a projekt befejezése után is.

2. táblázat: A vajdasági magyar és szerb apák és anyák iskolai végzettsége a diákok válaszai alapján

Szülők iskolai végzettsége	Vajdasági magyarok	Vajdasági szerbek	Vajdasági magyarok	Vajdasági szerbek
	Apák (fő)		Anyák (fő)	
Max. 8 osztály	14	8	23	7
Szaktanácsképző	11	21	8	13
Szakközépiskola	56	42	48	34
Gimnázium	2	1	4	7
Főiskola és egyetem	17	27	17	37
nem tudom	1	1	1	3

A szerbiai és magyarországi diákok körében végzett kutatás eredményei

A projekt keretében identitásvizsgálatot is végeztünk szerbiai és magyarországi középiskolás diákok körében, kérdőíves módszerrel. A mintát (összesen 367 fő, ebből 205 vajdasági magyar és 162 vajdasági szerb) az adott iskolákra nézve (Ada: Műszaki Középiskola, Óbecse: Közgazdasági-Kereskedelmi Szakközépiskola; Műszaki Iskola; Gimnázium; Temerin: Lukijan Mušicki Középiskola) reprezentatívan dolgoztuk ki, a vajdasági oldalon tekintettel a szerb és magyar, illetve a fiú-lány és a korosztályos arányokra is. A lekérdezettek között arányosan voltak jelen szakmunkásképző, szakközépiskolai és gimnáziumi osztályok is. A kutatásra azért volt szükség, hogy képet kapjunk arról, a néhány év múlva felnőtté váló korosztály hol képzelel el a jövőjét.

A vajdasági szerb és magyar diákok válaszai kevés ponton mutatnak markáns különbséget. A kutatás vajdasági adatai nem váratlan, de ennek ellenére figyelemre méltó folyamatra hívták fel a figyelmet. Két olyan ténye-

ző figyelhető meg, amely továbbgondolásra kötelez. Rákérdeztünk a szülők iskolai végzettségére (2. táblázat), mert feltételeztük, hogy az elvándorlási hajlandóságban ennek is szerepe lehet. A vajdasági magyar és szerb diákok szülői háttere az iskolai végzettség szempontjából eltérő. A vajdasági magyar diákok szülei között alacsonyabb számban találunk felsőfokú végzettségűt, mint a vajdasági szerb diákok között. Különösen az anyák esetében erőteljes a különbség. Az iskolázottsági különbség fordítottan, de az alacsonyabb végzettségűek esetében is fenn áll, itt a magyar diákok szülei a felülreprezentáltak.

E fent említett különbség mellett az elköltözési hajlandóság megítélése (3. táblázat) is eltérő a szerb és a magyar diákok körében. Mind a magyar, mind a szerb diákok több mint fele elköltözne tanulmányai befejezését követően jelenlegi lakhelyéről. Markáns a különbség azonban abban a tekintetben, hogy a magyarok, ha már indulnak, mindenképpen külföldet választják célul, míg a szerbek inkább országon belül költöznének. A szöve-

3. táblázat: Elköltözési hajlandóság a megkérdezett diákok körében, %

	Vajdasági magyarok (%)	Vajdasági szerbek (%)
Külföldre költözne (EU-ban tanulna, dolgozna)	35	20
Belföldre költözne (vidékre, országon belül)	20	30

ges válaszokból az is látszik, hogy míg a szerbek nagyrészt a nagyobb vajdasági városok (Szabadka, Újvidék) illetve Belgrád vagy éppen Niš felé vennék az irányt, addig a magyarok elsősorban Magyarország felé és azt meghaladó mértékben Németországba, Angliába, illetve a tengerentúlra – nagy számban Kanadába mennének.

A lakóhelynél tágabb környezet megítélése már lényegesen (és szignifikánsan) különbözik a magyar és a szerb fiatalok körében (4. táblázat). A vidék (Vajdaság) megítélése a magyar csoportban inkább pozitív (62 pont), de nem elégedetlenek a szerb fiatalok sem (56 pont). Szerbiával a szerb fiatalok is kritikusak (37 pont), a magyar tanulók már kifejezetten elégedetlenek (25 pont). Hasonlóan a vidékhez és az országhoz, Európával és az Európai Unióval a magyar fiatalok jóval elégedettebbek, mint a szerbek, azonban mindkét csoport kritikusabb az Unióval szemben. (SZOBOSZLAI 2013.)

A gyakorlatban a kivándorlásnak településenként eltérő, helyi csatornái is működnek, például az adai elszármazottak Kanada egy városában szinte kolóniát alkotnak, ahol segítik egymást például munkához jutni, illetve Adáról napjainkban elvándorolni kívánóknak

segítenek a kanadai letelepedésben. (Személyes beszámoló alapján, Ada, 2013.)

People-to-people: a kiállításmegnyitók

A projekt kereteiben a korábban említett közösen gondolkodó szereplők részvételével elkészült egy vándorkiállítás anyaga, mely a négy bevont településről elszármazott, majd a későbbiekben az általa művelt művészeti, tudományos, sport vagy szakmai tevékenységben elismertté vált személyekről tartalmaz információkat. Törekedtünk arra, hogy a tablókon minél több, jelenleg is élő személy jelenjen meg, jelezve, hogy az adott településről elszármazottak közül többen ma is sikeressé tudnak válni a világ különböző pontjain. Ebben a sikerben pedig bizonyára része van a szülőföldnek, iskolavárosnak, annak a környezetnek, amely az illetőt elindította, ezen sikerekben pedig osztozni lehet. Ezek a sikerek felfoghatók az előzőkből kiindulva a település kollektív eredményének is, amelyre a jövőben építeni, illetve támaszkodni kellene. Ez adhatja egyben a közösségi tervezés bázisát is. A kiállítás anyagának összeállításában a projekt munkatársain kívül részt vettek bevont és

4. táblázat: *Elégedettségi index*

(Százfokozatú skála átlaga. 0 – egyáltalán nem; 100 – teljes mértékben)

Mennyire vagy elégedett...?	Vajdasági magyarok	Vajdasági szerbek	Magyarországi magyarok
az életteddel	71	75	62
a településsel, ahol élsz	56	62	55
a szomszédjaiddal	62	64	61
a település lakóival, ahol élsz	55	58	53
a vidékkel, ahol élsz*	62	56	59
az országgal, ahol élsz	25	37	44
Európával	54	48	49
az Európai Unióval	45	38	32

* Bácska, Bánát vagy Szerémség

megkeresett elszármazottak is, mert cél volt, hogy ne történelmi pantheont, hanem élő és folyamatosan frissíthető büszkeségtáblákat alkossunk. Ez a cél vezérelte azt a kezdeményezést is, hogy a négy alkalommal az adott helyszíneken (Temerinben, Adán, Óbecsén és Lajosmizsén) egy-egy a település számára jeles napon megtartott kiállítás-megnyitókön egy üres tábla is várta a magukat feljegyezni kívánó, hazalátogató elszármazottakat. Ezek a rendezvények jó alkalmat adtak a projekt kezdeményezéseinek és áttételesen, bár kimondatlanul a közösségi tervezésnek megvitatására. Látható volt, hogy a személyes találkozások rendkívül fontosak egy-egy település életében, és ezek a ritka események biztosítják azt, hogy a közösségek megéljék összetartozásukat. Ez pedig a jövő záloga. A rendezvények sikerén felbuzdulva, a projekten kívül a KFTE Budapesten, a békásmegyeri Szent József Közösségi Házban is szervezett kiállítást és

rendezvényt az anyagból, ahol neves elszármazott és a Vajdaságban élő magyar művészek adtak kulturális műsort, majd a rendezvény estébe hajló beszélgetés alakult. Itt fogalmazódott meg az a gondolat, hogy a kezdeményezés, az elszármazottakkal való kapcsolat-felvétel és –tartás minden magyarországi településnek és térségnek is célja és érdeke lehet. Az öt kiállítás kulturális arculata alkalmazkodott a hely szelleméhez: helyi vagy elszármazott népzeneész, jazz, dalénekes, költő adott műsort. A projekt keretében nyitó és záró konferenciára is sor került, ahol a szerb–magyar határmente gazdasági-társadalmi kérdéseit kutató tudósok, politikusok, szakemberek, illetve a projekt eredményeit bemutatók tartottak előadásokat.

A VoV projekt és a közösségi tervezés összefüggései

A fenti projektelemeket a közösségfejlesztés egy szegmensként is fel-

*Az elszármazottak fala,
VoV vándorkiállítás.
Lajosmizse, 2012. 08. 20.*

foghatók. Ez a szegmens a jelentős migrációs veszteségeket megélt települések és térségek esetében az elszármazottak tudásának visszacsatornázását jelentheti egy-egy térség vagy település életébe, a terület – és településfejlesztés, a kulturális élet, vagy a gazdaságfejlesztés terén.

A téma ilyen felfogásának aktualitását adja egy olyan tény, melyet a pályázat tervezésekor és megvalósításkor még nem ismerhettünk, azonban most, az értékelés időszakában foglalkoznunk kell vele. Nevezetesen az Európai Unió 2014–2020-as költségvetési időszakára való felkészülés során az időszakban preferált tervezési és végrehajtási eszközök között megjelent a CLLD (Community-Led Local Development), magyarul *Közösség-vezérelt helyi fejlesztés*, amely feltételezi olyan közösségek meglétét, melyekre alapozni lehet egy térség koncepcionális tervezését és a tervezett programok szakmai és pénzügyi végrehajtását. Ezen gyakorlati lépést az előző évtizedben megelőzte az az elméleti felfogás miszerint a bottom-up típusú

*Hajnal Jenő és Schwertner János
emléktáblát helyeznek el a Than Fivéreknél
Emlékházban. Óbecse, 2013. 01. 24.*

tervezés minden körülmények között az ajánlott, korszerű tervezési forma. Ezt az önmagában vitathatatlan szándékú felfogást csak akkor tudjuk pozitív tartalommal felruházni, amennyiben az aszimmetrikus társadalmú térségek is megkapják azt a segítséget, ami képessé teszi őket az alulról tervezés folyamatában való érdemi tevékenységre. Ennek egyik formája az elszármazottak tudásának a tervezési folyamatba való beépítése lehet. Magyarország esetében a jelen, de különösen a jövő demográfiai folyamatai (népeségfogyás a vidékies, hátrányos helyzetű térségekben) felvetik a kérdést, hogy miként lehet majd a zsugorodó lélekszámú és torzuló korösszetételű, iskolai végzettségű térségekben és településeken a korszerű tervezési metodikákat alkalmazni?

Ettől eltekintve, és feltételezve, hogy nagyobb térségek, települési összefogások lesznek a CLLD-programok letéteményesei, kérdéses, hogy elsőként nem közösségeket kellene-e fejleszteni, majd rájuk alapozni a tervezést. Egy lépést visszalépve felte-

hetjük a kérdést: vannak-e Magyarországon olyan közösségek, amelyek megfelelően széles körű szaktudással, széleskörű társadalmi elfogadottsággal és motivációval rendelkeznek egy komplett térségi program megtervezésére és szakmai megvalósításra? „*Léteznek-e életképes közösségek, akik önálló akarattal, jövőképpel rendelkeznek, s képesek megvédeni értékeiket és képviselni saját és jövő nemzedékük érdekeit? Ha igen, kellő mértékben bevonják-e őket a tervezésbe, a megvalósításba? Ha nem, történnek-e a fejlesztések során erőfeszítések, amelyek a helyi közösségeket felkészítik arra, hogy részt tudjanak venni szükségleteik és programjaik megfogalmazásában, kivitelezésében és ellenőrzésében?*” (SZILVÁCSKU, SZABÓ 2012)

Magyarország mellett a 2012 óta hivatalos tagjelölti státuszú Szerbiának és azon belül a Vajdaságnak az Európai Unió támogatások felhasználásában minden bizonnyal meghatározóak lehetnek azok az eszközök, melyek a Kohéziós Politikát horizontálisan áthatják – így 2014-től a CLLD is. A pályázat tervezésekor ugyan ennek még nem lehettünk tudatában, azonban a

projekt utóéletében van jelentősége. A tervezés időszakában hangsúlyosan a Vajdaság társadalmi problémájára, az előregedésre és elvándorlásra koncentráltak a szereplők. Tíz év alatt a Vajdaságban szembetűnő az átlagéletkor növekedése (5. táblázat), amely a természetesen szaporodás alacsony és (főként a magyarok, de mára a szerbek körében is) csökkenő voltával, illetve a fiatalok és fiatal családok elvándorlásával magyarázható.

Közösségi vagy participatív, részvételen alapuló tervezésnek nevezzük, amikor a tervezési folyamatba már annak legelején bevonjuk az érdekelteket annak érdekében, hogy az általuk megfogalmazott szükségletek, igények és fejlesztési javaslatok közvetlenül beépülhessenek a fejlesztési stratégiákba. Ebben a relációban a tervező nem a jövőkép kialakításáért, a megoldások megfogalmazásáért, hanem a különböző érdekek, javaslatok, megfogalmazott célok közös nevezőre hozásáért, összehangolásáért, finomhangolásáért felelős (CZENE, PÉTI 2010).

A VoV projekt teljes élete alatt jellemző volt egyrészt a közösségi ter-

*VoV vándorkiállítás megnyitó.
Óbecse, 2012. 08. 03.*

*VoV vándorkiállítás.
Békásmegyer 2013. 01. 06.*

5. táblázat: A vajdasági népesség átlagos életkora, 2002, 2011

	2002	2011
Vajdaság összesen	39,80	41,80
Vajdasági magyarok	43,09	44,99

Forrás: Gábrity, 2012

vezés – hiszen a korábban bemutatott szereplők közösen alkották meg mind a módszertant, mind a tevékenységeket. Ezen túlmenően, a végrehajtás során mind több civilt, helyi szereplőt, majd elszármazottat sikerült a projekt mögé állítani. Megfogalmazódott, hogy egy település vagy térség közösségébe beletartoznak azok is, akik ugyan jelen pillanatban nem tartózkodnak otthon, azonban emocionális szálaik révén tudásuk visszahozható, beépíthető a térség, település jövőjébe. Belátható tehát, hogy amikor Magyarországon vagy akár Szerbiában CLLD-típusú fejlesztéseket kezdeményezünk, eredményesebbek lehetünk, ha nem csak az otthoni helyiekben, hanem az elszármazott, de érzelmileg ezer szállal kötődő helyiekben is gondolkodunk potenciális közösségként. Ez pedig pozitívumot hozhat akkor, amikor félünk attól, ki is fogja megtervezni, mi legyen térségünk vagy településünk jövőképe. Csak megfelelően kell sáfárkodni a kapcsolatokkal – erre adhat módszertant a VoV projekt tapasztalata.

Konklúzió, átadható tapasztalatok, eredmények

A VoV projekt során egy nagyon kivételes terepen, a szerb–magyar ha-

tármentén igyekeztünk alternatív megoldást találni és kidolgozni az elszármazottakkal való kapcsolattartásra. Kettős célt fogalmaztunk meg:

Tudjunk meg többet a migránsok motivációiról és céljairól és a több információ segítségével tegyük lehetővé, hogy a migrációs folyamat részben, remigrációssá válhasson.

Az elszármazottak tudását építsük be a helyi jövőképekbe. Váljanak a helyi tudás aktív részévé.

A munka során fokozatosan derült ki számunkra, a projektet kezdeményezők számára is, hogy a téma mennyire érzékeny, mennyire aktuális, és mennyire meghatározó a közösség-ínséges időkben. Naponta látjuk, hányan követik az InfoPontok által megtámogatott települések közösségi portáljait, mekkora örömmel fogadják az elszármazottak az otthonról érkező információkat, és milyen szívesen nyilvánítanak véleményt vagy kínálnak segítséget, ha személyes megkeresés történik feléjük.

Közösséget építettünk, hidat az itt maradottak és az elszármazottak között. A közösség önmagában is érték, de még nagyobb, ha erős, döntésképes, és tudja, mit akar, van jövőképe. A projekt során együtt dolgozott

*VoV vándorkiállítás megnyitó.
Békásmegyér, 2013. 01. 06.*

Szügyi Zoltán verseiből olvas

magyar és szerb polgármester, területfejlesztő, pedagógus és könyvtáros. A cél összekovácsolta az embereket. Úgy gondoljuk, mintá lehet ez más településeknek, térségeknek. Azon dolgozunk, hogy a kialakított módszertan mentén a „VoV-modell” átvihető legyen más határmenti vagy egyéb nemcsak gazdasági hanem társadalmi hátrányokkal rendelkező térségekre is. Nem elég fanyalognunk azon, hogy hányan hagyják el szülőföldjüket a jobb boldogulás reményében. Ténünk kell azért, hogy ha elmentek, tanuljanak, tapasztalattal gazdagodjanak, és hazajöjjenek, vagy legalább tudásukból adjanak haza amennyit az adott körülmények között lehet. Bebizonyítottuk, hogy első lépés lehet a közösségfejlesztés, ezt pedig követheti az, amire a következő európai uniós fejlesztési időszak reflektora rávilágít: a közösségi tervezés – de így már minden térségben lesz erős alapzata, melyre építeni lehet.

VoV konferencia. Óbecse, 2013. 01. 24.

*Pásztor István, VMSZ elnök;
Vuk Radojevic, polgármester;
Schwertner János, VoV projektvezető,
KFTE; Hajnal Jenő, projektpartner,
VMMI igazgató.*

Irodalomjegyzék

- CZENE ZSOLT, PÉTI MÁRTON (szerk.) (2010): *Segédlet a közösségi tervezéshez*. Területfejlesztési füzetek, Budapest
- GÁBRITY MOLNÁR IRÉN (2012): A migrációs és remigrációs folyamatok a Vajdaságban 1990–2010. *Voice of the Village projekt kutatási anyagok*, Szabadka– Budapest
- SZILVÁCSKU ZSOLT, SZABÓ ÁRON (2012): Érték- és közösségalapú fejlesztések – Alapelvek, lehetőségek és korlátok hazai példák alapján. In: *Falu Város Régió*, 2012. 1–2., 32–37.
- SZOBOSZLAI ZSOLT (2013): A fiatalok kötődése a szülőföldhöz. In: *A Voice of the Village Projekt összegző tanulmánya*, 19., projektvezető: Schwertner János

Internetes források

Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület honlapja: http://kfte.hu/?page_id=118, Letöltés: 2014.

március 05.

A Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program honlapja: www.hu-srb-ipa.com; Letöltés: 2014. március 05.

A VoV óbecsei Facebook oldala: <https://www.facebook.com/vov.becejobecse?fref=ts> Letöltés: 2014. március 05.

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapjának a VoVo projekthez készített aloldala: <http://vov.vmmi.org/index.php?page=result>, Letöltés: 2014. március 05.

SCHWERTNER JÁNOS, MAKOS DALMA

Egy sikeres Európai Területi Társulás

Az Ister–Granum EGTC

Az esztergomi Szent-Adalbert Központban az Európa Intézet közvetlen szomszédságában található az Ister-Granum Európai Területi Együtműködési Csoportosulás (angolul: European Grouping of Territorial Cooperation, röviden EGTC) irodája. Az Európa Intézet létrehozását a határ menti együttműködések tervezésének, a projektek megvalósíthatóságának támogatása indukálta, ezeknek amolyan gyakorlati, alkalmazott tudományos háttérrel biztosítva. Ezért az intézet tevékenysége számára is érdekes lehet egy konkrét, már több éve jól működő EGTC, mint a határ menti együttműködések keretrendszerét biztosító műhely munkájába betekinteni.

Az EGTC-ket egy 2006-os európa-tanácsi rendelet hatálybalépésétől lehet létrehozni. A cél egy olyan együttműködési forma volt, amely jogi kereteket biztosított az Európai Területi Együtműködési források menedzselésére. Az EGTC olyan keretrendszer alkotott, amely biztosítja, hogy az Európai Unió tagállamok, illetve azok hatóságai, intézményei, valamint azok társulásai más tagállamok ugyanilyen szereplőivel közös határon átnyúló kooperációkban céljaik megvalósítása érdekében együttműködhessenek. Ebből következően az Ister-Granum EGTC, de általában az EGTC-k tevékenysége az intézet által a kutatás fókuszában lévő társadalmi és gazdasági folyamatok gyújtópontjában van.

A kezdetek

A Mária Valéria híd újjáépítésének kezdetét, 2000 októberét megelőzően, egy kicsit a híd újjáépítésének következményeire is készülve 2000 májusában egy együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá a két hídfő-város, Esztergom és Párkány polgármestere. Ezt követően október 13-án a két határ menti kistérség az Esztergom – Nyergesújfalu Kistérségi Területfejlesztési Társulás, illetve a Párkányi Déli Régió Falvak Társulása, összesen 33 település is együttműködésük szorosabbá tételéről írt alá megállapodást. Az együttműködést ebben az első időszakban 7 tagú konzultatív tanács irányította, amely éves munkatervet készített, és negyedévente tartotta üléseit.

2001-ben vette fel az együttműködés az Ister-Granum nevet, amely a

társég tengelyében lévő folyók a Duna és a Garam latin neveire utal. Ugyanekkor alakult meg az a 8 szakmai bizottság (iparfejlesztési és logisztikai, mezőgazdasági, kulturális és sport, oktatás és ifjúsáspolitikai, környezet- és természetvédelmi, idegenforgalmi, egészségügy és szociálpolitikai, közlekedési), amelyben nemcsak a régióban dolgozó magyar és szlovák szakemberek vettek részt, hanem az is körvonalazódott, hogy az együttműködés a legszélesebb gazdasági és társadalmi dimenzióban képzelte el már akkor jövőbeni tevékenységét. A bizottságok többsége rendkívül hasznos munkát végzett: adatbázisokat készítettek, közös szakmai rendezvényeket szerveztek, konkrét projektjavaslatokat dolgoztak ki. E célok megvalósításának elősegítésére a források megszerzésében és a társadalmisításban elengedhetetlen volt az is, hogy mind a magyar, mind a szlovák oldalon létrejöjjön egy-egy régiófejlesztési alapítvány (Eurohíd és Jövő 2000 Alapítvány).

A két alapítvány tevékenysége, valamint a szakmai tervek tervszerű előmozdítása, valamint összehangolása nyomán számos Eurorégiós rendezvény indulhatott el, és több település között jött létre kétoldalú testvér-települési együttműködés. Többek között 2002-től rendezik meg az Ister-Granum népművészeti fesztivált, amely a régióban működő különböző nemzetiségű hagyományörzők és kézművesek éves seregszemléje. Ugyancsak 2002-ben indult el az amatőr színjátszó csoportok versenye is. Ezzel együtt az Ister-Granum nevet egyre több ren-

dezvény vette fel: labdarúgókupa, vitorlázó nap, versmondó és rajzverseny is viselte az eurorégió nevét.

Az együttműködés egyre inkább a céloknak megfelelő széleskörű tevékenységi tartalommal töltődött föl és nagyfokú aktivitásnak köszönhető, hogy egyre többen csatlakoztak a kezdeményezéshez, ezért a konzultatív tanács egy szilárdabb intézmény létrehozásáról döntött.

Az Eurorégiós időszak

A Madridi Keretegyezmény ajánlásai alapján a fenti együttműködési társulásból kinőve, 2003 novemberében ünnepélyes külsőségek között 100 polgármester alapította meg az Ister-Granum Eurorégiót, első körben konzultatív együttműködési keretek között.

Az Eurorégió legfőbb döntéshozó szerve a regionális parlament lett (ennek tagjai a települések polgármesterei voltak), amely évente kétszer ülésezett. A két ülés közötti munkát és a döntések előkészítését a 8 fős elnökség látta el. Az együttműködés elnöke az esztergomi, alelnöke a párkányi polgármester volt. A bizottsági elnökök fele szlovák a másik fele pedig magyar polgármester volt, akik a regionális parlament előtt rendszeresen számot adnak a bizottságban folyó munkáról. A szakbizottságok tagjai ugyan nem tagjai a közgyűlésnek, de egy-egy témára vonatkozó előterjesztésénél meghívott vendégként gyakran részt vettek a közgyűlésen. A 8 szakmai bizottság megmaradt, de tagságuk más, nem régiós szakemberekkel is kiegészült.

Mindeközben az Eurorégiós civil kezdeményezések is tovább folytatód-

tak. 2003-ban alakult meg az Eurorégió civil parlamentje, amelynek hosszadalmas regisztrációja csak 2008-ban ért véget. Ez idő alatt azonban 2004-ben megalakult a magyar és szlovák borászokat egyesítő Ister-Granum Borlovagrend. A régió egyik legnagyobb sikerét az egészségügy területén érte el, mivel az esztergomi Vaszary Kolos kórház regionális intézményként kezdett funkcionálni. Mivel az Eurorégió szlovákiai oldalán a legközelebbi ilyen intézmény Érsekújvárt található, így a szlovák oldalon található települések betegellátását is Esztergomból oldhatják meg.

2006-tól jelent meg negyedévenként az Eurorégió 1100 civil szervezeteihez eljutó kétnyelvű Civil Hírmondó, és ugyanebben az évben kezdte meg működését a civil portál is. Egy évvel később pedig a párkányi és az esztergomi helyi televíziós stúdiók egy közös regionális csatorna vízióját határozták meg. Az Eurorégió e fenti média megjelenések mellett számos, főként turisztikai kiadványt jelentetett meg, és a határtérségről nagyon sok dolgozat, tanulmány készült.

Ebben az időszakban az Eurorégió tevékenységét megvalósult projektek egész sora jellemezte. A pályázatok egy részét Esztergom, mint gesztor-település nyújtotta be, míg számtalan projektet vitt a továbbra is intenzív tevékenységet folytató, két fejlesztési alapítvány, az Eurohíd Alapítvány a magyarországi, illetve a Jövő 2000 Alapítvány a szlovákiai oldalon. Az Ipoly-hidak tervezettségéhez az Eurorégió önkormányzatai biztosították az önerőt, a projektet pedig egy kistérség

menedzselte. A pályázatok között azonban volt több olyan is, amelynek a továbbfejlesztését a jogi-intézményi keretek hiánya akadályozta. Így magának a 2005-ben elkészült fejlesztési terv megvalósítása is nehézkesen alakult, amelyet minden önkormányzat jóváhagyott, és ugyanazon év szeptemberében az Európai Parlamentben is be lett mutatva a Parlament Regionális Politikai Bizottsága által szervezett szakmai napon. Ebben az időszakban ugyanis nem lehetett határon átnyúló stabil intézményeket létrehozni. Ezért fogadtuk örömmel az ebben az időben zajló jogalkotási folyamatokat, amelyek az EGTC-rendelet elfogadásához vezettek. Ezért ízt hiszem kijelenthetjük, hogy tudatosan készültünk 2005-től kezdve az EGTC megalapítására.

Az EGTC megalakulása és tevékenysége

A Csoportosulás 2008. május 6-án alakult meg Esztergomban, 46 magyarországi, és 39 szlovákiai település részvételével Luc van Den Brande, a brüsszeli Régiók Bizottságának elnökének jelenlétében. A Fővárosi Bíróság (előzetes tapasztalatok híján) az alapítási eljárás megismétlését rendelte el, így a ez a jogerős végzés kibocsátásával, 2008. november 13-án ért véget. Az EGTC, a korábbi együttműködésekhez híven több különböző szakterületen próbálja a régió érdekeit érvényesíteni, illetve fejlesztéseket megvalósítani, amelyek többsége az intézet, egyelőre geográfus kutatónak kutatási területéhez tartoznak.

A közlekedés területén elsősorban az útfejlesztések kapcsán a legjelen-

több a 10-es főút fejlesztése és az V/C észak-déli közlekedési folyosó megvalósítása érdekében végzett lobby-tevékenységünk. Több konferenciát szerveztünk, kiadványt jelentettünk meg, szakmai munkacsoportot alapítottunk, amelyben a régió szereplői, közlekedési szakemberek dolgoztak. Jelenleg is aktívan figyelemmel kísérjük a közlekedési folyosó ügyét, részt veszünk konferenciákon stratégia tervezést előkészítő folyamatokban. Az Ister-Granum EGTC bekapcsolódott az Ipoly-hidak tervezetetésébe, és minden lehetséges fórumon felemelte szavát a borsónyi és alsó-garam menti térség átjárhatóságát elősegítő összeköttetések megépítése érdekében.

Az EGTC a 2008-as elő projektjei között egy kerékpáros szolgáltató hálózat kialakítására nyújtott be projektkezdést, amelyet támogattak a bírálók, de sajnos a következő körökben beadott pályázat megvalósítására már nem sikerült anyagi támogatást elnyerni. Az elképzelésnek része volt az Ipolydamásdot Letkessel összekötő kerékpárút megépítése, és 82 települést érintő szolgáltatóhálózat kialakítása. A szolgáltatóhálózat megvalósítása szerepel az EGTC terveiben, illetve adott esetben határon átnyúló kerékpárút megépítésébe is bekapcsolódik.

A *turizmus* területén az EGTC szintén 2008-ban beadott projektjei közül a legjelentősebb – és támogatott – pályázata egy a regionális turisztikai desztinációs szervezet kialakítását célozta meg. Erre a célra az Ister-Granum közel 500 ezer eurós támogatást nyert el. Sajnos a megva-

lósítás megkezdése után az előfinanszírozás akadályokba ütközött, így másfél évvel a megkezdés után vissza kellett adni a támogatást. A „Határtalan desztináció” elnevezésű projekt célja egy Esztergom-Párkány központú turisztikai céltérség kialakítása, többek között az ehhez szükséges stratégiai dokumentumok, projektek kidolgozásán kívül az intézményi-szervezeti háttér megteremtésével, érintőképernyős „info-kioszkok” és információs táblák kihelyezésével, turisztikai kiadványok megjelenítésével és egy négynyelvű turisztikai portál kialakításával.

A sikertelen projekt ellenére az EGTC továbbra sem tett le az egész régiót magába foglaló turisztikai fejlesztés megvalósításáról. Ennek leginkább az oka, hogy több napos, az ide érkező vendégek minden igényét kielégítő programcsomagok kialakítására kitűnő lehetőséget ad az Esztergomot 30 kilométeres körben körülölelő régió.

2012. decemberi ülésén tűzte ki célul az EGTC közgyűlése arról, hogy létrehozza az Ister-Granum Helyi Termék Hálózatot, amely a *mezőgazdaságot*, pontosabban az ágazatban a helyi termelők tevékenységét volt hivatva támogatni. Az elmúlt évben öt projektelképzelést nyújtottunk be különböző felhívásokra. Ezek közül az első nem kapott támogatást, de az azt követő hármat támogatták a bírálók, egy pedig még a végső elbírására vár (első körben a megvalósíthatósági tanulmányát elfogadták).

2013 augusztusában az Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat (MNVH) támogatásával tanulmányúton vehettek részt a régió meghívott szereplői

(A LEADER Helyi Akciócsoportok (HACS) képviselői, termelők, polgármesterek, régiófejlesztési szakemberek, vásárlói közösség tagjai). Mint jó példákat önfenntartó falut, szövetkezeti rendszerben működő gyümölcsfeldolgozót, családi gazdálkodókat segítő szervezetet, önellátó gazdaságokat látogattunk meg. Második projektünk keretében egy kiadványt jelentettünk meg, amelyben ízelítőt adunk a régió helyi termékeiből, bemutatjuk a legaktívabb termelőket, de a termékekre épülő térségi receptek is bele kerültek a színes, közel 100 oldalas kiadványba.

Szerződés-kötés fázisában van egy Visegrádi Alapnál nyert projekt, amelynek keretében lengyel, cseh, szlovák társszervezetek bevonásával két kétnapos konferencia szervezünk (Zsolnán, illetve Esztergomban). A zsolnai konferencia a helyi termék marketingjével, az esztergomi pedig a négy országban lévő jogi háttér bemutatásával, a jogi akadályok átlépésének lehetőségeivel fog foglalkozni (hogyan áruhat pl. egy magyar termelő Szlovákiában). Legnagyobb projektünk az MNVH határon átnyúló LEADER kiírására adtuk be, amelybe bevontuk az EGTC területén lévő három Helyi Akciócsoportot is. Ennek a projektnek a célja az Ister-Granum Helyi Termék Védjegy kialakítása, valamint a védjegy program marketingjének megtervezése. A régió összes termelő-

jét magába foglaló adatbázis létrehozása mellett két kulturális, családbarát, a vevőket megszólító rendezvény, két termelőket jogi marketing szempontból oktató képzés, két az önkormányzatokat bevonó workshop kerül megrendezésre. E mellett kiadványt is megjelentetnénk.

E fentiekén túl a *környezetvédelem és energetika*, valamint a gazdaságfejlesztés területén tudunk aktivitást fölmutatni. Az EGTC a korábbi években energiaügynökség létrehozását tervezte. Megvalósíthatósági tanulmány szinten a projektet támogatják, de a megvalósításra nem tudunk egyelőre forrást találni, elnyerni. Most kezdtük el ennek a programterületnek az átgondolását. Célunk elsősorban a településeinken az energiafelhasználás csökkentése, a helyi lehetőségek kiaknázása (pl.: biogázüzem létrehozása csirketelep közelében). 2013 tavaszán tartotta ülését a Közgyűlés által létrehozott munkacsoport, amely az Európai Unió új eszközének az integrált területi beruházásnak a felhasználásával az Ister-Granum Vállalkozási- és Logisztikai Övezet kialakítását tűzte ki céljául. Az ITB a magyarországi fejlett iparral rendelkező övezetet kívánja összekötni a szlovákiai logisztikai adottságokkal. E mellett a párkányi, ebedi, nyergesújfalui és lábatlani ipari park fejlesztése is a tervek között szerepel.

NAGY PÉTER

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bottlik Zsolt dr. habil; geográfus; egyetemi oktató, kutatásvezető; ELTE (Budapest), Európa-Intézet (Esztergom) – agria@gmx.net

Czirfusz Márton PhD; geográfus; tudományos munkatárs, posztdoktor; MTA KRTK RKI (Budapest), Miskolci Egyetem (Miskolc) – czirfusz@rkk.hu

Egedy Tamás dr. habil; geográfus; tudományos főmunkatárs; MTA CSFK FKI (Budapest) – ege6727@mail.iif.hu

Földi Zsuzsa PhD; geográfus; tudományos munkatárs; MTA KRTK RKI (Budapest) – foldizsu@hotmail.com

Hesz Roland; geográfus; junior tervező; CESCO (Budapest) – heroat@gmail.com

Jeney László PhD; geográfus; egyetemi oktató; BCE (Budapest), Európa-Intézet (Esztergom) – jeney@ceasar.elte.hu

Kőszegi Margit PhD; geográfus; – koszegimargo@gmail.com

Makkos Dalma; geográfus; doktorjelölt, ügyvezető; ELTE (Budapest), Makkos Tender Kft. (Budapest) – makkos.dalma@makkostender.hu

Nagy Áron; geográfus; tudományos segédmunkatárs; Európa-Intézet (Esztergom) – naron79@gmail.com

Nagy Péter; geográfus; ügyvezető igazgató; Ister-Granum EGTC (Esztergom) – nagypeter@nagypeter.sk

Ocskay Gyula; filozófus; főtítká; CESCO (Budapest) – ocskaygy@invitel.hu

Pete Márton; geográfus; tudományos segédmunkatárs; Európa-Intézet (Esztergom) – petemarton@gmail.com

Schwertner János; geográfus; senior oktató, elnök; ELTE (Budapest), Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület (Szolnok) – schw.j@t-online.hu

Szalkai Gábor PhD; geográfus; egyetemi oktató; ELTE (Budapest) – hajnalihegy@gmail.com

Tagai Gergely PhD; geográfus; tudományos munkatárs; MTA KRTK RKI (Budapest) – tagai@rkk.hu